

VIGILIA

1996 / 7

A kisebbségek kollektív jogairól
II. János Pál, Viktor Papež, Kőszeghy Miklós,
Bíró Gáspár, Szépe György, Eördögh István,
Gyurgyik László és Miroslav Kusý

FERGE ZSUZSA: A szociálpolitika esélyeiről

A német bíróság az osztálytermi kereszttekről

Tandori Dezső és Petz György prózája

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Együttélni egymással	481
----------------	----------------------	-----

A KISEBBSÉGEK KOLLEKTÍV JOGAIRÓL

II. JÁNOS PÁL PÁPA:	Az emberiség közös öröksége (<i>Bréda Ilona fordítása</i>)	482
VIKTOR PAPEZ:	A béke érdekében tartsuk tiszteletben a kisebbségeket (<i>Vassányi Miklós fordítása</i>)	487
KŐSZEGHY MIKLÓS:	A jövevény az Öszövétségben	492
BÍRÓ GÁSPÁR:	Kollektív jogok?	495
SZÉPE GYÖRGY:	A nyelvi jogokról	501
EÖRDÖGH ISTVÁN:	A trianoni béke és a Vatikán	510
GYURGYIK LÁSZLÓ:	Nemzeti és vallási identitás a szlovákiai magyarság érdekében	515
MIROSLAV KUSY:	A szlovákiai magyar kisebbség a szlovák nemzetállamban (<i>G. Kovács László fordítása</i>)	518

A SZOCIÁLPOLITIKÁRÓL

FERGE ZSUZSA:	A szociálpolitika esélyei	528
---------------	---------------------------	-----

SZÉP/ÍRÁS

PETZ GYÖRGY:	A vándor	536
TANDORI DEZSŐ:	Két álom (<i>elbeszélés</i>)	537
NEUMAYER ZSUZSANNA:	Csend (<i>vers</i>)	539
RAINER MARIA RILKE:	Köszöntő; Éji ég és csillaghullás (<i>versek; Kerék Imre fordításai</i>)	540
FRIED ISTVÁN:	Az őrzés könyvei (Márai Sándor emigrációs regényei)	541

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

SCHANDA BALÁZS:	A „feszület döntésről” Joseph Listlrel és Josef Isensee-vel	548
-----------------	---	-----

DOKUMENTUM

A német alkotmánybíróság határozata a tantermi feszületekről (<i>Schanda Balázs fordítása</i>)	553
---	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	556
---	-----

Együttélni egymással

„Akár egy halom hasított fa, / hever egymáson a világ, / szorítja, nyomja, összefogja / egyik dolog a másikat, / s így mindegyik determinált. / Így él a gazdag is, szegény is, / így szenvedünk te is meg én is...” (József Attila). Európában, de világszerte is két, egymással ellentétes irányban ható mozgás figyelhető meg. Egyrészt az integrációra, a nagyobb közösségek létrehozására, másrészt a különválásra, a többiektől elszakadásra, a függetlenülésre való törekvés. Nemzetek és etnikumok, kultúrák és nyelvek, egyének és egyéniségek találkoznak egymással. Mi a folytatás? Örökös harc, a gyöngébbik kipusztítása vagy beolvasztása az erősebb által, „békés”, de időnként egymás ellen feszülő egymás mellett élés — vagy pedig egymás gazdagítása, boldogítása „az ajándékok cseréje által”?

A teremtfő Isten nem pusztán létrehozni akarta a világot, ahogyan egy művész megalkot valamit. Ezért nem lett volna érdemes „fáradoznia”. Isten azért teremtette az embert, hogy a szeretet kapcsolata lépjen vele. Azért alkotta őket sokféleképpen, hogy egyesülhessenek egymással és övele. Az egységnek egyetlen formája van, amelyben a benne résztvevők megtartják önazonosságukat, sőt — éppen az odaadásban — kiteljesítik azt: s ez a szeretet.

Mindez elvont teologizálásnak hathat, pedig Magyarország és a magyarság, Európa és a világ boldogulásának, sőt fennmaradásának egyik alapkérdését érinti. Hogyan tanulnak meg egymás jogait tiszteletben tartva, egymás javát szolgálva együttélni a különböző fajhoz, nyelvhez, kultúrához tartozók? Új, világméretű népvándorlás indult meg, amelynek során egyre többféle ember és népcsoport kerül egymás közelébe. Évtizedek óta tart ez a folyamat Európában, s felgyorsult Magyarországon is.

II. János Pál pápa az ENSZ ünnepi ülészakán a nemzeteknek és a nemzetiségeknek a léthez való jogáról beszélt. Az ő indítása nyomán születtek e szám tanulmányai, különböző szempontok szerint vizsgálva a kisebbségek kollektív jogait. Amikor a „kisebbség” szót halljuk, általában a határainkon kívül rekedt magyarak jutnak eszünkbe. A kérdések azonban jóval messzebbre ágaznak, s emberi viszonyaink legmélyére nyúlnak le. Nem olyan feladat az, amely egyszeri megoldásra vár, hogy aztán el lehessen felejteni. Olyan adottság, amely hozzátartozik az emberlétéhez. „Csak az összes ember együtt éli meg az emberit” (Goethe).

Ha keresztyény szemmel tekintjük át az együttélés átkait és áldásait, akkor nemcsak életünk jobbítására találhatunk ötletet és indítást, de feltűnik a végső beteljesülés távlata is. Az emberek testvéri közössége azáltal jöhet létre, hogy Isten családjává lesznek — töredékesen már itt, a földön, beteljesült-boldogan odaát.

Az emberiség közös öröksége

II. JÁNOS PÁL PÁPA

Részletek a pápának az ENSZ-ben 1995. október 5-én elmondott beszédéből.

Hölgyeim és Uraim! Az új ezredforduló küszöbén világszerte erősödött a szabadság iránti vágy, ami a történelem egyik hatalmas hajtóereje. Az emberek még az erőszak fenyegetésével szemben is vállalják a szabadság kockázatát, s olyan helyet kérnek a politikai és gazdasági életben, amely megfelel emberi méltóságuknak. Ez az egyetemes szabadság utáni vágy határozottan jellemzi korunkat.

Meg kell értenünk e világméretű mozgalom belső szerkezetét. Éppen általános elterjedtsége erősíti meg abban, hogy valóban léteznek alapvető emberi jogok, amelyek a személy természetében gyökereznek(...).

**Az emberi jogok
egyetemesek**

Emlékeztetnek bennünket arra, hogy nem irracionális, értelmetlen világban élünk. Ellenkezőleg, létezik az erkölcsnek olyan logikája, amely beépül az emberi életbe, s lehetővé teszi a párbeszédet az egyének és a népek között. Ha azt szeretnénk, hogy az erőszakos eltiprás századát a meggyőzés százada kövesse, akkor meg kell találnunk a módját, hogy értelmesen megvitassuk jövőnket. Az emberi szívekbe írott egyetemes jog adja a szükséges nyelvtanát a jövőről folytatott párbeszédnek, amelyre a világnak szüksége van. Ezért is okoz komoly gondot, hogy egyesek napjainkban tagadják az emberi jogok egyetemes voltát, ahogyan tagadják a közös emberi természet létét is. Kétségtelen, hogy az emberi szabadság a politikának és a gazdaságnak nemcsak egyetlen modelljét ismeri. A különböző kultúrák és különböző történelmi tapasztalatok a közélet különböző intézményes formáit hozták létre a szabad és felelős társadalmakban. De más dolog elismerni a szabadság jogosult sokféleségének formáit, és más dolog tagadni az emberi természet vagy tapasztalat egyetemességét és értelmességét. Ez utóbbi igen megnehezíti, ha nem teszi lehetetlenné a meggyőzést a nemzetközi politikában.

1989-90 példája

Az 1989-es közép- és kelet-európai erőszakmentes forradalmakban világosan megjelent ennek az egyetemes szabadságváagnak az erkölcsi dinamikája. E történelmi események ugyan meghatározott helyeken és időkben történtek, mégis olyan tanulsággal szolgálnak, amely nem kötődik földrajzi helyhez. Az 1989-es erőszakmentes forradalmak megmutatták, hogy a szabadság vágyát nem lehet elnyomni. Ez az emberi személyiség felbecsülhetetlen méltóságának és értékének elismeréséből fakad. A modern totalitáriánus társadalmak elsősorban az emberi személyiség méltósága ellen követnek el merényletet. Ez a támadás egészen odáig fajulhat, hogy tagadja az egyén életének elidegeníthe-

tetlen értékét is. Az 1989-es forradalmakat azoknak a bátor embereknek az elköteleződése tette lehetővé, akiket egy másféle, mélyebb és erőteljesebb látomás ihletett: az értelmesnek és szabadnak teremtett ember képe, amely a lényét meghaladó misztériumban gyökerezik, s fel van ruházva a választás képességével: képes tehát a bölcsességre és az erényre. Az erőszakmentes forradalmak sikerének döntő tényezője a társadalmi szolidaritás tapasztalata volt: a propaganda és a terror hatalmával megtámogatott rendszerekkel szemben ez a szolidaritás adta a védtelenek erejének erkölcsi magvát, a remény sugarát, s állandóan emlékeztette őket arra, hogy a történelemben az ember járhat azon az ösvényen, amely hűségesen követi az emberi szellem legnemesebb vágyait.

A nemzetek jogai

A szabadságért vívott küzdelem a 20. század második felében nemcsak az egyéneket, hanem a nemzeteket is magával ragadta. Ötven évvel a II. világháború befejezése után meg kell emlékeznünk arról, hogy ezt a háborút a nemzetek jogainak megsértése miatt vívták. Sok nemzetet csupán azért sújtottak súlyos szenvedések, mert másnak ítélték őket. Iszonyatos bünteteket követtek el halálos tanok nevében, amelyek más népek és kultúrák alsóbbrendűségét hirdették. Bizonyos értelemben az ENSZ abból a meggyőződésből jött létre, hogy az ilyen nézetek szöges ellentétben állnak a békével. A Charta elkötelezte magát arra, hogy a jövőbeni nemzedékeket megvédi a háború rémétől, s ez kétségtelenül magában foglalta azt az erkölcsi kötelességet, hogy minden nemzetet és kultúrát megvédjenek az igazságtalan és erőszakos agressziótól. Sajnos a II. világháború után is folytatódott a népek jogainak tiprása. Hogy csak néhány példát említsünk: a balti államokat, Ukrajnát és Belorussziát beolvasztották a Szovjetunióba, éppúgy, ahogyan ez korábban Örményországgal, Azerbajdzsánnal és Grúziával történt. Ugyanakkor a közép- és kelet-európai úgynevezett népköztársaságok elvesztették nemzeti függetlenségüket, és alárendelődtek a tömb fölött uralkodó akaratnak. Európa e mesterséges felosztásának az eredménye lett a hidegháború, olyan feszült nemzetközi helyzet, amely a nukleáris holocaust veszélyével fenyegette az emberiséget. E közép- és kelet-európai népek számára csak ekkor, szabadságuk helyreállításával teljesült be a béke ígérete, amelynek már a II. világháború befejezése után be kellett volna következnie.

Az 1948-ban elfogadott *Egyetemes emberi jogok nyilatkozata* ékesszólóan fogalmazza meg a személyiség jogait; de nem jött létre hasonló nemzetközi egyezmény a nemzetek jogaira vonatkozóan. Ezt a helyzetet gondosan kell mérlegelni, hiszen sürgős kérdéseket vet fel az igazságosságról és a szabadságról napjaink világában. A népek és nemzetek jogainak teljes elismerésének problémájával már többször szembesült az emberiség. Eszembe jut a Konstanzi zsinaton, a 15. században folyó vita, amikor a krakkói Akadémia képviselői, Pawel Wlodkowic vezetésével, bátran védelmükbe vették bizonyos európai népek jogát létükhöz és függetlenségükhöz. Még ismertebb az

a vita, amely ugyanebben az időben a salamancai egyetemen zajlott az Újvilág népeivel kapcsolatban. Saját századunkból pedig meg kell említenem elődömnök, XV. Benedek pápának prófétai szavait, aki az I. világháború közepette mindenkit figyelmeztetett arra, hogy a nemzetek nem pusztulhatnak el, és felszólított rá, hogy tiszta lelkiismerettel vegyék fontolóra a népek jogait és jogos kívánságait.

A nemzetiégek jogai

Ma a nemzetiségek problémája jelentkezik az új világ horizontján: napjaink nagyfokú mobilitása az elvándorlás, a tömegkommunikáció és a gazdaság globalizálódása következtében megszűntek a különböző nemzetek etnikai és kulturális határai. Mégis, éppen az egyetemesség e horizontján újra erőteljesen jelentkezik az etnikai és kulturális öntudat, mintha elemi igény volna az azonosságra és a túlélésre, mintegy ellenhatásként az uniformizálódás tendenciájával szemben. Ezt a jelenséget nem szabad alábecsülnünk, s nem tekinthetjük a múlt csökevényének sem. Komoly megfontolást kíván, s az antropológia, az erkölcs és a jog elmélyült vizsgálatát. Az emberek között természetes jelenségnek tekinthető az egyéni és az egyetemes közti feszültség. Mivel ugyanabban az emberi természetben osztoznak, az emberek automatikusan úgy érzik, hogy egyetlen nagy emberi családnak a tagjai. Mivel azonban ugyanezt az emberi természetet konkrét történelmi körülmények határozzák meg, szükségszerűen szorosabban kötődnek konkrét emberi csoportokhoz, a családtól kezdve egészen addig az etnikai és kulturális csoportig, amelyet nem véletlenül hívnak nemzetnek, nációnak, a latin *nasci* (születni) igéből. Ez az elnevezés, amelyet a *patria* (szülőháza) kifejezés még gazdagabbá tesz, a család valóságát idézi fel bennünk. Az ember így két pólus — az egyetemes és a sajátlagos — közt találja magát, a kettő eleven feszültségében. Elkerülhetetlen feszültség ez, de különlegesen termékeny, ha nyugodtan és kiegyensúlyozottan élük meg.

A létezés joga

Ezen az antropológiai alapon nyugszik a nemzetek joga, ami nem egyéb, mint az emberi jogoknak a konkrét közösségi életre való alkalmazása. E jogok tanulmányozása nem egyszerű, ha csak azt vesszük is figyelembe, milyen nehéz a nemzet fogalmát meghatározni, amelyet nem lehet eleve és feltétlenül azonosítani az állammal. Ezt a vizsgálatot azonban el kell végezni, ha el akarjuk kerülni a múlt hibáit, és igazságos világrendet akarunk teremteni. A nemzetek jogainak előfeltétele kétségtelenül a létezéshez való joguk: ezért senki — sem egy állam, sem más nemzetek vagy nemzetközi szervezetek — sohasem jogosultak arra, hogy azt állítsák, hogy bármelyik nemzet nem méltó a létezésre. A létnek ez az alapvető joga nem jár feltétlenül együtt az állami függetlenséggel, hiszen a különböző nemzetek között a jogi összetartozásnak különböző formái lehetségesek, ahogyan például a föderatív államokban, a konföderációkban és a széles területi autonómiával rendelkező államokban. Adódhatnak olyan történelmi körülmények, amikor tanácsosabbnak látszik a állami szuverenitás helyett más egyesülési formákat találni, de mindig avval a feltétellel, hogy az igazi szabadság légkörében élnek,

amelyben garantálják az érintett népek önrendelkezési jogait. Az élethez való jog azt jelenti, hogy minden nemzetnek joga van a nyelvéhez és a kultúrájához, hiszen az emberek ezen keresztül fejezik ki saját alapvető lelkeségüket. A történelem azt bizonyítja, hogy szélsőséges helyzetekben (például olyanokban, amelyek az én szülőhazámban történtek) éppen a kultúra teszi képessé a nemzetet arra, hogy túlélje politikai és gazdasági függetlenségének elvesztését. Ezért minden nemzetnek megvan a joga ahhoz, hogy életét saját hagyományai szerint formálja kizárva természetesen az alapvető emberi jogokkal való bármilyen visszaélést, különösen pedig a kisebbségek elnyomását. Minden nemzetnek megvan a joga ahhoz, hogy a fiatal nemzedékek megfelelő nevelésével biztosítsa a jövőjét. A nemzetek jogai a sajátosság elemi követelményeit fejezik ki; nem kevésbé fontos azonban hangsúlyoznunk az egyetemesség követelményeit, amelyeket azoknak a kötelességeknek világos tudata fejez ki, amelyekkel a nemzetek tartoznak más nemzeteknek és az emberiség egészének. Kötelességek közül a legfontosabb az, hogy a többi nemzettel békében, kölcsönös tiszteletben és szolidaritásban éljenek. Ha a nemzetek a jogait a többiek elismerésével és kötelességeik gyakorlásával párosítják, akkor az adományok kölcsönös és termékeny cseréje alakulhat ki, amely erősíti az egész emberiség egységét.

A másság tisztelete

Az elmúlt tizenhét évben tett lelkipásztori útjaim során a katolikus egyház különböző közösségeiben alkalmam volt arra, hogy párbeszédet kezdjek a legkülönbözőbb nemzetek és kultúrák sokaságával a világ különböző részein. Sajnos a világnak még meg kell tanulnia, hogy együtt éljen a sokféleséggel, ahogy a Balkánon és Közép-Afrikában a közelmúltban történt események erre fájdalmasan emlékeztettek. A különbség tényét és a másik valóságát néha tehernek, sőt fenyegetésnek érezhetjük. A történelem okozta sebek és a lelkiismeretlen manipulációk hatására a különbözőségtől való félelem oda vezethet, hogy a másoknak még az emberségét is megtagadják. Ez oda fajulhat, hogy az emberek az erőszak bűvkörébe kerülnek, ahol senkit sem kímélnek, még a gyermekeket sem. Mindnyájan jól ismerjük ma ezeket a helyzeteket: a különbözőségtől való félelmet, különösen akkor, ha szűklátókörű és kizárólagos nacionalizmusban nyilvánul meg, amelyik minden jogot megtagad a másiktól, s az erőszak és a terror iszonyatához vezethet. S ha mégis megpróbáljuk objektívan szemlélni a dolgokat, akkor észrevesszük, hogy az egyéneket és a népeket elválasztó különbségeket meghaladja alapvető közösségük. A különböző kultúrák nem egyebek, mint a személyes lét értelmének kérdésére adott különböző válaszok. S éppen itt találjuk meg annak a tiszteletnek a forrását, amellyel tartozunk minden kultúrának és nemzetnek: minden kultúra arra tesz erőfeszítést, hogy szembenézzen a világ misztériumával, különösen az emberi személlyel: az emberi élet transzcendens dimenzióját fejezi ki. Minden kultúra mélyén a legnagyobb misztériumhoz közeledik: Istenéhez.

A mások kultúrája iránti tiszteletünk ezért a különböző közösségek iránti tiszteletünkben gyökerezik, ahogyan választ keresnek az emberi élet kérdésére. Ezért annyira fontos megőrizni a vallás- és lelkiismereti szabadság alapvető jogát, mint az emberi jogok alapköveit és minden igazán szabad társadalom alapját.

Aki elszakad a különbség valóságától — vagy ami még rosszabb, megpróbálja kiirtani ezt a különbséget —, az elvágja magát attól a lehetőségtől, hogy megszólaljanak benne az emberi élet misztériumának mélységei. Az ember igazsága az a változatlan mérce, amelyen minden kultúra mérlegre kerül; de minden kultúra taníthat nekünk valamit e komplex igazság egyik vagy másik dimenziójáról. Az a különbözőség tehát, amelyet egyesek fenyegetőnek találnak, a tiszteletteljes párbeszédben elindíthatja az emberi lét misztériumának mélyebb megértését.

Nacionalizmus és
patriotizmus

Ebben az összefüggésben tisztáznunk kell a lényeges különbséget a nacionalizmus egészségtelen, a többi népeket és kultúrákat megvetéssel illető formái és a patriotizmus között, amely saját hazánk valódi szeretetét jelenti. Az igazi patriotizmus sohasem törekszik arra, hogy mások rovására mozdítsa elő saját nemzetének a javát. Hiszen végül saját nemzetének is ártana evvel: a gonosz tettek nemcsak az áldozatnak ártanak, hanem az agresszornak is. A nacionalizmus, különösen legradikálisabb formáiban, ezért ellentéte az igazi patriotizmusnak, s manapság gondoskodnunk kell arról, hogy ne folytatódhassék a szélsőséges nacionalizmus hagyománya, s ne keltse föl a totalitarizmus torzulásainak új formáit. Ez a kötelezettség nyilvánvalóan érvényes magára a vallásra is, ha azt teszik meg a nacionalizmus alapjává, amint ez, sajnos, megtörténik az úgynevezett fundamentalizmus bizonyos megnyilvánulásaiban.

A szabadság az ember méltóságának és nagyságának mértéke. Az egyének és a népek által keresett szabadság megélése az ember lelki növekedésének és a nemzetek erkölcsi életerejének nagy kihívása. Az alapvető kérdés, amellyel ma mindnyájunknak szembe kell néznünk, hogy felelősen használjuk-e a szabadságot mind egyéni, mind társadalmi dimenzióiban. A szabadság nem egyszerűen a zsarnokság vagy az elnyomás hiánya. Nem is felszabadítás arra, hogy azt csináljunk, amit akarunk. A szabadságnak megvan a maga belső logikája, amely megkülönbözteti és megnevesíti: a szabadság az igazsághoz van rendelve, és abban teljeseedik ki, hogy az ember keresi az igazságot és benne él abban. Az emberi személyről szóló igazságtól elszakadva a szabadság szabadossággá fajul az egyének életében, a politikai életben pedig a leghatalmasabbak és az erejükkel kérkedők játékszerévé válik. A személyre vonatkozó igazság — amelyet mindenki megismerhet az emberi szívbe beleírt erkölcsi törvényen keresztül — nem korlátozza vagy veszélyezteti a szabadságot, hanem éppen ellenkezőleg, garantálja a szabadság jövőjét.

Bréda Ilona fordítása

A béke érdekében tartsuk tiszteletben a kisebbségeket

VIKTOR PAPEŽ

II. János Pál nemzetközi békenapi üzenetének alapelvei

Az előadás elhangzott Dobogókőn, az Európai Katolikus Információs Központ (OCIFE) Magyar Szervezete által 1995. március 16-19. között rendezett *Marginalizálás, integráció és dezintegráció Európában* című konferencián.

E számunkban az előadás első részét közöljük.

Az elmúlt évtizedek alatt az egyház is egyre nagyobb érdeklődést tanúsít a személyi jogok kérdése iránt. A személyi jogok tiszteletben tartása, védelme, ügyének elősegítése révén a természetre és az ember alapvető hivatására vonatkozó isteni tervet tiszteljük és védelmezzük. A katolikus tanítás szerint az egyén jogait a bibliai antropológia keretei között kell értelmeznünk.

Az egyház különösen a II. Vatikáni zsinat óta nagyon sokat tesz ezen a területen: megfogalmazza és értelmezi a személyi jogok elméletét, valamint nemzetközi emberi jogi szervezetekhez delegál képviselőket és megfigyelőket. Az elmúlt évtizedek során a személyi jogok iránti jogi érzékenység hasonlóan fejlődött, mint a polgári társadalomban és a nemzetközi szervezetekben. A jogi gyakorlat azelőtt hiányos volt olyan értelemben, hogy az emberi jogok ügyének védelme és előmozdítása nem feltétlenül járt együtt az etnikai, nemzeti, kulturális, nyelvi és vallási csoportok jogainak védelmével.

Az utóbbi időben több olyan okmány látott napvilágot, amelynek célja az etnikai, nyelvi és kulturális kisebbségek közösségi jogainak védelme és bővítése. A kisebbségek nehéz és megoldatlan problémája rendszerint olyan társadalmi és politikai feszültségeket kelt, amelyek a világbékét is fenyegetik. A katolikus álláspont szerint a nemzeti kisebbségek jogainak védelme és támogatása elválaszthatatlanul összefügg a világbéke kérdésével. Az egyház eltávolodott az „igazságos háború” elméletétől, s a hangsúlyt inkább a békéért dolgozó személyek és szervezetek elköteleződésére helyezi; a béke egyébként nem válhat valósággá a személy, a népek és az etnikai csoportok jogainak tiszteletben tartása nélkül.

Az etnikai kisebbségek kulturális, nyelvi, történelmi és vallási különbségeikkel valódi kulturális gazdagságot jelentenek az anyaország számára, hidat alkotnak különböző nemzetek között, s az egység kötelékei a sokszínűségben.

A Szentatya utazásai során gyakran rávilágított a törzsi, etnikai, nemzeti, vallási és nyelvi kisebbségek jogaira. Az 1989-es nemzetközi békenapra írott üzenete kifejezetten tárgyalja a kisebbségek védelmét és jogait, valamint az anyaországgal szembeni kötelezettségeit. Ez az okmány a világban és a mai társa-

dalomban élő etnikai kisebbségek tiszteletben tartásának egyfajta „magna chartá”-ja.

Az etnikai kisebbségek az egyház okmányaiban

¹Loss, N. M.: *La dignità dell'uomo nella dottrina biblica, I diritti umani. Dottrina e prassi*, 1982, Róma, 41-59.

²Mk 16, 15; Mt 28, 19; ApCsel 7, 9.

³Weiler, R.: *Dialog und gesellschaftliche Kooperation nach der katholischen Soziallehre, Christen und Marxisten in Friedensgespräch* 1976, Bécs, 104.

⁴Concilium Lateranense IV, can. 67-70, Conciliorum

Oecumenicorum Decreta, 1973, Bologna, 265-267; Concilium Basiliense sess. XIX, 7 septembre 1434, Decretum de Judaeis, Conciliorum Oecumenicorum Decreta, 483-484.

Horin, N. B.: *Orizzonti nuovi fra ebrei e cristiani*, Regno 34, 1989, 206.

⁵Collectio brevium atque instructionum SS. D. N. Pii Papae VI, quae ad praesentes Gallicanarum ecclesiarum calamitates pertinent, Augustae Vindelicorum, 1796, 18-109. Plonger, B.:

Az ember méltósága, akár mint egyént, akár mint csoportot tekintjük, egyértelműen megjelenik a *Biblia* gondolatvilágában: 1) minden emberi lény Isten teremtménye; 2) minden emberi lény Isten képmása; 3) minden emberi lény Isten beszélgetőtársa.¹ Isten minden népnek, minden nyelvnek, minden nemzetnek és minden fajnak szánta megváltását.² Bizonyos, hogy az egyház tanítása elméleti alapjait tekintve nyitott a *Biblia* egyetemességére³ mégha a gyakorlat időnként el is tért ettől. Érdekes megjegyezni, hogy a személyi jogok fogalma hosszú fejlődési folyamaton ment át az évszázadok során az egyház tanításában és gyakorlatában. A negyedik Lateráni (1215) és a Bâle-i zsinat (1434) nem fogadta el a vallási kisebbségeket,⁴ s az 1790 március 29-i titkos konzisztórium ülésen VI. Piusz pápa elítélte az 1789-ben Párizsban kikiáltott *Emberi és polgári jogok nyilatkozatát*, „szörnyű”-nek⁵ nevezve azt. Meg kell várnunk a 20. század pápáit, hogy a személyi jogokat igazi jelentőségük szerint értékeljék és becsüljék meg.⁶ A Szentsek az utolsók között, 1963-ban írta alá az ENSZ *Emberi jogok egyetemes nyilatkozatát*.⁷ A kisebbségekkel szembeni türelmetlenség, vagy az irányukban való elutasító magatartás néhány fájdalmas esete ma is előfordul az egyházban.⁸

XIII. Leó pápával kezdődően az egyház síkraszáll szociális téren, és a munkások jogainak védelmében lép fel az ipari kapitalizmussal szemben. E főpap okmányai között találunk egy Cseh- és Morvaország püspökeihez címzett levelet, amely közvetve a helybeli nyelvi kisebbségek kérdését tárgyalja. A pápa azonban nem foglal állást a jogok tiszteletben tartása mellett; a különböző nyelvi csoportok közötti békéről beszél, teológiai érveket idéz, és arra buzdítja a papságot, hogy ne avatkozzék a nyelvi kérdésbe.⁹

XV. Benedek pápa az olasz fasizmussal szemben, amely mindenáron el akarta pusztítani a szlovén és horvát népességet, világosan megvédi e két nemzeti kisebbséget és alapvető jogait egy 1921. augusztus 11-én a trieszti és capodistria püspökhöz írott levelében.¹⁰

XII. Piusz pápa határozottabban védelmezte a nemzeti kisebbségek jogait a második világháború kezdetén: „Az igazságos és jó béke egyik alapkövetelménye minden nép élethez való jogát biztosítani. Egy nemzet élni akarása nem lehet egyenlő egy másik halálos ítéletével... Különösen az országok, népek és etnikai kisebbségek valódi szükségleteire és igazságos követeléseire kell figyelniük.”¹¹ A hidegháború vagy „hideg béke” időszakában e nagy főpap egy sokkal súlyosabb gondról, a nacionalizmusról beszél, amely akadályozza a nemzet, illetve más csoportok életének fejlődését. „Többek szerint a nagypolitika le fog szűkülni az ön-

L'Église et les déclarations des droits de l'homme au XVIIIe siècle, Nouvelle Revue Théologique 101, 1979, 362-363.

⁶ Biffi, F.: *I diritti umani da Leone XIII a Giovanni Paolo II, Diritti umani. Dottrina e prassi*, 199-243.

⁷ Weiler, R.: *Dialog und gesellschaftliche Kooperation*, 143.

⁸ Glemp bíboros 1984. augusztus 15-én elmondott szentbeszéde nyugtalanságot váltott ki a német püspökökből.

A karintiai szlovén kisebbségről egyáltalán nem vett tudomást E.

Kapellari püspök a pápa látogatása alkalmából.

⁹XIII. Leó: *Litterae ad Ordinarios Bohemiae et Moraviae quoad linguarum questionem*, Acta Sanctae Sedis 34 (1901) 321-323.

¹⁰ Archivio S. C. per Affari Ecclesiastici Straordinari, Olaszország 542, 24146, 23759.

¹¹XII. Piusz: *Sermo* (1939. december 24.), AAS 32 (1940) 10-11.

¹²XII. Piusz: *Nuntius* (1954. december 24.), AAS 47 (1955) 22.

¹³XII. Piusz: *Nuntius radiophonicus* (1941. december 24.), AAS 34 (1942) 17.

magába zárkozó nacionalista államra... Ennek az eltévelyedésnek lényege, hogy összetéveszti a tiszta értelemben vett nemzeti életet a nacionalista politikával: a nemzeti élet a nép joga és dicsősége, támogatandó és támogató; a nacionalista politika rengeteg rossz csírája, sohasem lehet eléggé elítélni. A nemzeti élet magában véve mindazoknak a civilizációs értékeknek az együttese, amelyek egy bizonyos csoportot jellemeznek. Egy ilyen nemzeti élet sajátos hozzájárulással gazdagítja az egész emberiség kultúráját. Lényegében véve a nemzeti élet nem politizált; ez annyira igaz, hogy a történelem és a gyakorlat tanúbizonysága szerint más megnyilvánulások mellett is képes fejlődésre egyazon állam kebelén belül.”¹²

1941 Szentestéjén elhangzott beszédében XII. Piusz elítélte az etnikai kisebbségek elnyomását, kultúrájuk, nyelvük, gazdasági fejlődésük háttérbe szorítását: „Egy új, erkölcsi elvekre alapozott rend mezején nincs hely a nemzeti kisebbségek kulturális és nyelvi sajátosságainak nyílt vagy burkolt elnyomására, gazdasági teljesítőkéességük megbéklyózására, korlátozására, vagy természetes termékenységük megszüntetésére. Minél nagyobb körülményekkel tartják tiszteletben az illetékes államhivatalok a kisebbségek jogait, annál bizonyosabban és hatékonyabban követelhetik meg azok tagjaitól az összes többi állampolgárral közös polgári kötelességeik hűséges teljesítését.”¹³

Az egyházi hatóság kisebbségekkel és azok jogaival foglalkozó egyik legfontosabb okmánya XXIII. János 1963. április 11-én keletkezett *Pacem in terris* kezdetű enciklikája. A népek közötti béke lehetséges, ha az igazságra, törvényességre, szeretetre és szabadságra alapozzuk. Miután a népiirtás, mint az egyik legsúlyosabb elképzelhető bűn, elítélendő, ezért minden olyan rendszer, amely — kulturális és nyelvi sajátosságaival együtt megvédendő — kisebbségeit el akarja pusztítani, durván sérti az igazságot. Az enciklika négy pontban fejt ki az egyház álláspontját a kisebbségek kérdésével kapcsolatban. Ezeket a pontokat jelentőségük miatt teljes szövegükben kell idéznünk: „A 20. század egyik, a történelmi fejlődésben igen elterjedt alapirányzata a politikai és a nemzeti közösségek azonosítása. De több okból kifolyólag nem mindig lehetséges a földrajzi és etnikai határok összeegyeztetése. E tényből származik a kisebbségek jelensége, és a velük kapcsolatos összetett problémák. Világosan ki kell jelentenünk, hogy minden olyan tett, amely közvetlenül a kisebbségek életműködésének elnyomására vagy elfojtására irányul, súlyosan sérti az igazságot. Még súlyosabb ez a sérelem, ha a kisebbségek megsemmisítését célozza. El kell azonban ismernünk, hogy a kisebbségek tagjai, tiltakozva jelenlegi helyzetük ellen, vagy történelmükből kifolyólag, gyakran hajlamosak etnikai sajátosságaikat az emberi értékek rovására túlhangsúlyozni, mintha az emberiség jellemzői etnikai tulajdonságaiktól függenének. A bölcsesség megkívánja, hogy a kisebbségi csoportok képesek legyenek értékelni helyzetük pozitív vo-

násait, amely saját értékeiknek egy másfajta hagyományhoz vagy civilizációhoz való fokozatos és folyamatos asszimilációja révén állandó gazdagodást tesz számukra lehetővé. Ez csak akkor következhet be, ha hídszerepet tudnak játszani, és megkönnyítik az élet áramlását annak különféle megnyilatkozásaiban a különböző hagyományok vagy civilizációk között, s nem ütközési övezetként működnek, amely rengeteg kárt, pangást és visszafejlődést okoz”.¹⁴

¹⁴XXIII. János: *Pacem in terris* 92–94.

A II. Vatikáni zsinat *Gaudium et spes* című konstitúciójában felleljük mindazokat a jogokat, amelyek az *Emberi jogok egyetemes nyilatkozata* és más ENSZ-okmányok tárgyát képezik. A *Gaudium et spes* középpontjában az ember áll a maga teljességében, egyetemes és sérthetetlen jogaival.¹⁵ A zsinati okmány kezdeti vázlatai nem érintették a kisebbségek és jogaik kérdését. A zsinaton jelen lévő szlovéniai püspökök mélyen átértézték az olaszországi, ausztriai és magyarországi szlovén kisebbség védelmének problémáját,¹⁶ és azt javasolták, hogy a *Gaudium et spes* vázlatába illesszenek be egy utalást az alapvető jogaitól gyakran megfosztott, létükben fenyegetett, vagy a nemzeti többségbe való beolvadásra kényszerített etnikai kisebbségekről. A szlovén püspökök javaslatát írásban is benyújtotta a ljubljana-i érsek, Josef Pogacnik: „Alulírott püspökök alázatosan kérik, hogy a jelenkori egyházról szóló vázlat II. rész, IV. fejezet 86. pontjához a 68. oldalon a 25-26. sor után illesszék be a következő, vagy ehhez hasonló szakaszt a nemzeti kisebbségekről: »Annál is inkább sajnálatosnak tartjuk a politikai elnyomás bármilyen formáját... amely a nemzeti kisebbségek polgári és vallási szabadságát, vagy a nyelvhasználatra, művelődésre, hagyományörzésre, gazdasági tevékenységekre és vállalkozásra irányuló természetes jogait korlátozza« (vö. a *Pacem in terris* enciklika szövegével, AAS [1963] 283). Indoklás: a nemzeti kisebbségek jogait, fájdalmunkra, gyakran valóban súlyosan sértik a többségi nemzetek, s a zsinat ezt nem hallgathatja el, annál kevésbé, mert a nemzeti kisebbségeknek gyakran nincs módjuk jogaikat megvédeni. XXIII. János Szentatya elsőként erősítette és védelmezte meg dicséretes módon e jogokat a *Pacem in terris* enciklikában az elnyomott nemzeti kisebbségek nagy vigasztalására... Kérjük, hogy a Zsinat kövesse példáját.”¹⁷

¹⁵GS, 3, 26, 84, 86.

¹⁶Firot, D.: *Le minoranze linguistiche nelle tre Venezie, Comunità* 36 (1982) 131-152.

¹⁷*Acta Synodalia sacrosanti Concilii Oecumenici Vaticani II*, IV., 52, 465. *Animadversiones scriptae exc. mus P. D. Joseph Pogacnik, archiepiscopus Labacensis.*

¹⁸GS, 73.

A *Gaudium et spes* című határozat három pontban érinti kimondottan a nemzeti kisebbségek kérdését. Az okmány megállapítja, hogy „sokak tudatában egyre világosabb a törekvés az egy nemzeten belül élő kisebbségek jogainak védelmére, anélkül, hogy elfeledkezzenek a politikai közösség iránti kötelezettségeikről”. A valóban emberi politikai élet megvalósításához „fejleszteni kell az igazság és jószág iránti belső érzéket, a közjó iránti elkötelezettséget”.¹⁸ A kultúra különféle oldalairól szólva a határozat mindenkinek emlékeztetébe idézi, hogy „a kultúra a személy egészséges fejlődése, a közösség és az egész emberi nem java alá

rendelendő". A kultúrának „folyamatosan szüksége van az igaz szabadságra a kibontakozáshoz”. Ezért „a hatóságoknak nem feladata meghatározni a civilizáció sajátos jellegét, de kötelessége olyan feltételeket teremteni és olyan eszközöket alkalmazni, amelyek a kulturális életet mindenki javára elősegítik, anélkül, hogy megfélemlítsék a nemzeten belüli kisebbségi elemekről. Ezért kell mindenáron elkerülni, hogy a saját céljától elfordított kultúra a politikai és gazdasági hatalmak befolyása alá kerüljön”.¹⁹ Végül a Zsinat, a háború elkerülését szükségesnek ítélve, emlékeztet „a népek jogának s e jogok egyetemes elveinek állandó értékére”. „Az olyan cselekedetek tehát, amelyek ezekkel határozottan ellentétesek, bűnök éppúgy, mint az ilyen tetteket elrendelő parancsok, s a vak engedelmesség sem mentség a végrehajtók számára.” „Az ilyen cselekmények között mindenekelőtt azokat kell említenünk, amelyek által egy népet, nemzetet, vagy etnikai kisebbséget kiirtanak, bármilyen okból vagy eszközzel történjék is ez: ezeket a cselekményeket iszonyú bűnként kell elítélnünk, a legnagyobb erővel.”²⁰

E szövegek szerkesztésekor a zsinat gyakran hivatkozik XXIII. János *Pacem in terris* kezdetű enciklikájára. Véleményünk szerint súlyos hiba lett volna, ha a zsinat nem nyilatkozik a kisebbségek védelme és alapvető jogai mellett, különösen most, amikor egyrészt oly sok etnikai, nyelvi és vallási kisebbség forog veszélyben, másrészt nő a kisebbségvédő nemzetközi szervezetek száma, amelyek nyilvánossá teszik azok egzisztenciális, nyelvi és kulturális gondjait.

A jelenlegi egyházi törvénykezés néhány normája — legalábbis közvetve — alkalmazható az etnikai-nyelvi kisebbségek lelkipásztori gondozásában. A kódex bevezet egy új jogi fogalmat, nevezetesen a „püspöki helynök”-ét.²¹ A 476. kánon szerint „valahányszor az egyházmegye jó kormányzása megköveteli, a megyéspüspök egy vagy több püspöki helynököt nevezhet ki: ebben az esetben nekik ugyanaz a szokásos hatáskörük van az egyházmegye egy bizonyos része, vagy valamely ügycsoport, vagy pedig egy bizonyos rítusú, esetleg egy adott csoporthoz tartozó hívek fölött.”²² Ez a szabály a Zsinat *Christus dominus* kezdetű rendeletéből származik, amely püspöki helynököt szán a más nyelvű híveknek is.²³

Az 518. kánon egy másik szabályt fogalmaz meg, amely az etnikai kisebbségek saját lelkipásztori gondozáshoz való jogát érinti. E rendelkezés értelmében rendkívüli esetekben, és ahol hasznos lehet, személyes egyházközségeket kell létrehozni, alkalmazkodva ezáltal a hívek rítusához, nyelvéhez, nemzetiségéhez, vagy pedig bármely más okból”.²⁴ A papság egyébként tartozik „mindig és a lehető legerőteljesebben támogatni a béke és az igazságra alapozott egyetértés ügyét” (287. kánon 1. §). Vegyes lakosságú területeken gyakran támadnak feszültségek az etnikai-nyelvi kisebbség és a nemzeti többség között: „a békét és az egyetértést fönntartani” a papság „munus”-ainak egyike; ez a „munus” pedig egyszerre buzdító és kötelező jellegű.²⁵

Vassányi Miklós fordítása

¹⁹GS, 59.

²⁰GS, 79.

²¹ Restrepo, L.:

Vicarius, Periodica 74

(1985) 283-287.

²²Vö.: Kánonjogi kódex,

479. 2.§, 383. 2.§.

²³ CD, 23, 25, 27;

Ecclesiae Sanctae I,

16. c. 1-2.

²⁴Lásd még a

Kánonjogi kódex 1110.

kánonját; *Direttorio*

Ecclesiae Imago, 174.

²⁵*Communicationes* 16

(1984) 172-186; 3

(1971) 192-195; 14

(1982) 71-84.

Celeghin, A.:

Obligationes, jura et

associationes

clericorum, Periodica 78

(1989) 32-33.

A jövevény az Ószövetségben

KÖSZEGHY MIKLÓS

Született 1964-ben Buda-
pesten. Az ELTE történe-
lem szakán végzett 1989-
ben. A KGRE BTK oktatója

¹Ilyen jellegű áttekintés
nemrégiben

magyarul is megjelent
J. Hausmann tollából
a Lelkipásztor című
folyóirat

1996.1. számában.

²Ezekről l.: X. Léon—
Dufour. *Biblikus
teológiai szótár*,
1996, Budapest,
539. skk.

Az idegenhez, a jövevényhez fűződő viszonyunk eléggé ellentmon-
dásos. Kíváncsiság és bizalmatlanság, olykor félelem vegyül egy-
mással lelkünkben. Nem valószínű, hogy a régi korok emberei más-
ként érezték volna. Azt azonban a legkevesbé sem könnyű eldön-
teni, hogy egy adott helyzetben ki számít jövevénynek, s ki az,
akire ezzel szemben kiterjed a közösség szolidaritása. Az *Ószövetség*
számos fajtáját különbözteti meg a szűkebb környezetükből kisza-
kadt emberek csoportjának, s ennek megfelelően több olyan termi-
nus is létezik a bibliai héber nyelvben, amelyet „jövevény”-nek,
„idegen”-nek fordíthatunk. Valamennyi terminus vizsgálata e kere-
tek közt reménytelen vállalkozás volna¹, ezért eleve lemondunk
valamennyi bibliai előfordulás vizsgálatáról.² Figyelmünket inkább
két szövegcsoporthoz irányítjuk. Azt vizsgáljuk, hogy mit jelent a *gér*
terminus a szó legkorábbi előfordulásaiban, azaz a *Szövetség Köny-
vében* (2Móz 20, 22-23, 19), illetve a *Deuteronomiumban*.

A 2Móz 22, 20-21 és a 23, 9 is megtiltja a jövevény sanyargatását,
hiszen Izrael fiainak emlékezniük kell rá, hogy egykor ők is idege-
nek voltak Egyiptom földjén. A 2Móz 23,10-12 arról rendelkezik,
hogy minden hetedik évben betakarítatlanul kell hagyni a termést,
életlehetőséghez juttatva így a jövevényt. Az 5Móz 14,28 szerint
minden harmadik évben vissza kell tartani a templomi tizedet, s a
rászoruló levitának, jövevénynek, özvegynak és árvának kell juttat-
ni. Az 5Móz 24,17 ugyanolyan jogi elbánást követel a jövevény szá-
mára, mint amely Izrael fiait is megilleti. A 2Móz 20,10 még tovább
megy: a körülmélt jövevénynek még a szombat megüléséhez is
joga van. Azaz: a *gér* bizonyos esetekben még a kultikus közösség
tagjává is válhatott.

A kérdés már csak az, ki az a jövevény, akit valóban ilyen fi-
gyelemre méltó nagyvonalúsággal kezelnek e szövegek?

A *Szövetség könyvének* datálásában vannak bizonyos különbsé-
gek az egyes kutatók elképzelései között. Annyi mégis valószínű-
nek látszik, hogy a szöveg végső formájának létrejötté a K.e. 8.
század végére, Ezekiás király uralkodásának idejére tehető.³ Na-
gyon valószínű, hogy a *Szövetség könyvében* felbukkanó jövevé-
nyek végső soron nem is idegenek. K.e. 722-ben II. Sarrukin
asszír nagykirály elfoglalja Szamariát, s provinciává teszi az egy-
kori északi királyságot, Izraelt. A lakosság tömegesen menekül a
szintén életveszélyben lévő, de még álló déli királyságba, Júdába.
Az áradatban szép számmal találhatunk levitákat, az északi szen-

³ Albertz, R.:

*Religionsgeschichte
Israels in
alttestamentlicher Zeit
I—II.*, 1992, Göttingen,
285. 289.

⁴ Broshi M.: *The Expansion of Jerusalem in the Reign of Hezekiah and Manasseh*, IEJ 24, 1974, 21–26.

⁵ *Die Heimat des Deuteronomiums*, Kl. Schr. II., 1953, München, 250–273.

⁶ Karasszon I.: *Az ószövetségi írásmagyarázat módszertana*, 1990, Budapest, 76. (Itt fejezem ki köszönetemet a szerzőnek tanulmányom írásában nyújtott nagylelkű és értékes segítségéért.)

télyek kultikus személyzetének tagjait, akik szintén Ezekiás, Júda királya közelében kerestek menedéket. Számuk olyan nagy volt, hogy elhelyezésük érdekében ki kellett bővíteni Jeruzsálemet. A város lakói ekkor kezdtek letelepedni a délnyugati dombon is.⁴ Az újonnan érkezettek szociális helyzete cseppet sem volt irigylésre méltó. Nem véletlen, hogy a jövevényt a kiszolgáltatottság szimbólumaként ismert árvával és özvegygel helyezik egy csoportba.

Az igazán érdekes problémát azonban nem a *Szövetség* könyvében, hanem a *Deuteronomium*ban található rendelkezések jelentik. A. Alt korszakalkotó tanulmánya⁵ óta tudjuk, hogy Mózes ötödik könyvének magva igen régi, jóval megelőzi Jósiás király korát. (Az ótestamentumi hagyomány Jósiás korára, azaz a Kr. e. 7. század végére teszi a *Deuteronomium* megtalálását és törvényerőre emelését. Ma már minden kutató egyetért abban, hogy Mózes ötödik könyvének kialakulása ennél lényegesen bonyolultabb folyamat.) Az is igen valószínű, hogy a szóban forgó kompozíció északi eredetű, és éppen azok a leviták hozták magukkal menekülés közben, akik már a *Szövetség* *Könyvével* kapcsolatban is előkerültek. Érdemes tehát azt vizsgálni, kik lehettek azok a jövevények, akiket a *Deuteronomium* említ.

Az északi királyság, Izrael már megalakulása pillanatában, azaz Salamon halálát követően nagyobb és gazdagabb volt, mint a déli Júda. Mindezt főként geopolitikai helyzetének köszönhette. A bukást megelőző időszak utolsó nagy uralkodója II. Jerobeám (Kr.e. 783-743) volt. Az ő idejében Izrael átmeneti külpolitikai sikereket könyvelhetett el (vö. 2Kir 14,25), gazdasági téren pedig virágzó korszakainak egyikét élte. Mint minden konjunktúrának, ennek is sokkal több kárvallottja, mint haszonélvezője volt. Egyre nagyobb tömegek szegényedtek el, és egyre több embert fenyegetett az adósrabszolgaság réme. A jövevény (*gér*) szó a *Deuteronomium*ban azokat az embereket jelöli, akik e gazdasági fellendülés veszteseiként a társadalom peremére sodródtak.

Lehetséges tehát, hogy a *gér* akár izraelita is lehet? Számos bibliai hely tanúskodik arról, hogy igen! Az 1Móz 12,10 és a 20,21 szerint Ábrahám maga is *gér* Kánaán földjén. Az is elképzelhető, hogy az 1Móz 20-ban szereplő Gerár helynév nem is valódi helyet jelöl, hanem a *gér* kifejezéssel alkotott szójáték csupán.⁶ Lót ugyancsak *gér*nek számít Szodoma lakói között az 1Móz 19,9 szerint. De nemcsak egyes emberekre alkalmazza az *Ószövetség* ezt a kifejezést. A 3Móz 25,23 azt állítja, hogy Izrael fiai csak jövevények az Ígéret földjén, az igazi tulajdonos maga Jahve. Hasonló értelmet olvashatunk ki a Zsolt 39,13-ból is.

A *gér* ezek szerint tehát szociológiai terminusként olyan embert jelöl, aki kihullott a társadalmi szolidaritás keretei közül. Nemzetiségi hovatartozására nézve lehet idegen is, de a bibliai helyek többségének tanúbizonysága szerint ez távolról sem szükségszerű. A szónak semmiféle etnikai tartalma nincs, pusztán egy

szomorú szociális helyzetet ír le, amely az özvegyek és az árvák sanyarú sorsára hasonlít leginkább.

Abban, hogy az ókori keleti törvények, azaz végső soron maguk az uralkodók védik az özvegyet, az árvát és a szegényt, még semmi újdonság nincsen. Hammurabi, Babilon királya a Kr. e. 18. század táján törvénykönyve egyik célját abban látta, hogy „hatalmas a gyöngét meg ne károsíthassa, hogy az árva és az özvegy igazságukhoz juthassanak Babiliben...”⁷ De még Szanherib, asszír király (Kr. e. 701-689), aki pedig sokkal inkább brutális kegyetlenségéről, semmint szociális érzékenységről híres, még ő is úgy tünteti fel magát feliratában, mint „aki együtt megy a gyengével”, mintegy sorsközösséget vállal vele. Mindez természetesen propaganda, semmi több. Az ókori keleti királyideológia visszatérő kliséje volt az özvegyeket, árvákat, kitaszítottakat védelmező uralkodó képe. Izrael és Júda királyai kevés kivételtől eltekintve aligha lehettek mások, mint asszír és babiloni kollégáik. Legfeljebb sosem sikerült nekik oly hatalmas birodalmakat összekovácsolni, mint ezeknek. Nagy hiba volna olyan elveket számon kérni rajtuk, amelyeket még az ezredforduló felé közeledő Európa is inkább elérendő célnak tart csupán.

Ezékiás keményen fellép az idegen kultusz ellen, és tökéletesen félreismernénk őt, ha azt gondolnánk: különbséget tett idegen kultusz és idegen ember között. Az ő jövevényei azonban nem idegenek voltak, hanem az északi királyság területéről menekülő izraeliták. A *Deuteronomium* egy csoportban említi a jövevényt, az özvegyet, az árvát és a levitát. Jósiás király azonban, akinek nevéhez a deuteronomiumi szellemben végrehajtott kultuszcentralizáció fűződik (Izrael fiai egyetlen helyen, a jeruzsálemi Jahve-szentélyben gyakorolhatják legitim módon a Jahve-kultuszt), szintén pártolja a jövevényt. Ráadásul az áttekintett deuteronomiumi helyek a jövevénnel együtt említik a levitákat. Elképzelhetetlen, hogy az a Jósiás, aki a Kr. e. 7. század végén a kultuszcentralizációval ellehetetleníti a szerte Júdában fellelhető vidéki szentélyek levitáit, szinte ugyanazzal a mozdulattal elrendeli szociális helyzetük megjavítását. Ezek szerint a *Deuteronomium*nak a jövevénnel együtt emlegetett levitái korábbiak, és az északi királyságból származnak!

Egyetlen pont van, ahol az idegennel kapcsolatos humánus rendszabályok kilépnek az ókori keleti királyideológia propagandisztikus keretei közül, ez pedig a rendelkezések indoklása. Jahve az, aki emlékezteti Izrael fiait: ők is idegenek voltak Egyiptomban. Jahve az, aki megáldja az idegennel jót cselekedő izraelitát. „A jövevényhez ne légy kegyetlen és ne sanyargasd őt! ... Ne nyomorgassátok az özvegyeket és az árvákat! Ha mégis nyomorgatjátok őket és hozzám kiáltanak segítségért, bizony meghallgatom kiáltásukat” (2Móz 22,20-22). Ez már több, mint egyszerű propaganda. Ez a mondat csak Izraelben hangozhatott el!

⁷ Dávid Antal fordítása, ÖKTCh, 1962, Budapest, 148.

Kollektív jogok?

1958-ban született. Jogász, a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet tudományos főmunkatársa.

Az 1989 utáni közép- és kelet-európai változások következtében számos olyan fogalom került a figyelem középpontjába, amelyekkel korábban a politikaelméleti irodalom csak egészen kivételesen foglalkozott. Szükségessnek tartom ezért e fogalmak definiálását.

1. Autonómia: etnikai alapon szerveződött közösségek és csoportok esetében (a nemzetközi jog által használt fogalmak közül véleményünk szerint ide tartoznak a fentiekben említett értelemben a nemzetek, a népek és népcsoportok, bennszülött népek és a nemzeti, etnikai és nyelvi kisebbségek) az a fogalom, illetve az a társadalmi eszme, amelynek megfelelően e közösségek és csoportok önállóan döntenek azokban az ügyekben, amelyek a közösségként való fennmaradásukkal elválaszthatatlannul összefüggnek. Ilyenek kisebbségek esetében a nemzeti, etnikai, nyelvi, vallási és kulturális identitás ápolása, fejlesztése és az

A liberális nemzetállam eszméjét — amely idegen testként kezel minden, a szuverenitás egyneműségét megbontó korporációt — az első nyugati nemzetállamok kialakulásának pillanatától kezdődően erőteljes politikai és morális kihívások érték. A hátrányos helyzetű csoportok „emancipálása” a társadalmi béke megőrzésének követelményével egyetemben például egyik elsőrendű politikai kérdéseként merült fel. Amíg a 20. századi jóléti állam keretei között szociális problémaként szociális módszerekkel — elsősorban pénzzel — az eltérő életkörülmények kiegyenlíthetőek voltak, a politikai megoldásokhoz megvolt a közös nevező. Bonyolultabb volt a helyzet, ahol a jóvátétel kérdése merült fel, azaz ott, ahol kisebbségi társadalmi csoportok igazolhatóan az éppen uralkodó többség áldozatai voltak a múltban. Még összetettebb a kérdés akkor, ha az érintett csoport tagjai intézményes kereteket hoznak létre, s beleszólást követelnek az őket érintő ügyekbe. A társadalmi kisebbségek zöme strukturális, örökös kisebbség, eltérően a politikai kisebbségektől, amelyeknek elvileg lehetőségük van arra, hogy többségbe és domináns pozícióba kerüljenek.

A nemzeti vagy etnikai kisebbségek napjainkban szinte az összes eddig felsorolt jellegzetességgel rendelkeznek, s ezen kívül néhány csak rájuk jellemző ismérvvvel is bírnak. A nemzeti vagy etnikai kisebbségek elsősorban közösségek olyan értelemben, hogy képesek önálló, kollektív akarat megfogalmazására és képviselésére. Önálló kulturális, etnikai és történelmi identitással rendelkeznek, amelyet folyamatosan kívánnak átörököltetni az utódoknak, s ezáltal közösségként fennmaradni. A legtöbb esetben e közösségek önmaguk kívánnak dönteni a közösségként való fennmaradásukat biztosító ügyekben, azaz élni kívánnak az önrendelkezési joggal. Ez utóbbinak előfeltétele a modern korban az önálló politikai szereplőként való elismerés-elismertetés, beleértve az önmeghatározás szabadságának biztosítását. Mivel a politikai autonómia, az önrendelkezés és a kollektív identitás a nemzetnek szintén lényeges mozzanatai, a részleges autonómia követelése, a rész-szuverenitások létrejötte, a korlátozott önrendelkezés és a többségtől eltérő csoportidentitás tételezése magát az identitás-államként felfogott nemzeti állam lényegét érinti. A nyugati típusú liberális nemzetállam lényege a homogén politikai nemzet eszméje. A „liberális” jelző itt addig érvényes, amíg az egyneműség az államstruktúra egyneműségét jelenti: egy alkotmány, egységes közigazgatási-területi szerkezet, kiegészítve az emberi és állampolgári szabadságjogok eszméjével. Ezen az alapon létrejöhetnek a nemzetállamok olyan kombinációi is, mint a föderáció vagy a

utódoknak való továbbadása körüli tevékenységek.

2. Önkormányzat: az autonóm döntés olyan intézményes keretét vagy intézményrendszerét jelenti, amelyben a döntések demokratikus módon, közvetlenül választott képviselők vagy választott electorok (közvetett módszer) által történnek. Amíg az autonómia a társadalom- és politikaelmélet körébe tartozó fogalom, az önkormányzat mindig meghatározott intézményt jelent. A *kisebbségi (nemzeti vagy etnikai) önkormányzat* azt az intézményt jelöli, amely a törvény meghatározta hatáskörön belül a kisebbséghez tartozó személyek által választott képviselők meghatározott körben kötelező döntéseket hoznak az önkormányzat hatáskörébe tartozó ügyekkel és személyekkel kapcsolatban. Ha a törvény az önkormányzat illetékességét kulturális ügyekre korlátozza, kisebbségi kulturális önkormányzatról beszélünk.

3. Önrendelkezés: lényegét tekintve az *autonómia* szinonimája. Az uralkodó felfogás szerint azonban különbséget kell tenni az önrendelkezés, mint politikai elv és az önrendelkezés, mint kollektív emberi jog között. Az *önrendelke-*

ző konföderáció, amelyek azonban már nem nemzetállamok a szó eredeti értelmében, de megőrzik a politikai liberalizmus alapértékeit. Ha azonban a kevert lakosságú államok esetében a homogenitás-elv kiterjed olyan szférákra is, mint az egyéni és közösségi nyelvi, vallási és nyelvi identitás, és ezek megnyilvánulási formáira, a „liberális nemzetállam” megjelölés már nem alkalmazható. A rész-szuverenitás különböző mértékeit megkövetelő kollektív vagy csoportjogokat a liberális nemzetállam is elvi alapon utasítja vissza, ugyanakkor a minden szempontból homogén politikai nemzet létrehozásának módszerei a liberalizmussal ellentétes, totalitarisztikus formákat is ölthetnek.

A nemzetállam a nemzet kollektív jogainak a kifejezője és megjelenítője. Két csoport kollektív jogait egy intézmény pedig egyszerre nem tudja képviselni: a hatékony kormányzás, sőt, egy határon túl maga a *kormányozhatóság* kerül veszélybe, szól a gyakorlatias érvelés. Ennek az érveknek azonban önmagában véve nem sok köze van a társadalmi szerződés, a politikai közösség létrehozása által a természeti állapotból való kilépés eredeti előfeltevéseihez. A kormányozhatóság követelménye ideológiai szempontból *semleges*, bármilyen politikai rendszer esetében felhozható érvként. Ez az a pont, ahol az eszme és a gyakorlat elválik egymástól, de az eszme továbbra is befolyásolja a politikai retorikát, legalább addig, amíg az a kormányzók érdekeit szolgálja. S mivel a liberális nemzetállam logikája olyan koherens logika, amelyet két évszázados történelmi fejlődés és világmodellként való elterjedés igazol, kollektív jogokat követelni a kisebbségek számára egy ilyen környezetben meglehetősen reménytelen dolog.

A nemzetek és az etnikai csoportok kollektív jogai

Kérdés, hogy a kollektív (nemzeti vagy etnikai kisebbségi) jogok és az egyéni jogok meghatározása körül folyó vita hoz-e életképes eredményeket, vagy csupán meddő intellektuális gyakorlattal állunk szemben; véleményem szerint ez utóbbival van dolgunk. Először is, aki így veti fel a kérdést, az eleve elfogadja a nemzetállami paradigmát, pontosabban azt, hogy a nemzet mint olyan kollektív jogokkal rendelkezik, hiszen a kisebbség kollektív jogait e kontextusban *rész-jogokként* értelmezi. A legfontosabb kollektív jog e szempontból a (minden) nemzet (saját) államhoz való joga. Ez az önrendelkezés wilsoni-lenini értelmezése, az egyetlen jelentése az így felfogott nemzeti önrendelkezési jognak. Ugyanakkor a vitatkozó paradox módon annak a vádnak teszi ki magát, hogy a nemzetállami kereteket kívánja közvetve vagy közvetlenül lerombolni, hiszen a nemzetállamot nem testületek, korporációk, csoportok konstituálják, hanem egyének. Láttuk, hogy amíg a kollektív jogok szociális téren jelentkeznek, addig elvileg nincs gond. Az ENSZ Polgári és

zési elv olyan politikai elv, amely a nemzetközi közösség struktúráját közvetlenül befolyásolja. Egy etnikai csoport önrendelkezési törekvése akkor legitim, ha a nemzetközi (átlam)közösség azt elismeri. Az önrendelkezési jog a jelenlegi nemzetközi viszonyok közepette elfogadott definíció szerint olyan emberi jog, amely az 1966-os emberi jogi egyezményeknek megfelelően a népeket illeti meg. E jog alapján a népek — és csakis a népek — szabadon választják meg politikai státuszukat, valamint kulturális és gazdasági fejlődésük irányát. Az egyéb nemzetközi dokumentumokban tartalmazott önrendelkezési jogra szóló kitételek kivétel nélkül értelmezési viták tárgyát képezik. A nép kategóriája, az ily módon szentesített önrendelkezési jognak egyetlen alanya azonban jogilag definiálhatatlan. A kilencvenes években, amint már közvetve utaltam rá, csak a kisebbségben élő etnikai csoportoktól (nemzeti, etnikai és nyelvi kisebbségek) vitatják el ezt a jogot a nemzetközi kormányközi szervezetek (főként az ENSZ, az Európa Tanács és az EBESZ). Számos nemkormányzati szervezet (NGO) és a szakirodalom tekintélyes része azonban ezzel ellenkező és kellő

Politikai Jogok 1966-os Nemzetközi Egyezségokmánya (PPJNE) például világosan előírja a szakszervezeti szervezkedés kollektív jogát. Az egyetemes emberi jogi dokumentumok ezen kívül számos kollektív jogot elismernek közvetlen módon, így a békéhez, a fejlődéshez stb. való jogokat, nem is beszélve a népek önrendelkezési jogáról, amely az idézett dokumentum által elismert egyetemes emberi jog (PPJNE, 1.), ám ezek természete már korántsem egységesen értelmezett az érintett fórumok keretében s a szakirodalomban. Különbözik nem jogászok számára is nyilvánvaló, hogy a legtöbb nemzetközileg elismert emberi és polgári jognak csak akkor van értelme, ha csoportosan gyakorolható, gondoljunk csak az egyesülési, a gyülekezési jogra, nem is beszélve a vallás szabad gyakorlásáról. Ezért az értelmezési vitáknak elsősorban politikai indítékai vannak.

Szigorúan doktrinális szempontból a kollektív jogok fogalma természetesen elemezhető, s operacionalizálható is abban az esetben, ha politikai konszenzus alakul ki akörül, hogy egyfelől az állami szuverenitás nem egyenlő a nemzeti (mint etnikai és kulturális csoport-) szuverenitással, másfelől a nemzet szuverenitása nem abszolút értelemben áll fenn. A *kollektív jogok* fogalma ebben az esetben annak a tautológiának az elnevezése, amely szerint vannak egyes jogok, amelyek vagy kizárólag csoportosan, vagy így is gyakorolhatók. Számos ilyen jog létezik, mint utaltam rá, s egyesek relevánsak az etnikai csoportok esetében, így a nemzeti vagy etnikai kisebbségekre vonatkoztatva is, mások nem. Az igazi kérdés a törvényhozó számára a fenti politikai feltételek megléte esetében nem a kollektív jogok szabatos normatív definíciója az egyéni jogok definíciójával szemben s e jogok kimerítő felsorolása, hanem a különböző helyzetek kodifikációra alkalmas jogi körülírása. (A sajtószabadság például egyetemesen elismert szabadságjog, ám a különböző jogi megoldások e szabadság gyakorlását illetően országonként különböznek. A szólásszabadságba beletartozik az anyanyelv nyilvános használatának a szabadsága, azonban többségi környezetben — feltéve, hogy e szabadságot magát nem vitatják — ahhoz, hogy a kisebbséghez tartozó személy szólhasson anyanyelvén, és meg is értesse magát, egy sor gyakorlati lépés szükséges (tolmács stb.), amelyek egy része pénzbe kerül. Az ilyen esetekben felmerülő részben jogi, részben technikai, pénzügyi lépéseket is, helytelenül, a kollektív kisebbségi jogok fogalmával jelölik.

Az ebben az értelemben vett kisebbségi jogokat többféleképpen lehet osztályozni:

1. a) „jogi” szankcióval garantált jogok, azaz olyan jogok, amelyek bíróság vagy más jogalkalmazási szerv előtt vita tárgyává tehetők, s igény esetén formális eljárás keretében érvényesíthetők; b) kollektív jogok, amelyek nem érvényesíthetők az előbbi módon, szankciójuk morális vagy politikai jellegű; etnikai csoportok

képpen árnyalt véleményt vall. (A téma egyik legalaposabb összefoglalója, amely kiterít a kisebbségben élő etnikai csoportok önrendelkezési jogára:

A. Cassese: *Self-Determination of Peoples. A Legal Reappraisal*. University Press, Cambridge, 1995)

4. Öngazgatás: az önkormányzat szinonimája; ott használják a fogalmat, ahol a döntéshozatal folyamata kiegészülve a végrehajtás elemeivel lényeges részét alkotja egy közigazgatási struktúrának is.

5. Személyi autonómia vagy **személyi elvű autonómia** vagy **személyi elvű önkormányzat:** az autonómia és az önkormányzat eszméjének, illetve intézményének egyik formája. E forma keretében sem az autonóm döntések, sem azok alanyai, de az intézmény maga sem kötődnek meghatározott közigazgatási-területi egységhez, beosztáshoz. Ide tartozik az összes korporatív jellegű intézmény, a köztisztviselők, valamint ide sorolhatók az autonómia egy tágabb felfogásában az önkormányzattal rendelkező, de köztisztviselési státussal nem bíró magánjogi-társadalmi egyletek is.

6. Területi autonómia: jogi természetét illetően al-

esetében ilyenek az önrendelkezéshez és az identitáshoz való jogok;

2. a) jogok, amelyek gyakorlásához intézményes keretek szükségesek; ebbe a csoportba sorolhatók az anyanyelv oktatásához és az anyanyelvi oktatáshoz való jogok; b) jogok, amelyek gyakorlásához nem szükségesek intézmények, például anyanyelvű feliratok nyilvános kifüggesztésének joga;

3. a) politikai jogok, a PPJNE nomenklatúrája szerint; b) kulturális jogok, a Gazdasági, Kulturális és Szociális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának megfelelően;

4. a kisebbségben élő nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi közösségek és csoportok esetében a kodifikáció és a jog gyakorlása szempontjából fontos még a következő megkülönböztetés: a) jogok, amelyek gyakorlásához szükséges a közösséget vagy csoportot alkotók nyilvántartásba vétele, és b) jogok, amelyek gyakorlásához a nyilvántartásba vétel nem szükséges.

Egy sor félreértést okoz ebben az összefüggésben a *pozitív diszkrimináció* fogalma, amelyet sokan szintén kollektív jogként értelmeznek. Elvi álláspontom az, hogy a kisebbségvédelem általában, s azon belül a pozitív diszkrimináció fogalma nem tévesztendő össze a jog vagy a jogosítvány fogalmaival. Az etnikai csoportok büntetőjogi védelme önmagában nem akadályozza meg a természetes asszimilációt, de a tapasztalatok szerint az irányítottat sem. Az identitás védelme, ápolása, fejlesztése és továbbadása az utódoknak lehetséges olyan típusú pozitív diszkrimináció nélkül is, amely egy csoport tagjainak bizonyos előnyöket biztosít pusztán azért, mert annak a bizonyos csoportnak a tagjai. Nem kell elfeledni, hogy az a fajta pozitív diszkrimináció, amely az egyén egy bizonyos dimenzióját, hogy előnyben részesítse, kiemeli, az valójában negatív értelemben is diszkrimináció, másokkal szemben. A pozitív diszkrimináció bizonyítottan nem volt képes egy sor esetben megakadályozni etnikai jellegű konfliktusok kirobbanását, a kiválasztás ténye számos esetben önmagában is önkényes elemekkel terhelt. A pozitív diszkrimináció mint eszme nem tévesztendő össze azonban a különböző okok miatt hátrányos helyzetbe kerültek felkarolásával. Ebben az esetben azonban időben behatárolt, pontosan megindokolható és áttekinthető lépésekről van szó, s ha az állam foganatosít ilyen lépéseket, akkor az átlagos esetben közvetve a nem kedvezményezetteknek is javára szolgál, például a társadalmi béke fenntartásával.

Etnopolitika

Az etnopolitikai szemlélet régiókban lényegében azt jelenti, hogy a „politikai” jelentése a „mi” etnikumunk ellenségeire és barátaira összpontosul, azzal a nívóval, hogy az államon belül élő más

kormányjogi és/vagy köz-
igazgatási jogi kategória,
amely azt jelenti, hogy egy
egységes államban (azaz
nem föderációban vagy
konföderációban) egy
adott területi-közigazgató-
si egység lakossága más
jogokat (is) élvez, mint az
ország többi közigazgatási
egységeiben élő lakos. E
jogok gyakorlása kizárólag
a területi illetőséghez kö-
tődik. A *közigazgatási au-
tonómia* olyan területi-köz-
igazgatási konstrukciót je-
lent, amelyben az állam
területén lévő közigazga-
tási egységek némelyike
vagy mindegyike magas-
fokú döntéshozói és köz-
igazgatási kompetenciákat
magában foglaló önálló-
sággal rendelkezik a köz-
ponti kormánnyal szem-
ben. A *regionális autonó-
mia* a területi autonómia
egyik változata, amikor az
autonómiát egy földrajzi
régió sajátosságai minősí-
tik. *Regionális önkormány-
zat*: a regionális elemekkel
(is) minősített területi au-
tonómia intézménye, zárt te-
rületi egység esetében.

etnikumok némelyike közösségenként és együttesen is belső ellen-
ségnek számít, de legalábbis potenciális rendbontó. Egyik gyakor-
lati eredménye e szemléletnek az a felfogás, amely az államot és
annak területét a többségi etnikum kizárólagos tulajdonának tekin-
ti, továbbá, hogy az állami szervezetekben és szervezetekben nincs he-
lye az „idegen” tisztségviselőknek.

Ott, ahol nincs mód a fenti gyakorlati következmények alkal-
mazására, a lojalitás kategóriájának etnopolitikai értelmezése ad
módot a nem többségi etnikai csoportok mindennemű érvényesü-
lésének az akadályozására. Ebben az esetben olyan lojalitásfogal-
lom érvényesítési kísérletéről van szó, amely egyértelműen több-
bet: hűséget, kétséget kizáró megbízhatóságot jelent, mint a fogal-
lom hagyományos liberális értelmezése, azaz a jogkövetésben
megnyilvánuló törvénytiszteletet, az alkotmányos állampolgári
kötelezettségek teljesítését. A politikai értelemben vett lojalitás po-
zítív tartalmánál talán messzemenőbb következményekkel jár a
lojalitás hiányának, az illojalitásnak a feltevése. A lojalitás hiánya
ugyanis ez utóbbinak megfelelően nemcsak egyszerű gondatlan-
ság, valamely kötelezettség felróható elmulasztása, hanem a
szembeszegülés szándékára utaló jel.

Az illojalitás vádja és az etnicitás egybemosása az etnopolitikai
szemléletmódban a nem favorizált helyzetű etnikai csoportok és a
hozzájuk tartozó személyek kizárását vonja maga után a politika
részvevőinek köréből, a privilegizált etnikum tagjainak lojalitása
vélelmezett, míg a „többieké” az ellenkező bizonyításáig megkérd-
őjeleződik. A nemzetállam keretein belüli bármilyen, például na-
gyobb önnállóság elérésére irányuló, törvényes etnikai jellegű
szervezkedés, vagy a különböző nemzetközi szervezetek előtt tett
panasz is az illojalitás bizonyítéka lehet.

Az állampolgári lojalitás mint törvénytisztelet és jogkövető maga-
tartás mindenekelőtt az alkotmány tiszteletben tartását feltételezi.
Mivel a liberális nemzetállami alkotmányok általában tartalmazzák
az állam nemzeti, egységes és megbonthatatlan jellegére vonatkozó
deklaratív jellegű és kifejezetten politikai célzatú előírásokat, azaz az
előbbieken már említett szuverenitási kitételeket, egy pusztán jog-
technikai kérdés is azonnal közvetlen politikai üggyé válhat. A nem-
zetközi szervezetek előtti panasztevés például nemcsak az illojalitás
bizonyítéka, hanem annak is a jele, hogy a kisebbségi egyszerűen le-
kívánja rázni az állampolgári kötelekeket, vagyis még inkább indo-
kolt a politikai közösségen kívül való helyezése.

Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a nemzetállami liberaliz-
mus jelentős erőfeszítéseket tett mindenkor arra, hogy az etnopo-
litikai szemléletet visszaszorítsa, azonban paradox módon régi-
ónkban a kilencvenes években éppen a nemzetállami liberalizmus
merev értelmezése és alkalmazása tűnik az itt meghatározott et-
nopolitikai szemléletmód legjobb szálláscsinálójának. Termé-
szetesen képviselőinek legjobb szándéka ellenére.

Lehetőségek a megoldásra

Szociológiai szempontból a nemzeti vagy etnikai kisebbségeket a nemzetekkel és a népekkel együtt általánosan olyan etnikai csoportokként határozhatjuk meg, amelyek saját hagyományokkal, önálló kulturális arcéllel rendelkeznek. E csoportok tagjai, vagy azok jelentős számú képviselői általában fontosnak tartják e sajátosságok megőrzését és továbbadását az utódoknak. Ebből a perspektívából két olyan természetes jogot lehet meghatározni, amely mint közösségekben gyakorolható jog csak az ilyen típusú közösségekre jellemző: az önrendelkezéshez és az identitáshoz való jog. Fontos hangsúlyozni e jogok természetjogi megalapozását, újabb kori szóhasználatával emberi jog jellegüket, mert a jelenlegi nemzetközi viszonyok közepette e jogoknak csak politikai és bizonyos esetekben morális szankciói képzelhetők el, azaz gyakorlásuk a politikai erőviszonyoknak megfelelően alakul, a rájuk való hivatkozás politikán túli-felüli elvekre alapozva történik. Míg a politikai szankció lehetővé teszi meghatározott kontextusban az e jogokkal való élés akár azonnali lehetőségét garantálva ugyanakkor elvileg jövőbeli folyamatos megvalósulásukat, a morális vonatkozások csak hosszú távon érvényesülnek. Ezért lehet például a kilencvenes években a nemzetközi viszonyokban a nemzetekről és népekről mint privilegizált (azaz saját állammal rendelkező) csoportokról egyfelől, másfelől a kisebbségi kérdésről mint „megoldandó” kérdésről beszélni. Ez nem mindig volt így.

Az önrendelkezéshez és az identitáshoz való jogok az etnikai csoportok esetében összefüggő emberi jogok. Egy államon belül akkor lehet realitásuk, ha mindenekelőtt demokratikus technikaként értelmezzük gyakorlati megvalósulásukat. Ebben az értelemben a „kisebbségi jogok” biztosítása valóban a demokrácia fokmérője, ha azonban e garancia hangsúlyozása a kisebbségek tekintetében az egyenlő részvételre vonatkozik csupán, akkor az nem más, mint üres demagógia.

Amint a szójegyzetben található fogalom-meghatározásokból kitűnik, az intézményes kereteket nem kell kitalálni, a teendő az adott helyzetnek leginkább megfelelő formák kiválasztása. A kollektív *kontra* egyéni jogok vitát pedig a jogtörténet hatáskörébe kell utalni.

A nyelvi jogokról

A nyelvész szemével

1931-ben született Nagykőrösön. Nyelvész, a Janus Pannonius Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára. Legutolsó írását 1995. 11. számunkban közöltük.

1. Az emberi jogok

¹Az 1945-ben elfogadott *United Nations Charter*.

²Az 1948-ban elfogadott *Universal Declaration of Human Rights*.

³Az 1966-ban elfogadott *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*.

Az ember és a polgár jogai a középkori politikai intézményekkel szemben jöttek létre. A francia forradalom idején az új világ polgárainak egyéni és szabadságjogait nyilvánították ki, hogy megvédjék az állammal szemben, illetve, hogy olyan államot hozzanak létre, amely tiszteletben tartja polgárainak szabadságát. Ezt nevezik az emberi jogok első nemzedékének.

A II. világháború után az Egyesült Nemzetek Alapokmánya,¹ majd pedig az ENSZ által elfogadott *Emberi jogok egyetemes nyilatkozata*² jelenti az új korszakot, amely azonban csak 1966-ban, a *Gazdasági, szociális és kulturális jogok egyezménye*³ által teljesedett ki. Ezzel vette kezdetét az a folyamat, amely az emberi jogok szféráját igyekezett kiterjeszteni a politikán túli kérdésekre. Kialakultak a játszma szereplői: a jogaikkal rendelkező emberek (úgy is mint egy állam polgárai), a jogokat biztosítani köteles államok, valamint az ENSZ — később a regionális szervezetek — mint az emberiség egészének nemzetközi képviselői szervezete, amely garantálja, betartatja ezeket a jogokat, és megsértésüket szankcionálja.

Az emberiség nagyszabású kérdéseinek „emberjogi” megfogalmazása az emberi jogok harmadik generációjával folytatódott. Emberi jogként javasolták a fejlődéshez, a békéhez, a kommunikációhoz, a mássághoz, az elfogadható környezethez, az emberiség közös örökségéhez és a humanitárius segítséghez való jogot.

Hangsúlyozni kell, hogy a már elfogadott emberi jogok egyéni jellegűek: egyes emberekhez kapcsolódnak.

A nyelvi jog egyike az (emberi jogok harmadik nemzedékébe javasolt) emberi jogoknak. Ebből az is következik, hogy a nyelvi jogok egyéni emberi jogok. Látni fogjuk azonban, hogy ebben a szemléletben alapvető problémát jelent, hogy a nyelvi emberi jog esetében két szféra tartozik össze: az emberi jog az egyes emberhez kapcsolódik, a nyelv viszont több vonatkozásban közösségi jelenség.

A ’nyelv’ többértelmű műszó. A nyelvet elsősorban eszköznek tekintem, bár sokan hangoztatják, hogy a nyelv csak a kommunikáció eszköze (s ebben a minőségében társadalmi jellegű). A kommunikációnak vannak egyéb eszközei is; a nyelv azonban nélkülözhetetlen az emberi kommunikációban. A nyelv ezen kívül a megismerés eszköze is. Ez emberi jogi szempontból is fontos.

A nyelv a cselekvésnek is eszköze; erre a viszonylag fiatal „beszédképzés-elmélet” hívta fel a figyelmet: egyes események azáltal keletkeznek, hogy kimondjuk őket. (Ide sorolható az is, hogy a nyelv az uralom eszköze lehet.)

2. Mi a nyelv? Minek az eszköze?

A nyelv eszköze a kollektív identitásnak; a modern európai nemzetállamok identitásának fő eszköze a nyelv. A nyelv ebben az esetben egy embercsoport jelképe.

(A nyelvészek még egyéb aspektusokat is számon tartanak, például a nyelvet az egyéni identitás hordozójának is tekintik.)

Amikor a szakemberek a nyelv társadalmi aspektusairól beszélnek, akkor túlnyomóan a kollektív identitás eszközére vonatkoznak az állításaik. Azt hiszem, hogy egyéb aspektusokat is hasznos figyelembe venni.

3. Mi a tartalmuk a nyelvi jogoknak?

A nyelvi jogok tartalmát az 1991. évi pécsi deklaráció, valamint az 1996 júniusában Barcelonában elfogadásra javasolt PEN-Club deklaráció segítségével próbálom meg bemutatni.

3.1. A FIPLV nyelvi jogi deklarációja

1987-ben a braziliai Recifébe hívták össze az első tanácskozást a nyelvi emberi jogokról, amelyen nyelvészek, jogászok, kulturális antropológusok, pedagógusok, szociológusok (s néhány dél-amerikai indián törzs képviselői) vettek részt. Ennek a tanácskozásnak nagyon egyszerű a konklúziója: szükség van olyan ENSZ deklarációra, amely biztosítja — az emberi jogok formájában — a nyelvi jogokat. Nyilvánvalóvá vált, hogy ennek a célnak az elérése hosszú előkészítést igényel, s az út az UNESCO szervezetén át vezet. A kezdő lépéseket magára vállalta a Fédération Internationale des Professeurs de Langues Vivantes (FIPLV), amely néhány éves műhelymunka után 1991-ben Pécsen rendezett szimpóziumán alkotta meg deklarációját.⁴ Ez az anyanyelv, az állam hivatalos nyelve megszerzésének, továbbá az írástudatlanság, illetve a nyelvi hátrányok leküzdéséhez való jogot deklarálja. Ezekhez társul egy vagy több — egyénileg választott — idegen nyelv tanulásának a joga, valamint az a jog, hogy mindenki hozzáférhessen bármelyik nyelvhez. Annak jogát is kinyilvánítja, hogy bárki azonosíthassa magát bármelyik nyelvvél: ezen a nyelven részesülhessen oktatásban; szólásszabadását bármelyik nyelven gyakorolhassa. S végül mindezekről gondoskodni kell az iskolai oktatáson kívül is.

⁴ FIPLV Proposed Articles for A Universal Charter of Basic Human Language Rights (1991. augusztus 28.).

Maga a kezdeményezés nem annyira az óhajtott módon (vagyis az UNESCO keretében) folytatódott, hanem a kutatásban és a felsőoktatásban: az emberi nyelvi jogok témája elismert fejezetévé vált a szociolingvisztikának, ennek a fiatal diszciplínának, amely tartalmazza a nyelvpolitika nyelvészeti vizsgálatát is.

3.2. A PEN Club/CIEMEN tervezett nyelvi jogi deklarációja

A Nemzetközi PEN Club Fordítási és Nyelvi Jogi Bizottsága néhány éve vette át a stafétabotot. Munkájukat egy barcelonai — katolikus színezetű — kisebbségi kutatóközpont, a CIEMEN fogja össze (saját, a nyelvi jogokra és törvénykezésre irányuló tevékenységének keretében). Nem véletlen, hogy épp Barcelonából indult ki ez a kezdeményezés: a katalánok teljes nyelvi jogainak visszaszerzése korunk nyelvpolitikájának egyik legtanulságosabb eseménye volt. A CIEMEN-féle tervezetnek⁵ ebből a kedvező helyzetéből adódnak a problémái.

⁵ *Conferència mundial de drets lingüístics. Conférence mondiale de droits linguistiques. World Conference on Linguistic Rights. International PEN & CIEMEN, 1996.*

4. Mi a nyelvi emberi jogok helye az emberi jogok rendszerében?

A barcelonai tervezet a nyelvi jogokat egy adott térségben történetileg kialakult „nyelvi közösség”-hez rendeli hozzá; „nyelvi csoport”-nak tekintik a bevándorlókat, a menekülteket, a deportált személyeket és a szórványban élőket. Elidegeníthetetlen személyes jognak tartják a saját nyelv és név használatát, a saját eredeti közösséghez tartozókkal való egyesülésnek, valamint a kultúra fenntartásának és fejlesztésének jogát, a két 1966-beli ENSZ-okmányban elismert egyéb jogokat. Egyértelműen kollektív jognak tekintik a nyelvi jogokat: tehát a csoporthoz tartozók személyes jogain felül még magának a nyelvi csoportnak is joga van például arra, hogy nyelvét és kultúráját tanítsák neki, hogy nyelve és kulturája jelen legyen a médiumokban, s hogy respektálják nyelvüket.

E dokumentum némileg megkésett az európai intézmények által elfogadott emberi jogi normákhoz képest.

A nyelvi jogok szempontjából döntő fontosságú az anyanyelv használatának joga. Ez közvetlenül összefügg a gondolat- és véleménynyilvánítás jogával, a törvény előtti egyenlőséggel, a közügyekben való részvétel jogával. Összefüggésbe hozható az emberi méltósággal, a magánélethez való joggal, a vallásszabadsággal, az oktatás és művelődés jogának egészével (beleértve a mindenféle szintű iskolák és kulturális intézmények alapításának jogát), a tudományos kutatás szabadságával, a személyes adatokkal való szabad rendelkezés jogával (beleértve a személynevet), valamint a gyermekjoggal. *(A kommunikációs hátrányok leküzdésének joga* mindazon területekkel összefügg, amelyeket az anyanyelvvel kapcsolatban már említettem. Ezekhez még hozzáadható a testi ép-séghez való jog és hangsúlyosan a gyermek-jog.)

Az állam hivatalos nyelvének elsajátítása, valamint az idegen nyelvek szabad választásának és tanulásának jogát — mint nyelvi jog — ismét a gondolat- és véleménynyilvánítás jogával, a törvény előtti egyenlőséggel, a közügyekben való részvétel jogával, a vallásszabadsággal, az oktatás és művelődés jogának egészével és a tudományos kutatás szabadságával hozhatjuk kapcsolatba.

Amennyiben az egyéni nyelvi emberi jogok közé beiktatják az *idegen nyelvek szabad választásának és tanulásának jogát*, akkor az kapcsolatba hozható a gondolat- és véleménynyilvánítás jogával, a szabad mozgás és tartózkodási hely megválasztásának jogával, s talán a menekültek jogaival is.

A fenti jogokat nemzetközi „eszközök” fejlett rendszere állapítja meg. Szükség van azonban arra is, hogy mindezek a jogok szerepeljenek az egyes államok alkotmányában is; s arra is, hogy az állampolgárok — már felnövekedésük idején — megismerjék ezeket a jogokat (ami újra az oktatás központi szerepére hívja fel a figyelmünket).

5. A nyelvi jogok egyéni, illetve kollektív jellege

Kiindulópontunk az volt, hogy a nyelvi jogok egyéni emberi jogok. A barcelonai deklaráció tervezetéből láthatjuk, hogy egy másik felfogás a nyelvet beszélők történelmi-földrajzi közösségéhez, illetve minden egyéb esetben a nyelvet beszélők csoportjához kí-

vánja hozzárendelni a jogokat. A jogokat természetesen az adott közösség (csoport) tagjai gyakorolják vagy közvetlenül, vagy megbízottjaik útján. A nyelv azonban létrehozta ezt a közösséget (embercsoportot), keretül szolgál a közösség (embercsoport) életének.

Voltaképpen arról van szó, hogy egy nyelvi alapú nemzeti/etnikai közösség bizonyos jogai válnak nyelvi jogokká. Önmagában ez a fel fogás nem elfogadhatatlan, amennyiben összhangban áll az emberi jogok filozófiájával, amelyben minden egyes ember rendelkezik elidegeníthetetlen jogokkal. Nem reménytelen ezen az úton továbbhaladva kidolgozni azon konfliktusok kezelését sem, amelyekben az egyéni emberi jogok összeütközésbe kerülnek a nyelvi alapú (nemzeti/etnikai) közösségek — jogi megfogalmazású — érdekeivel. A barcelonai deklaráció 13. paragrafusának 1. bekezdése szolgálhat erre példaként: „Mindenkinek joga van minden tevékenységhez a közéletben saját nyelvén, minden korlátozás nélkül — feltéve, hogy ez a nyelv annak a területnek a nyelve, ahol az illető személy tartózkodik.”

Itt jegyzem meg, hogy az Európa Tanács által elfogadott dokumentum (*A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája*⁶) is önálló, megvédendő entitásnak tekinti az egyes nyelveket. Egyelőre a két szempont harmonizálása várat magára.

Nyelvészként elképzelhetőnek tartom, hogy nyelvi jogként a közösségen belül élő egyének nyelvhasználata volna a szabályozás tárgya. Másrészt viszont más emberi jogból (elsősorban az egyesülési jogból) lehetne levezetni olyan embercsoportoknak (közösségeknek) a létfeltételeit, amelyeket biztosítani kell. Az emberi jogok filozófiájával — véleményem szerint — nem fér össze, hogy történelmi vagy földrajzi érvekkel, békeszerződések és egyéb okok által előidézett konstellációk megoldásának eljárásait emberjogi szintűnek minősítsék. Azt hiszem, hogy a konfliktusok megoldása és megelőzése, illetve mindenféle kisebbségekhez tartozók létfeltételeinek és érdekeinek védelme van annyira fontos, hogy azt saját nevén nevezzék, és saját helyén respektálják. A létező konfliktusok kezelésére azonban elsősorban elfogadott nemzetközi (világrészre vonatkozó) normákra és ezekre épülő ajánlásokra van szükség: ezek térben és időben sokkal meghatározottabbak, mint az emberi jogok.

(Természetesen megvan annak a lehetősége, hogy épp egy adott konfliktuscsoport egy adott történeti pillanatban egyértelművé teszi további szabályozás szükségességét egyetemes emberjogi szinten is.)

Az anyanyelvhez fűződő jogok legfontosabb megnyilvánulási tere az anyanyelven folyó oktatás. Ez a jog az UNESCO első nagy nemzedéke által javasolt „vernakuláris elvhez” kapcsolódik,⁷ amelynek az a lényege, hogy az iskolai oktatást lehetőleg az otthon beszélt nyelven kell elkezdni, s amíg csak lehet, ezen kell folytatni.

Ezzel kapcsolatban nem elegendő a nyelvre mint az identitás eszközére hivatkozni; nem elég a nyelvre mint a kommunikáció eszközére történő utalás sem. A nyelv itt a megismerés eszköze. Az anyanyelven folyó oktatás tehát egyszerre „ideológia” és „techni-

⁶Vö.: Kovács Péter: *A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája*. (Aláírás után, ratifikálás előtt.) MTA Állam- és Jogtudományi Intézet: Budapest, 1993, 68. (A könyvben olvasható a Charta szövege magyar fordításban.)

6. Az anyanyelven folyó oktatás tartalma

⁷ A „vernakuláris elv” kifejtésére vö. *The Use of Vernacular Languages in: Education*, Unesco, 1953, Paris.

ka”; vagyis általában a kollektív identitás kialakításának szolgálatában álló „ideológia”, másrészt a modernizáció igényei által meghatározott „technika”. Ez szabja meg ennek a jognak a „tartalmát”, vagyis azt, hogy mire kell ennek kiterjednie az iskolában. A teljes anyanyelven folyó oktatásnak mint technikának az elemeit az „anyanyelv mint tantárgy” is tartalmazza. Ezért nem ritkán ennek biztosítását elegendőnek tartják a hatóságok a kisebbségi tanulók számára.

Az alapvető különbség abban áll a teljes anyanyelvi oktatás és az anyanyelv mint tantárgy oktatása között, hogy míg az első a személyiség és a közösségi identitás kialakításában, a megismerésben eredményes, addig a másik (vagyis a pusztán tantárgyként tanított anyanyelv) kialakíthatja ugyan a kommunikációhoz szükséges készségeket és sok ismeretet adhat át az anyanyelvről (s a vele járó irodalomról), de hátrányos helyzetbe hozza a nyelvi kisebbségbeli gyermekeket a többségiekhez képest. (Valószínűleg jogként kell megfogalmazni az anyanyelv kiművelt változatának elsajátítását is.)

A teljes anyanyelven folyó oktatásban a fenti feladatokat ugyanis az összes tantárgy és az egész iskolai élet együttesen látja el, s ebben az irodalomnak, a történelemnek, a földrajznak és az ének-zenének együttvéve nagyobb szerepe van, mint az anyanyelvi tantárgynak.

Mégsem elhanyagolható az anyanyelvi oktatás/tantárgy technikai oldala. Ha múlt századbeli technikát közvetít egy anyanyelvnek az oktatása, akkor az egész oktatás nem versenyképes. Ezért van nagy jelentősége ezen szakterület folyamatos modernizálásának,⁸ ezért nem szabad ma már megelégedni a pusztán írás-olvasás megtanításával.

Az egyes nyelvek és a nyelvet beszélők közösségi államokban léteznek. Az állam politikai/igazgatási terminus, amelynek — különböző módokon — szinte minden egyéb szférára is kiterjedt a hatalma.

A modern államok egyik típusa a nemzetállam, amely általában egy „államalkotó” politikai nemzetre épül; ennek legtöbbször emlegetett példája a központosított francia állam. Elméletileg a nemzetállam minden polgára egyenlő nemzetiségére, etnikai hovatartozására és nyelvére való tekintet nélkül. A domináló politikai nemzetnek a nyelve, egész pontosan annak egy kiművelt változata azonban az esetek nagy többségében kiemelt szerephez jut: használatának terjesztése a nemzetállam politikájának fontos része. Ezáltal a kisebbséghez tartozók, akik *de iure* azonos állampolgárok, *de facto* hátrányos helyzetbe kerülnek. Ezért irányulnak a határokon belüli kisebbségeknek — gyakran jogi formába öltöztetett — követelései nagy mértékben a szabad nyelvhasználatra és az anyanyelven folyó oktatásra.

A modern államoknak egy másik típusa nem azonos az egy nyelvet beszélők közösségével. A német vagy a magyar nemzet a határokon túl élők is összefogó nyelvi és kulturális közösséget jelent. Ebben az esetben az adott közösség törekszik a nyelv határo-

⁸Vö.: Szépe György: *Right to mother tongue education: technology and/or identity. IVth Conference on Law and Language*. Institut du Fédéralisme de l'Université de Fribourg: Fribourg, 1994. 9. (A plenáris előadásokat előzetesen közzétevő kötetben; nyomtatott változata sajtó alatt.)

7. A nyelv helyzete a modern államok különböző típusaiban

kon túli fenntartására is. Ebben az esetben az anyaország kormánya — vagy a társadalom egy csoportja — vállalja a nyelvpolitikai szerepet és a nyelvi jogokra is hivatkozó kisebbségvédelmet (benne a kisebbségi nyelv és műveltség védelmét) a határokon kívül.

E tipológiában a harmadik változat a területileg szervezett szövetségi állam, amely néhány nyelvnek egyenlőséget biztosíthat állami szinten, s többségi szerepet egyik vagy másik etnikumnak. E svájci modell ritkán valósult meg Közép-Kelet-Európában; a térség — megszűnt — federatív államaiban élt egy abszolút kitüntetett etnikum, amelynek a nyelve is viszonylagos előnyöket élvezett; s léteztek olyan nemzeti/etnikai csoportok, amelyeknek gyakorlatilag ugyanolyan sorsuk volt, mint egy egynyelvű nemzetállamban.

(A svájci modell egésze és a szövetségi államok általában érzékenyebbek a több-nyelvűségből származó nyelvi problémák iránt; ezekben az országokban gyakran fejlettebbek az interlingvális és multi-kulturális kérdésekre irányuló jogi, demográfiai, nyelvészeti stb. kutatások.)

Az egyén általában egy helyen él saját otthonában és hazájában (vagy vándorol és magával viszi otthonát), de emberi jogai ettől függetlenül biztosítandók. Ebből a szempontból — vagyis „elméletileg” — egyre megy, hogy valaki bennszülött, őslakó, bevándorló, menekült, tartós vendég vagy a határok átrendezése folytán kisebbségbe került személy.

Csak hogy minden egyes típusnak más természetű problémái vannak; mindegyiknek más fajta a nyomorúsága. S itt szeretném megemlíteni, hogy az emberjogi tevékenységnek van egy olyan aktivista vagy filantropikus jellege, amely az emberek szenvedésének csökkentésére, az elnyomások megszüntetésére irányul.

Valószínűleg végső soron etológiai alapjai vannak a saját otthonhoz fűződő elvárásoknak és a saját körlet („kishaza”) megtartására irányuló törekvéseknek. Egy nemzet/etnikai kisebbség kötődhet egy területhez a legkülönbözőbb okok miatt; ezen a területen többen használják az általa beszélt nyelvet, többre megy annak segítségével.

A kisebbségi közösségek arra törekednek, hogy egy-egy területen jogilag is biztosítsák kollektív anyagi és szellemi szükségleteiket. A nyelvre vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy egy kisebbségi nyelv is lehet az ország egy (vagy több) területén hivatalos nyelv vagy „társ-hivatalos nyelv”. Ez elsősorban kulturális és oktatási autonómiával jár.

A többségi államnemzetet képviselő kormányzatok ritkán respektálják a kisebbségi közösségek területhez kapcsolódó jogait, autonómiáját. A „szeparatizmus” ellenszereként jött létre a nemzeti—etnikai kisebbségek személyi autonómiájának a koncepciója. Ennek keretében a kisebbségi közösség virtuális jellegű: nem feltétlenül kapcsolódik egy adott területhez. Ez elsősorban a szóróványszerű kisebbségek számára előnyös. (Ennek egy változata jelent meg a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek önkormányzati rendszerében.⁹⁾

8. A nemzeti/etnikai és nyelvi kisebbségi csoportok területhez kapcsolódása

⁹A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól, 1993. évi LXXVII. törvény, Magyar Közlöny, 1993. 100. 5273—5286.

Bodáné Pálok Judit — Cseresnyés János — Vánkosné Timár Éva:

*A kisebbségek jogai
Magyarországon,
Közgazdasági és Jogi
Könyvkiadó, 1994,
Budapest, 378.*

9. A kétnyelvűség és az anyanyelvhez való jog

Az intézményekhez kapcsolódó jogok gyakorlását azonban alig könnyíti meg a személyi autonómia. Éppen ezért a területi és személyi autonómia kombinált modellje optimálisnak látszik egy olyan elhelyezkedésű etnikai kisebbség számára, amelynek van egy földrajzilag közülhatárolható magja, de emellett nagyon sok tagja szórványban él. (Például az erdélyi magyarság esetében.)

Nem minden esetben egyszerű eldönteni, hogy valakinek mi az anyanyelve. Maga az „anyanyelv” műszó ugyanis csak metaforikusan utal az anyára; inkább a társadalomba való beilleszkedést jelenti, amelyben kiemelkedő szerepe van az anyának.

Léteznek ugyanis nyelvileg vegyes családok, gyakran maga a közösség is többnyelvű: az egyik nyelvet otthon használják, a másikat a piacon, a harmadikat a hivatalban. A hivatalos vagy hivatali nyelv írásbeli formája szükségszerűen szabványosított; a nyelv valamelyik sztenderdizált változata válik a modern állam hivatalos nyelvévé. Tévedés volna azonban az anyanyelvi jogokat egy nyelv standardizált változatához, sőt annak a kiművelt írásbeli változatához hozzárendelni. Az anyanyelvhez való jog (s a vernakuláris elv) ennél szélesebb: belefér az otthon beszélt szóbeli nyelvi változat, a nyelvjárás és a kétnyelvű környezet használatának a joga.

A kétnyelvűségnek fentebb egy korlátozott, nem politikai, hanem szociolingvisztikai és pszicholingvisztikai felfogását használtam. Nyelvpolitikai szempontból ugyanis számos egyéb tényezőt is célszerű figyelembe venni. Nem mindegy, hogy kinek a számára javasolják a kétnyelvűséget: a nyelvi kisebbséghez tartozók számára, akik az esetek jelentős részében kénytelenségből amúgyis kétnyelvűvé válnak, vagy a többségi nyelvet beszélők számára.

Az egynyelvű kisebbségi nyelvi modell tényleg nem ideális, de ennek erőszakos eszközökkel — és nem körültekintően — történő bevezetése néha inkább „elvesz” (mint „hozzáad”) egy nyelvet a gyermek repertoárjából.

Mindazonáltal a kétnyelvű egyén gazdagabb nyelvi eszköztárral rendelkezik: mind a kommunikációban, mind a megismerésben sikeresebb lehet.

A kisebbségek számára azonban biztosítani kell, hogy ömaguk dolgozzák ki a kétnyelvűség modelljeit és technikáit. Egy vegyes nyelvű térségben pedig ajánlatos a nyelvi többséghez tartozók számára valamilyen módon lehetővé és vonzóvá tenni az együttélő kisebbség nyelvének elsajátítását. Erre igen jó példa az, ahogy a nagyobb rész angol Kanada québeci tartományában a többségi angol gyermekek elsajátítják a franciát, s ahogy a spanyol királyság katalán tartományában a spanyol gyermekek elsajátítják a katalánt.¹⁰

Ha majd a nyelvet nem használják korlátozásra és elnyomásra, akkor nyilvánvalóan a kétnyelvűség válik általánossá a vegyes nyelvű térségekben.

¹⁰A québeci „bemerítés” (immersion) kísérlettel kapcsolatos alapmű: W. Lambert és R. G. Tucker: *Bilingual education of Children. The St. Lambert experiment*. Newbury House, 1972.

**10. A nyelvi emberi
jogok az oktatáson túl**

¹¹Vö.: Szekfű Gyula:
Iratok a magyar
államnyelv kérdésének
történetéhez.
1790-1848. Budapest,
1926.

¹²Az észrt helyzetre vö.:
Rannut, M.: *Beyond
linguistic policy: the
Soviet Union versus
Estonia*. in: *Linguistic
Human Rights*. Mouton
de Gruyter, 1995, Berlin
— New York, 179—208.

¹³Vö.: Ropers, N.: *A
nacionalizmus kihívásai.
A többségi-kisebbségi
konfliktus példája
Romániában és
Szlovákiában*. in: *Vigilia*,
1995, 11, 817-824.

¹⁴Vö. *The New
Education Law in
Romania*. Government
of Romania, Public
Information Department,
(Bucarest, 1995.) 50.

11. A nemzeti/etnikai és nyelvi kisebbségek és az egyházak

¹⁵Még két jelentős
ENSZ határozatra hívom
fel a figyelmet: „*The
United Nations
Declaration on the Rights
of the Child*, 1989; „*The
United Nations
Declaration on the Rights
of Persons Belonging to
National or Ethnic,
Religious or Linguistics
Minorities*, 1992.

12. A nyelvi emberi jogi törvénykezés paradoxona

A fentiek során elsősorban az oktatás keretében szoltam a nyelvi emberi jogokról. A nyelvhasználat azonban jóval szélesebb körű jelenség. Ha korlátozzák vagy tiltják egy nemzeti, etnikai kisebbségnek, hogy saját nyelvét szabadon használhassa valamennyi, számára jelentős helyzetben és funkcióban, akkor kénytelen nyelvi követeléseit politikai program formájában megfogalmazni. Számunkra a legismertebb példa a magyar nyelvnek Magyarországon belül való hivatalossá tétele a 18—19. század folyamán.¹¹

Ebben az összefüggésben nem szükséges felsorolni a nyilvános nyelvhasználat valamennyi körét, amelyre a nemzeti kisebbségek jogosan igényt formálnak (gyakran jogi formában, törvénykezési keretben.)

Amennyiben egyes többségi nyelvi csoportok a kisebbségi nyelvek használatának korlátozására törekednek szintén jogi úton, az nem nyelvészeti kérdés, hanem a kisebbségek teljes — politikai — megvalósulásának nyelvi alapjaiban való megtámadása. Ez történhet külön nyelvi törvények által, mint például Észtországban,¹² Szlovákiában,¹³ vagy egy oktatási törvény keretén belül, mint Romániában.¹⁴

A történelmi modellváltás, a függetlenség friss megszerzése értéket tesz bizonyos történelmi akciókat. A múltba nézés azonban aligha lehet az alapja embercsoportok tartós, békés együttélésének.

Szerencsére rendelkezésre állnak az erre a kérdéskörre vonatkozatható elfogadott nemzetközi jogi eszközök, szabályozási normák és ajánlások mind a ENSZ szintjén, mind az európai intézmények szintjén.¹⁵

Elképzelhető azonban, hogy a jelenleginél egyértelműbbé válna a helyzet a nyelvi jogokról külön szóló hivatalos nemzetközi dokumentum elfogadása által.

Ezt a kérdést — a teológiai szinten kívül — legalább két szinten lehet tárgyalni. Az egyik szint arra vonatkozik, hogy léteznek vallási kisebbségek is, amelyeknek érdekei hasonlóan kezelendők a nemzeti/etnikai és nyelvi kisebbségekhez.¹⁶ Ez nemcsak jogi kérdés, hanem a konfliktusok kezelésének és megelőzésének a kérdése is.¹⁷

A másik szint a kisebbségi egyházak szintje: ezekben egy adott nyelv mint anyanyelv az egyik alapérték. Ez azt jelenti, hogy egy kisebbségi egyházhoz tartozó személy kétszeresen is érezheti magát kisebbségben, mivel egy nemzeti-etnikai és egy egyházi kisebbséghez is tartozik; számára a szabad vallásgyakorlás és az anyanyelvén való szólás szabadsága ugyanannak a dolognak két oldala; mindkettő emberi jog. Közösségi szempontból is előfordul a két kisebbségi szférának teljes egybeesése; elvileg azonban két egymást átfedő körről van szó, amely sokféle módon támogathatja egymást.¹⁸ Az egyházaknak — a II. Vatikáni zsinat óta a római katolikus egyháznak is — jelentős szerepe lehet az anyanyelv-használathoz való jog biztosításában.

Az emberi jogok valamennyi ember számára érvényes elvek jogi megfogalmazásai. Ennek szervezetileg megfelelő kodifikálója az ENSZ. (Az ENSZ-ről tudjuk, hogy a II. világháború győztes

¹⁶Vö.: Capotorti F.:
*Etudes des droits des
personnes appartenant
aux minorités ethniques,
religieuses et
linguistiques*, New York,
1979.

¹⁷Vö. A kecskeméti
ökumenikus konferencia
levele Közép-, Kelet- és
Délkelet-Európa
keresztényeinek és
egyházainak, in: Vigilia,
1995. 11. 872—873

¹⁸Ennek felismeréséről
tanúskodnak az olyan
akciók, mint az 1996.
március 7-8-án
rendezett *Kisebbségek
és egyházak* című
konferencia.

kormányainak szövetségéből fokozatosan szélesedett az egész világot magába foglaló globális — kormányközi — szervezetté.) Ezért csak az tekinthető jogi értelemben elfogadott emberi jognak, amit az ENSZ annak minősít. Az emberjogi vonatkozású ENSZ-határozatok csak akkor lépnek életbe, ha azokat az illető ország parlamentje beiktatja az ország törvényei közé.

Egy adott világrész történeti fejlődésében szintén napirendre kerülhetnek az emberi jogok; itt azonban már ezen régió sajátosságainak figyelembevételével történik az emberjogi dokumentumok elfogadása és felhasználása. Megsértésének szankcionálása alku, illetve politikai nyomás formájában történik. A fenti két szintnek alá van rendelve az adott (többségi) állam szintje, amelynek keretében várják el az egyes állampolgárok és az állampolgárok közösségei emberi és polgári jogaik érvényesítését.

Sőt ezeknek az embereknek nagy többsége a fővárosoktól távol él; a tömegkommunikációs eszközök révén kapcsolódik az állam központjához és az állam területének egyéb részéhez. Egy-egy határszéli faluban a jelenlevő rendőr őrmester nagyobb hatalommal rendelkezhet, mint a messze levő ENSZ-főtitkár vagy a miniszterelnök.

A paradoxon abban áll, hogy minél magasabb szintű egy jogi eszköz, annál nehezebb érvényesíteni.

Tehát ha például létrejön a nyelvek egyetemes chartája, akkor sem lesz könnyű egy-egy ország, tartomány vagy község szintjén érvényesíteni azt az állampolgárnak (hát még gyermeknek) vagy egy nyelvi kisebbségi közösségnek. Ez ugyanis nem pusztán jogi kérdés; hozzátenném: még csak nem is politikai kérdés, hanem a kultúra — ezen belül a közösségi-politikai kultúra — körébe tartozó ügy.

Azt hiszem, hogy a megoldást egyszerre több szinten lehet elősegíteni: az ENSZ (és a mi esetünkben az európai intézmények) szintjén, valamint az egyes államok szintjén tényleg szükség van jó törvényekre és egyértelmű szankcionális rendszerre. Ezeknek segítségével az érdekeltek kiharcolhatják saját országukban is a jobb törvényeket és helyzetük javulását.

A nemzeti-etnikai kisebbségi közösségek valamennyi problémája csak a többség és a kisebbség(ek) együttműködésének segítségével oldható meg. Az emberjogi filozófia a többségi parlamenti demokrácián túlmutató megoldásokat sugall, amelyben a méltányosság, a együttműködés, a szolidaritás és talán olyan, jelenleg politikailag nem is értelemezhető fogalmak, mint „szeretet” is nagy szerephez jut.

Mindez jelenleg jórészt utópisztikus álmodásként hat az egyre inkább kemény érdekek által meghatározott világban. Ezt az elmentmondást a jövőre vonatkoztatva az oktatás tudja feloldani. Ennél jobb befektetés nincs sem az anyagi, sem a szellemi szférában. El kellene érni, hogy a globális emberi értékeket (és a hozzájuk fűződő jogokat), ezek ismeretét, használatát és respektálását minél nagyobb mértékben elsajátítsa a jövő nemzedéke.

A trianoni béke és a Vatikán

EÖRDÖGH ISTVÁN

Egyháztörténész, a római Gergely Egyetem egyház-történeti szakán doktorált, jelenleg a JATE docense. Legfontosabb könyvei olasz és német nyelven: *A román expanzionizmus eredete a magyar Erdélyben* (1992); magyarul: *A Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja Levéltárának a magyarországi egyházakra vonatkozó forrásai* (1992); portugálul: *Egyházpolitikai válság Brazíliában 1852-1861 között* (1994).

Az első világháborút követő béketárgyalások különböző szakaszaiban a magyarok szigorúan ragaszkodtak a területi integritás eszméjéhez. Annak ellenére, hogy az időpont a legkevésbé sem volt kedvező az ország területi és demográfiai egységének ilyen megvédelmezéséhez, számos valós és objektív érv merült fel, mely a „leválasztandó” területek sorsának újbóli megfontolását tette szükségessé, hiszen azok az ország területének egyharmadát tették ki (41.000 km²) tiszta magyar lakossággal, népességük pedig a teljes magyar lakosság 30%-át.

Magyar részről a következőkhöz ragaszkodtak:

1. Népszavazáshoz és a kisebbségi jogok garantálásához az idegen uralom alá került 3 millió magyar részére; 2. a Népszövetség hatáskör felügyeletéhez a nemzetközi jogi normák alkalmazása tárgyában; 3. egy folyosó kialakításához, amely összeköti az anyaországot a félmillió székelylakta erdélyi területekkel.

Az 1920. március 3-i ülésen Llyod George és Nitti határozottan támogatta e pontokat, ám végül Berthelot francia képviselő hajthatatlan álláspontja győzedelmeskedett, aki szerint a Magyarországgal határos országok annak idején, még mint szövetségesek, véglegesként határozták meg a magyarok részére megszabott határokat, és esetleg nem fogadnának el olyan módosítást, ami a magyarokat védelmezné. A francia álláspontot meghatározó alapelv a stratégiai helyzet stabilitása — amelyet Franciaország a dunai térség végleges elrendeződésének tekintett —, valamint a csehszlovák és a román annexiók által teremtett status quo nemzetközi legalizálása volt. Így, a soproni térséget kivéve, nem került sor népszavazásokra.

A magyar békeszerződés 1920. január 15-én átadott feltételei változatlanok maradtak, és az azt alkotó 364. cikkely a legkisebb mértékben sem módosult a Londonban és San Remó-ban folytatott későbbi tárgyalások során, egészen a végleges szöveg 1920. május 6-i átadásáig.

A békeszerződési tárgyalásokat megelőző időszakban a bécsi nunciatúra mellett Csernoch bíboros-prímás szentszéki felterjesztései is bőséges információs anyagot szolgáltatottak a Vatikánnak a magyarországi állapotokról. Ugyanakkor Csernoch egyházpolitikai kezdeményezéseire is jellemző a kor aktuális nemzetközi politikájának illuzórikus és provinciális felmérése.

A prímás nem habozott Gasparri államtitkárhoz 1919. július 3-án intézett levelében arra kérni a Vatikánt, hogy a bolsevik kormány visszaéléseivel szemben a magyar katolikus egyházat he-

¹„A Szentatyát kérték, hogy tegyen diplomáciai lépéseket a szövetséges hatalmak valamelyikénél Magyarország civilizációja és vallási érdekei támogatásáért. Ezért Őszentése ismerni óhajtja Excellenciád véleményét e kérdésben.” Vö.: A Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja Levéltárának (Vatikánváros) a magyarországi egyházakra vonatkozó forrásai 1803-1903, Szeged, 1992, 93596.

lyezzék a szövetséges nagyhatalmak protektorátusa alá. A kérelmet Gasparri felterjesztette a pápának, aki viszont, mielőtt érdekmileg állást foglalt volna, július 21-én kikérte Valfré véleményét.¹

Az ország elleni román, csehszlovák, szerb katonai agresszió és a bolsevizmus bukása Csernochot újabb kezdeményezésre készítette. Szeptember 7-én részletes memoriálét küldött XV. Benedeknek az egyházjogilag ugyan magyar adminisztráció alá tartozó, de a környező országok által már katonailag annektált egyházmegyékben keletkezett kaotikus állapotokról; a szűk körű, de politikailag intranzigens szlovák klerikálnacionalizmus visszaéléseiről, különös tekintettel az egyházi javadalmak önkényes kisajátításairól, azoknak a környező államok közti felosztásáról; a leszakított területeken újonnan megalakulandó, vegyes lakosságú egyházmegyék élére történő ultranacionalista szlovák aspiránsok püspöklöltetéseiről; az etnikailag tiszta magyar lakosságú területek annexiójáról és az önrendelkezési jogok mellőzéséről. A memoriálében a prímás ismételten kérte a pápa közbenjárását a nagyhatalmaknál, hivatkozva a szomszédos országok militarista expanzionizmusától érdekelt magyar katolikus egyház kilátástalan jövőjére a küszöbön álló békekötés időszakában.*

Valfré azonban Csernoch kérelméhez fűzött és Gasparrinak küldött értékelésében minden reményt kizárt az antant esetleges protekturátusát illetően: „A jelenlegi politikai helyzetben semmiféle módját nem látom annak, hogy miképpen tudna a Szentszék közbenjárni a

„Miután egy meggondolatlan kormány a Nemzetközi Békekonferenciára hagyta hazánk ügyeinek elbírálását, a csehek, jugoszlávok és románok elfoglalták az országot anélkül, hogy a népet megkérdezték volna hovatartozási szándékáról.

Az egyházi ügyek bizonyára a Szentszék és az egyes államok közti megegyezőések során rendeződnek majd, tekintve, hogy az ilyen megállapodások az állam és az egyház közti jó kapcsolatot szolgálnak.”

A szlovák klerikálnacionalizmus aggasztó jelenségeit vázolja Csernoch felhívja a Szentszék figyelmét arra, hogy a propagandisztikus állításokkal ellentétben nincsenek etnikai ellentétek a nép körében: „Az új cseh-szlovák államban nem léteznek komoly ellentétek magyarok és szlovákok között. Az egyházkormányzat részéről a szlovákok soha nem részesültek elnyomásban... Magyarok és szlovákok kölcsönös megértésben éltek, tisztelve egymás jogait, csupán most létezik az a jelenség, hogy azok a szlovákok vezetőik, akik cseh szimpatizánsok, követik ezek nacionalista fanatizmusát és erőszakosságát.”

Az egyházi kinevezéseket illetően Csernoch nehezményezi a csehszlovák klerikálnacionalizmus érvényesülését: „A kinevezéseket illetően — a prágai kormány — azokat a fanatikus nacionalistákat támogatja, akiknek kifejezett szándékukban áll a magyarokkal való leszámolás. Ha a prágai kormány befolyásolhatná az egyházmegyék felosztását, azt úgy oldaná meg, hogy a magyarok ne maradhassanak többségben egyetlen püspökségben sem, hanem szétszórta legyenek. A kormány egymás után űzi el hivatalaiból a vele nem szimpatizáns papokat és püspököket, kisajátítja a püspöki javadalmakat és a katolikus alapítványokat, önkényesen rendelik el a liturgiában eddig használt nyelvet megváltoztatását, Pozsonyban új szeminárium felállítását tervezik, a katolikus iskolákat államosítják, tanáraikat pedig elzavarják.”

A népek önrendelkezési jogaira hivatkozva pedig Csernoch kéri a pápát, hogy azok érvényesítéséért járjon közbe a szövetséges hatalmaknál:

„A katolikusok határtalanul hálásak lennének Őszentségének, ha közbenjárna az érdekelt hatóságoknál azért, hogy a népek önrendelkezési jogát alkalmazza az elfoglalt észak-magyarországi területeken.”

Vö.: U.o.: Memoriale umigliato dal Card. GIOVANNI CSERNOCH arcivescovo di Strigonia a Sua Santità BENEDETTO XV in oggetto della dismembrazione delle diocesi di Ungheria e della divisione dei beni ecclesiastici, Strigonia, 7 settembre 1919, N° 18631, 97056.

²Vö. Uo.: Si comunica
un memoriale dell'Em.mo
Signor Arcivescovo di
Strigonia, Vienna, 19
settembre 1919, n°
18631, 97056.

szövetséges hatalmaknál az esztergomi preláthus által felterjesztett magyar egyházpolitikai érdekek védelmében, különösen a ma csehszlovák közigazgatási joghatóság alá tartozó volt magyar területek egyházi javait illetően.”²

A kisebbségi sorsba taszított több milliós magyar ajkú lakosság önrendelkezési és legalapvetőbb emberi jogain esett sérelmeinek a vatikáni diplomácia által történő képviselési lehetőségéről vagy szándékáról a nuncius viszont említést sem tesz.

Gasparri október 8-án adott Csernochnak egyértelmű választ azoknak „...a nehéz egyházkormányzati problémáknak a kérdésében, amelyek a háború produkálta új önkormányzattal rendelkező régiókon uralkodó állapotokat jellemzik”, reményét fejezve ki, mert „Eminenciád bizonyára egyetért abban, hogy pillanatnyilag lehetetlen bármit is tenni, ugyanis mind a mai napig semmit sem lehet tudni a magyar nemzet sorsának végleges alakulásáról és a béketárgyalások eredményeiről, de azoknak a következményeknek a milyenségéről sem, amelyek a katolikus egyház érdekeit fogják érinteni.”

A trianoni békeszerződést követő és azt valóban részletesen tárgyaló legfontosabb szentszéki megnyilatkozás a Vatikán Államtitkárságának az az aktája, amelyben a Szentszék 1919 augusztusában diplomáciai instrukciókkal látja el a Magyarországra frissen kinevezett pápai nunciust, Lorenzo Shioppa érseket.³

³Vö. Uo.: Ausztria 801,
Istruzioni per Mons.
Lorenzo Schioppa,
Arcivescovo tit. di
Giustianopoli, Nunzio
Apostolico in Ungheria,
Segreteria di Stato,
agosto 1919,
n°B.10434, 44.

A Szentszék értékelésében: „...a trianoni békeszerződés Magyarországot nagy méretű területi áldozatokra kényszerítette, ami fájdalmas nyomot hagyott a magyarság lelkében. Erdélyt Romániának ítélték, Szlovákiát a rutén autonóm területtel a Csehszlovák Köztársaságnak, a német ajkú Nyugat-Magyarországot Ausztriának, és Bánátot felosztották Románia és Jugoszlávia között. Magyarország eredeti területének csupán az egyharmadát ismerték el az új országhoz tartozónak, kirekesztve belőle a magyar lakosság egy jelentős hányadát.

Egyes egyházmegyéket teljes egészében bekebeleztek a környező országok, másokat pedig szétdaraboltak az anyaország és két szomszédos állam között. Ugyanilyen sorsra jutottak a püspöki, káptalani, szemináriumi és egyéb egyházi javadalmak.

Csernoch kardinális, az ország primása nem szűnt meg kérelmezni a Szentszékét, hogy az ne eszközölgjön semmilyen változást az ország testéből kihalított egyházmegyék adminisztrációit illetően, és hogy ne tekintse véglegesnek a békeszerződésbe foglalt területi módosításokat.”

Ezen a ponton a vatikáni diplomácia külön felhívta a nuncius figyelmét azokra a nemzetközi külpolitikai tényezőkre, amelyek Csernochban a békekonferencia határmódosításainak egy utólagos revíziójába vetett reményét éltették: „Ezt a meglátását a primás a magyar békedelegációnak küldött Millerand-féle levélben foglaltakra alapozza, amely levél a békekonferencia által a magyar küldöttség korábbi észrevételeire adott, végleges békefeltételek választát volt hivatott kísérni. A magyar sajtó szerint ebben a levélben Millerand — a békekonferencia elnöke — kijelentette, hogy: „A szövetséges hatalmak határozata értelmében semmilyen utólagos változtatás nem volt eszközölhető a békefeltételek határkérdésekben hozott döntéseiben még akkor sem, ha azok esetenként igazságtalan következményeket okoznának, amelyekről viszont benyújtható egy külön jelentés az Egyesült Nemzetek Szövetségi Tanácsához, amely hivatal eljárást a vitatott határkérdések baráti

⁴Vö.: REÜSZKL, Ausztria 801, *Istruzione per Mons. L. Schioppa*... 4-5., 9., és 11.

⁵„A Francia Katonai Misszió parancsnoka, Hamelin tábornok bizalmasan közölte velem, hogy Párizsból kifejezett utasításokat kap a magyarok elleni kemény bánásmódra. Ez egyébként is nyilvánvaló a szövetséges hatalmak kegyetlen ultimátumából, valamint Franciaországnak a magyar kormány részére intézett ama felszólításából, hogy november elseje után ratifikálja a békét, végül nem utolsó sorban Itália nov. 15-i beavatkozásából, amely ultimátum tehát teljesen felesleges, könyörtelen aktus.” Vö.: Uo.: *Ausztria 812*, La questione monarchica in Ungheria, Budapest, 16 novembre 1920, n°126, 14013.

⁶Vö.: Uo.: Ausztria 801, *Notizie politiche*, Budapest, 5 ottobre 1920, n°20, 12423.

A Magyarországgal szomszédos országok már határozottan követelték a Szentszéktől a békeszerződésben nekik ítélt egyházmegyei területeknek a magyarországi megyéspüspökök joghatóságától független, önálló adminisztrációját.

A Szentszék azonban mindeddig tartózkodott bármilyen határozat meghozatalától, és ígéretet tett Csernoch bíborosnak, hogy a „magyar püspöki kar megkérdése nélkül nem fog változtatásokat életbe léptetni azokban a kérdésekben, amelyekben ez utóbbi érdekelve lehet”.⁴ A vatikáni diplomácia, a szövetséges nagyhatalmak geopolitikai döntéseinek abszolút befolyásolhatatlansági tudatában kényszerült erre a várakozási álláspontra helyezkedni a magyar kérdésben.

A Magyarországnak megszabott békefeltételeket maga Schioppa nuncius, „az antant erőszakos ultimátumának” minősítette.⁵ A Szentszék tehát pontosan informálva volt az antant hajthatatlan-ságáról Magyarországgal szemben, és Franciaországnak arról a konspirált törekvéséről, hogy az ország kiszolgáltatottságát gazdaságilag a végsőig kihasználja.*

A békefeltételek 1920. november 15-én történt ratifikálásáig eltelt időben a francia külügyi hatóságok különösen intenzív diplomáciai tevékenységet folytattak a magyar revíziós remények megghiúsítása céljából:

„Tegnap tett nálam protokoll látogatást a francia és az angol főbiztos. A francia főbiztos politikai témára vezetve a beszélgetést megjegyezte nekem, hogy nem tudná eldönteni, mennyire megalapozottak a magyar remények a trianoni békeszerződés revízióját illetően, jóllehet be kell vallania azok kíméletlen voltát és könyörtelen alkalmazási módját Magyarországgal. Elsőrendű érdeke ugyanis Franciaországnak — tette hozzá Fouchet Úr —, hogy Magyarország mielőbb felvegye a közelében lévő országokkal a normális szomszédi kapcsolatokat, ami nélkül ez a náció nem találhatja meg békés egyensúlyát, és állandóan veszélyeztetni fogja Európa békéjét.”⁶

A magyar ügy negatív nemzetközi politikai megítélésének észrevétele és figyelembe vétele nélkül Csáky Imre külügyminiszter a nunciusnál tett október 5-i tisztelgő látogatása alkalmával nem mulasztotta el az adandó alkalmat, hogy a Vatikánnal éreztesse azokat az illuzórikus revíziós reményeket, amelyek szerint a Millerand-féle kísérőlevélben foglaltak alapján Magyarországnak joga lesz a ratifikálás aktusa után az Egyesült Nemzetek Szövetségéhez fordulni az országot ért igazságtalanságok orvoslásáért.

A nemzetközi külpolitika konstellációjában azonban teljesen másként értékelték a magyar remények. Jóllehet a nemzetgyű-

rendezése érdekében.” Ma viszont lehetetlenség azt eldönteni, hogy a szóban forgó dokumentum idézett szavai mennyiben éltethetik a Csernoch bíboros által táplált reményeket. Vö. Uo.: 9–11.

* Schioppa utalva az antant indokolatlanul kemény magatartására a magyar kérdésben, valamint a franciák minden ellentmondást kizáró, türelmetlen sürgetését látva a békefeltételek ratifikálásával kapcsolatban, arra a következtetésre jut, miszerint:
„...tekintve, hogy senki számára nem jelentett kétélyt a magyarok békefeltételeket ratifikálni akaró szándéka,

lés elfogadta a ratifikációs törvényjavaslatot, és a törvényt Horthy kormányzó kihirdetési záradékkal, valamint aláírásával látta el, Schioppa nuncius diplomáciai értékelésében mégis teljesen irreálisnak ítélte meg a magyar revíziós reményeket: „Ami Horthy kormányzónak a nyugati külpolitika Magyarország iránti szimpátiájába vetett hitét illeti, a közelmúlt eseményei azt igazolják, hogy ezen a ponton a magyarok túlzottan áltatják magukat.

Nem óhajtok azon területviszaszerzési remények témájánál hosszabbban időzni, amelyeket a trianoni békeszerződést kísérő Millerand-féle levélben foglaltakhoz itt fűznek, de kétségtelen, hogy ezek a remények világos kifejezést kaptak Horthy kormányzó újívi beszédében, és a későbbiekben is megerősítést nyertek gróf Teleki külügyminiszter nekem tett, minden kétséget kizáró nyilatkozatában. Ezekkel az állításokkal ellentétben viszont az antant különböző számos katonai és diplomáciai képviselőjétől személy szerint kaptam megerősítést arra nézve, hogy Párizsból érkezett kategorikus parancs van érvényben a trianoni békeszerződés szó szerinti végrehajtásához való következetes ragaszkodáshoz.

Egyébként is a közelmúlt eseményei jól igazolják, melyek az antant valódi szándékai Magyarországot illetően:

— elsőként gondolok a békeszerződés ratifikálását indokolatlan szigorral sürgető ultimátumra, tekintettel a budapesti kormány ama ígéretére, amellyel készségét fejezte ki a béketervezet napokon belüli parlamentáris felterjesztésére;

— másodszor a rapallói megegyezésre — az Olasz Katonai Misszió budapesti képviselőjének szüntelenül szimpátiát tanúsító kijelentései ellenére —, amelyet egyáltalán nem lehet elkönyvelni egy formális olasz és magyar baráti aktusként;

— végül pedig megemlíteném azt a tényt, hogy a közvélemény csupán tegnap értesült az újságokból az antant azon követeléséről, amely szerint Magyarországnak azonnal át kell adnia nyugati területeit Ausztriának, ami érzékeny antant-ellenes sajtóreakciókat váltott ki, valamint fenyegetőzéseket az Ausztriával megkezdődött kereskedelmi kapcsolatok megszakítását illetően.⁷ Mindez elég világosan igazolja, hogy mennyire kevésbé megalapozottak a magyar politikusok által táplált remények az Antant szimpátiáját illetően.”

⁷Vö. Uo.: Ausztria 812,
Discorso del Governatore
del Capo d'Anno,
Budapest, 3 gennaio
1921, n°272, 15511.

ez a tény véleményem szerint — nem a legmegbízhatóbb előjel a franciák Magyarországgal kapcsolatos igazi terveit illetően, amelyek szerintem csupán az ország gazdasági kifosztását célozzák.”

Nemzeti és vallási identitás a szlovákiai magyarság életében

GYURGYIK LÁSZLÓ

1954-ben született Ipoly-
ságon. A pozsonyi Ko-
mensky Egyetem Bölcsé-
szettudományi Karán szo-
ciológia szakon végzett
1985-ben. Ezt követően a
pozsonyi Agrárgazdasági
Kutató Intézet munkatár-
sa, 1990 és 1992 között a
Remény című katolikus
hetilap szerkesztője. Je-
lenleg szabadfoglalkozá-
sú kutató. Tanulmányai
1990-től jelentek meg a
magyarországi és a szlo-
vákiai szakfolyóiratokban.
1994-ben *Magyar mérleg*
címmel a szlovákiai ma-
gyarság népszámlálási és
demográfiai adatait feldol-
gozó kötete jelent meg.

Ez az írása elhangzott
a *Kisebbségek és
egyházai* című
konferencián Visegrádon
1996. március 8-án.

Amilyen mértékben indokolt, hogy a „szlovákiai magyar társadalomról” mint létező valóságról beszéljünk — a szlovákiai magyarság rendelkezik a társadalmi és kulturális élet olyan intézményeivel, melyek e közösség kulturális értékrendjét meghatározzák — legalább ekkora mértékben nem, vagy csak igen korlátozott mértékben beszélhetünk szlovákiai magyar egyházakról. Az 1991-es csehszlovákiai népszámlálás adatai szerint a — Szlovákia lakosságának 10,8%-át kitevő 567 ezer fős — szlovákiai magyarság 64,4%-a római katolikus, 11,4%-a református, 2,2%-a evangélikus, 1,2%-a görög katolikus, 6,6%-a felekezeten kívüli, egyéb felekezethez tartozó 1,3%, 12,9%-a ismeretlen felekezetű. Alaptendenciáiban nincs lényegesebb eltérés a szlovákiai magyarság és Szlovákia lakossága vallási összetételét illetően, amennyiben csak a katolikus és a protestáns egyházakhoz tartozók arányát vesszük tekintetbe. Alapvető eltérés mutatkozik viszont a szlovákiai és a szlovákiai magyar protestantizmus felekezeti jellegét illetően, az előbbinél az evangélikus, az utóbbinál a református jelleg a meghatározó.

Ezek az adatok jobban értékelhetőbbek lesznek, ha az egyházakhoz tartozók felekezeti összetételét is szemügyre vesszük: A római katolikusok 11,6%-a magyar nemzetiségű, míg a reformátusok 78,2%-a magyar. A szlovákiai magyarság egyházi viszonyait taglalva a két legjelentősebb befolyású, legnagyobb lélekszámú, a katolikus és református egyházakra térünk ki részletesen.

A rendszerváltozásra az egyházak kevésbé voltak felkészülve, mint Szlovákia társadalmának más csoportjai, illetve rétegei. Ez nagyrészt az 1989-ig uralmon lévő pártállam egyházpolitikájának tudható be. A szlovákiai magyarság vonatkozásában a helyzet még összetettebb volt, a hatalom (letűnt rendszer) nagyfokú bizalmatlanságot, illetve ellentétet szított a magyar társadalom két meghatározó tényezője, az egyházak, illetve az oktatási és kulturális intézmények között. Ez utóbbiak ateista elkötelezettségük hangsúlyozásával próbálták a kisebbségi helyzetükből adódó hátrányokat legalább részben kompenzálni, míg a papság nagy része még a helyi kisebbségi közélettől is távol tartotta magát. Így egyfajta szembenállás, jobb esetben csak a párbeszéd hiánya jellemez-

te a magyar társadalom meghatározó két értékhordozó rétegének, a papságnak és a pedagógusoknak a kapcsolatát.

A rendszerváltozás előtti időszakban a szlovákiai magyar társadalom rendelkezett egy olyan intézményi hálóval, amely csonka, monolitikus, ideologizált volt, de mégis meghatározó szerepet tett szert a rendszerváltozást követő időszakban.

A rendszerváltozás utáni „starthelyzetben” az egyházak bizonyos fáziskéséssel reagáltak az új helyzetre. A belső korlátok, görcsök tartósabbnak bizonyultak az egyházi, mint a civil társadalomban. A rendszerváltozás előtt a hívők nagy többsége számára a közéletben való részvétel — nem ok nélkül — egyet jelentett az egyházellenes hatalmi körökkel való kisebb vagy nagyobb mértékű együttműködéssel, s ebből a meggyőződésből fakadt a közélettől való távolságtartó magatartás, mely a reformátusoknál kisebb, a katolikusoknál némileg nagyobb mértékben volt érzékelhető. Talán csak a magyarság kultúrszervezetében, a Csemadok helyi csoportjaiban volt jelentős a keresztények aktív jelenléte. Ezt a helyi társadalmakat jellemző gyakorlat tette lehetővé, amely sokkal inkább épült a személyes kapcsolatok realitásaira, mint a különböző szintű hatalmai gócok ideológiai elvárásaira. Mindez hátráltatta a vallásos rétegek bekapcsolódását a társadalmi folyamatokba.

Az egyházak ingatlanjainak visszaszolgáltatása, illetve kárpót-lása csak felemás módon ment végbe. A református egyház helyzetét súlyosbította, hogy ingatlanjainak nagy részét — mint magyar intézménytől — még az 1948-as kommunista hatalomátvétel előtt kobozták el, s ebből adódóan kárpótlásuk folyamata is több bonyodalommal járt. A katolikus egyházon belül az intézményrendszer kiépülését a nem magyar egyházi vezetés is késleltette. A katolikus egyházon belül éppúgy, mint a szlovák társadalom egészében a vezetés igyekszik megakadályozni saját kisebbségi, (gyakorlatilag magyar) intézmények megteremtését, kialakítását. A cél a másság integrálása, mely gyakorlatilag asszimilációhoz vezet, továbbá az etnikai alapon jelentkező „autonómiacsírák” létrejöttének megakadályozása. Így a (szlovák) katolikus egyházon belül egy magyar püspök esetleges kinevezése már tulajdonképpen az „autonómiacsíra” egyik, talán legveszélyesebb potenciális formáját jelentené.

Az egyházi intézmények döntő többsége szinte kivétel nélkül hitbuzgalmi jellegű, az egyházak belső intézményi kereteinek fenntartását célozzák. Ezért az egyházak nem váltak a kisebbségi élet középpontjává. Ez alól kivétel a református egyház, ahol az etnikai és vallási identitás összefonódik. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert megkülönbözteti a szlovákiai magyarság vallásos életét az erdélyi vagy a délvidéki magyarságétól. A katolikus egyház a szlovákiai magyarság nézőpontjából „lefejezett” egyház, hiszen a Csehszlovák Köztársaság fennállása alatt ma-

gyar főpap kinevezésére nem került sor, a katolikus egyháznak a nemzetiségek érdekében tett lépéseiről országos szinten nem lehet beszélni. Az egyházi vezetés felemelte ugyan a szavát a készülő nyelvtörvény egyházi vonatkozásai ellen, ám ez az egyházak belső autonómiájának csonkítását, missziós küldetésének korlátozását is jelentette.

Az egyházak ezért jobbára csak helyi szinten tudnak fellépni a kisebbségek jogaiért, ám ez a mozgástér jóval szűkebb, aminek számos oka van.

1. Ezek egyike az egyház mint intézmény személyi korlátaiból fakad. A magyar papok száma alacsony, egyre fogyatkozik, egy-egy papra igen gyakran két-három plébánia gondozása is hárul. A magyar papság fokozatos elöregedése belátható időn belül visszafordíthatatlannak tűnik.

2. Az egyház elmaradt a civil társadalom fejlődésétől, s csak keresi a mai kor igényeinek megfelelő tevékenység lehetőségeit.

3. Hiányzik a képzett keresztény értelmiség. Ez nagyrészt az elmúlt évtizedek során az iskolai képzésben megnyilvánuló ideológiai „egyirányúsítás” következménye.

A szlovák nemzetállam hatalmi gépezete céltudatosan törekszik a magyarság intézményrendszerének felszámolására politikai, jogi, kulturális és gazdasági eszközökkel. Ezek között a körülmények között az egyházak etnikai identitásőrző szerepe csak növekedhet, hiszen az egyházak rendelkeznek olyan tapasztalattal, mely segítette a túlélést a közelmúltban is. Ugyanakkor létezik az egyházi szükségletek önfinanszírozásának egy olyan gyakorlata, amellyel a szlovákiai magyar civil társadalmi képződmények távolról sem rendelkeznek, s nem kis szerep hárul rájuk a lakóhelyen kívüli forrásból támogatott és mesterségesen előidézett többségi nacionalizmus közömbösítésében.

A szlovákiai magyar kisebbség a szlovák nemzetállamban

MIROSLAV KUSÝ

Született 1931-ben, szlovák politológus. A prágai Károly Egyetem bölcsészkarán szerzett diplomát 1954-ben, ezt követően a pozsonyi Komensky Egyetemen filozófiát oktatott. 1968 után csak szamizdatban és külföldön publikálhatott. Charta '77 aláírója. 1989 augusztusában felforgatás vádjával bíróság elé állították. 1991-1992-ven Václav Havel pozsonyi irodájának a vezetője.

¹Bricke: *Minderheiten in ostlichen Mitteleuropa*, Eberhausen, 1994, 96.

A balkáni példa

A Dunától északra élő magyarok éppúgy őshonos lakói az országnak, akár a szlovákok: több mint ezer éve élnek együtt ezen a tájon. E térség a történelem folyamán különböző államokhoz tartozott, s különböző határok tagolták. 1993 óta a Szlovák Köztársaság keretébe tartozik. A terület szlovák, magyar s más nemzetiségű lakói ennek az országnak az állampolgárai. Sajnos, nem egészen egyenjogú polgárai, mert a szlovákok az egész államot kisajátították, nemzeti államukká, magukat pedig *államalkotó nemzetté* nyilvánították.

S hogy e tekintetben ne merüljenek fel kétségek, mindezt *Függetlenségi Nyilatkozatukban* és *Alkotmányukban* is megfogalmazták. Nemzeti szimbólumaikat és jeleiket állami rangra emelték, nemzeti nyelvüket állami nyelvvé nyilvánították, nemzeti kultúrájukat és identitásukat pedig az állam védelme alá helyezték. A Szlovákia területén élő, nem szlovák nemzetiségű emberek ily módon nem államalkotó nemzeti kisebbségek tagjaivá, korlátozott polgárjogokkal rendelkező állampolgárokká váltak.

Megbízható szakértői vélemények szerint¹ e kisebbségek Szlovákia lakosságának mintegy 20%-át képezik. Az ország minden ötödik lakosa magyar (600 ezer fő), roma (250-500 ezer fő) vagy egyéb, nem szlovák nemzetiségű (100 ezer fő). Minden kilencedik lakos magyar: ők a mi legnépesebb, kompakt településterülettel rendelkező, politikailag legöntudatosabb kisebbségünk.

1993. január 1-jétől csak albérlők ebben az országban, s ezt minden úton-módon a tudtukra is adják: a helynévtáblákról és a megjelölésekről, a családi és az utónevekről veszekednek velük, alternatív iskolákat kényszerítenek rájuk, lényegesen csökkentik kulturális egyesületeik, újságjaik és folyóirataik állami támogatását... Maholnap pedig nyelvi komisszárokat ültetnek a nyakukra.

Nincs semmi új a nap alatt: az etnikailag „öntudatos” nemzetállam általában így viselkedik kisebbségeivel szemben. A Balkánon is ugyanilyen volt a kezdet. E véres tapasztalatból azonban a világ levonta a következtetést: „Az etnikai autonómia kérdése legálissá vált, s attól tartok, hogy ez nem csupán a szerbek problémája lesz. A közvélekedéssel ellentétben az autonómia iránti igények nem jelentenek szakadárságot: az egyetlen lehetséges vá-

laszt jelentik a nemzetállam fogalmára. Közép- és Kelet-Európa posztkommunista országai nemzeti államokként határozták meg magukat. Ott, ahol a nemzeti államok tiszteletben tartják a politikai pluralizmus fogalmát, ha tetszik, ha nem, el kell ismerniük a nemzetiségeknek az autonómiához való jogát, s hatalmuknak a nemzeti identitást érintő részét a kisebbségi öngazgatásra kell átruházniuk... Ha az állam túlságosan is kisajátítja a nemzeti lét alakításának jogát, arra kell számítani, hogy ugyanezt teszik majd az autonómiák. A nemzeti eszmék olyan mértékben veszítenek jelentőségükből, amilyen mértékben a szabadság és az egyenlőség eszméi megvalósulnak.”²

²Vegel, L.: *The Heritage of Totalitarianism and Minority Rights, in: Nationalism and Minorities*, University of Essex, 1995, Belgrad, 112.

Tabu témák

Nehéz szívvel olvassa nálunk az ember ezeket a tanulságokat. De mi egyéb marad magyarjainknak, akiknek a nemzeti identitását egyre nagyobb nyomás fenyegeti a szlovákok részéről? Az autonómia iránti igényeik fokozatosan nőnek, előbb csak az iskolaügyre vonatkoznak, majd a kultúrára, s végül nemzeti válaszként a nemzeti nyomásra megjelenik a területi autonómia követelménye: ez a válasz azonban nem agresszív, hanem inkább önvédelmi jellegű.

Csakhogy Szlovákiában nem ajánlatos erről beszélni. Az *autonómia* szó hallatán nem csupán a „nemzethű”, hanem a demokratikus szlováknak is kinyílik a bicska a zsebében. Hiszen mindenki „tudja”, hogy a szlovákiai magyarok miféle autonómiára töreksenek. Alattomosak, az elszakadást készítik elő. Lehet sorolni a különböző sikeres és tartósnak bizonyult autonómiák példáit. Mi csak elutasítóan legyintünk a kezünkkel: miféle Dél-Tirol, miféle Katalónia? Ezt az autonómia-trükköt mi már 1938-ban kipróbáltuk a cseheken. Szlovákiában ez így járja!

³*Pápezskejší od pápeza*
Domino efekt, 1996. 6.

„A kollektív jogok terén nincs nagyobb rém, mint a területi autonómia eszméje, amelyről egyetlen szlovák párt sem hajlandó tárgyalni. Pedig a területi autonómia a kisebbségi kérdés egyik lehetséges és teljesen legitim megoldási módját jelenti” — írja a tekintélyes szlovák újságíró, Ondrej Dostál.³

Ez a kérdés mindezidáig afféle tabu téma volt, amelyről csak a magyarok és a szlovák nacionalisták beszéltek, miközben a demokratikusan gondolkodó szlovák újságírók, publicisták és politikusok figyelték a fentebb említettek szóparkabáját. Nem volt okos dolog a hallgatás, mert még nehezebbé teheti az amúgy is súlyos problémát.

Autonómia és önkormányzat

Az autonómia fogalma

Az „autonómiát”, ezt a görög eredetű szót többféle összefüggésben és értelemben használják. A filozófiába Kant vezette be az ember „belső erkölcsi szabadsága” értelmében, amely saját törvényeket ír elő. Bennünket ezúttal a szó politológiai és államjogi tartalma ér-

dekel, amely szorosan kapcsolódik a filozófiai tartalomhoz, de nem azonos vele.

A szakirodalom értelmezése szerint ez a fogalom nem jelenti az állam területe egy részének leválasztását, elszakítását. Az autonómiát azonban a szlovákok időnként sajátosságosan értelmezik. Több olyan fogalmat is találunk, amelyeknek megvan a maguk különös, szlovák színezete, de ebből korántsem következik, hogy deformált alakjukban is akceptálnunk kellene őket. Ellenkezőleg: vissza kell adnunk valódi jelentésüket.

Az autonómia mindenekeelőtt öngazgatást, önkormányzatot jelent. Közigazgatási szempontból a helyi önkormányzat képezi a legalapvetőbb alkotóelemét. Bizonyára egyetérthetünk Sartorival abban, hogy „a helyi autonómia ellentéte a centralizáció... a helyi autonómiák a központi hatalommal szembeni bizalmatlanság szülöttei, s ily módon a centralizált állammal szembenálló szabadság kifejezői”.⁴

⁴Sartori: *Teória demokrácie*, Archa, 1993. 320.

Elsősorban valamely község, városrész vagy város öngazgatásáról van szó. A formát a *területi önkormányzat* jelenti. Bizonyos körülhatárolt területen valósul meg, melynek lakossága az egész térség igazgatásának különböző, alapvető fontosságú kérdéseit maga oldja meg. Ezáltal különbözik az öngazgatás egyéb formáitól, például a *kulturálistól* és az *iskolaügyitől*, amelyek csak bizonyos specifikus tevékenységi területeket érintenek, vagy az *intézményitől*, amelynél például egy egyetem öngazgatásáról van szó, s végül az *etnikaitól*, amely a többségi etnikumot egy adott területen döntő tényezővé teszi.

Az etnikai öngazgatás

Az etnikai öngazgatás tehát annyit jelent, hogy a fentebb felsorolt öngazgatási formák valamelyikénél az etnikai elv érvényesül. Teljesen jogos és legitim, hogy az összes többi csoport mellett a pluralista demokrácia viszonyai között az etnikai csoportoknak is megvannak a maguk szervezetei és intézményei, s hogy ezekben az etnikai öngazgatás elve érvényesül. Senki nem követelheti, hogy a Matica slovenská irányítása részben a magyarok kezében legyen, vagy hogy a Csemadokot részben szlovákok igazgassák: ilyen esetekben nem beszélhetnénk önkormányzatról vagy etnikai intézményről. Ebben az összefüggésben vitán felül jogos és legitim a magyar kisebbség képviselőinek az iskolai önkormányzat kivívására irányuló törekvése. E törekvésükben a Szlovák Köztársaság Alkotmányának negyedik fejezetére támaszkodhatnak (*A nemzeti kisebbségek és az etnikai csoportok jogai*), nevezetesen a 34. cikkelyre, amely „biztosítja sokoldalú fejlődésüket, kiváltképp a jogot arra, hogy a kisebbség vagy a csoport más tagjaival együtt fejlesszék saját kultúrájukat, információkat terjesszenek és fogadjanak be az

anyanyelvükön, nemzetiségi egyesületekben tömörüljenek, s művelődési és kulturális intézményeket hozzanak létre és tartsanak fenn”. Az etnikai öngazgatás elvének érvényesítése nélkül ennek a jognak nem volna értelme.

A területi öngazgatás

A területi öngazgatás elvét a Szlovák Köztársaság alkotmánya is konkrétan megfogalmazza, amelyben kifejezetten a területi öngazgatásról van szó, s amelynek a negyedik fejezete is ezt a címet viseli, jelentéstartalmát pedig a 64-68. cikkely definiálja. Az alkotmány az egyes területek esetében sajátos jogi vagy politikai szisztémával számol: a 64/3. cikkely szerint „a nagyobb területi egységek önkormányzatáról és azok orgánumairól a törvény rendelkezik”. Zavart keltő és megtévesztő tehát, ha a „területi autonómia” és a „területi öngazgatás” kifejezéseket különböző módon értelmezik.

Mindazonáltal néhány szlovák publicistában kételyek támadtak e két fogalom identitását illetően, sőt egymást kölcsönösen kizárónak tekintik őket. Peter Zajac szerint például „az etnikai elven alapuló területi autonómia Szlovákiában ott kezdődik, ahol a területi öngazgatás véget ér”.⁵ Ezt a kijelentést több értelmező szótárban, enciklopédiában és tankönyvben is ellenőriztem: az autonómiát úgy értelmezik, mint „nagyobb egységen belüli öngazgatást”, „az ország egy bizonyos részének önálló döntési jogkörét regionális és főleg nemzeti ügyekben az ország egységének megőrzése mellett”.

Nem politológiai vitáról van itt szó, hanem az egyértelműen politológiai fogalom és annak valamiféle intuitív, „szlovák” értelmezése közötti ellentétéről. De nem a szavak fontosak, hanem a dolog lényege: hogyha az etnikai autonómia nem más, mint a területi öngazgatás egyik formája, akkor Szlovákiában is törvényes módon, az alkotmánynak megfelelően követelhető; ellenben ha a két fogalom kizárja egymást, követelése törvénytelen.

Az öngazgatás értelmezésében néha még mindig a totalitárius, kommunista felfogásmód hatása érvényesül. Csakhogy az „erős” állam, a központosított hatalom viszonyai között és az úgynevezett demokratikus centralizmus következetes érvényesítése mellett nem lehetett szó valódi öngazgatásról.

Az igazi öngazgatás alapja a szuverén polgár és a szuverén község. Az úgynevezett demokratikus centralizmus elve helyett a *szubszidiaritás* elve a meghatározó, ami annyit jelent, hogy a községen belül döntenek el mindent, amire annak szuverén jogköre van, s ugyanez érvényesül a régiók esetében is. Az állam döntési joga csak a maradék esetében jut érvényre.

Az önkormányzatok rendszere decentralizált, egyetlen önkormányzati szerv sincs alávetve semmiféle magasabb szintű orgá-

⁵ *Komárnanska vyzva, Domino-efekt*, 96, 10.

numnak (ez esetben már nem volna önkormányzati!). Az államigazgatás ettől eltérő módon centralizált marad, a központi kormány irányítja, amely azonban nem sértheti az önkormányzati szervek illetékességi körét. A közös, országos hatókörű törvényhozás csupán megállapítja a mindenkre vonatkozó játékszabályokat, de az államot nem ruházza fel az önkormányzat „szabályozásának” jogával. Az állam, az államigazgatás és szervei csakis azt tehetik, amit a törvény kifejezetten engedélyez nekik. Az önkormányzat mindent megtehet, amit a törvény kifejezetten nem tilt meg neki.

Önkormányzati jogok

Ez nem kevesebbet jelent, mint hogy minden egyes önkormányzat esetében sajátos jogi szisztémával számolunk, amely kifejezi azok specifikumait. Mindegyik eurorégiónak megvannak a maga különlegességei, amelyek más eurorégióban nem találhatók, ezért saját statútummal, közigazgatási rendszerrel, prioritásokkal, a partnerek közötti viszonyt meghatározó szabályokkal kell rendelkezniük. Az ő példájuk különösen jól mutatja ezt, hiszen az eurorégiók túllépnek a határokon, meghaladják az egyes államok törvényhozási kereteit.

Nincs nyelvi akadály annak, hogy ez a községek tekintetében is érvényesüljön. Az élet elvezet majd önkormányzataik, önkormányzati szabályrendszereik diverzifikációjához, s a demokratikus, plurális társadalmakban senki sem akarhatja tőlük, hogy mind egy követ fűjjanak.

Területi önkormányzat etnikai alapon

Nem igaz tehát, hogy az önkormányzatok — szemben az autonómiákkal — egységesítettek, s felülről jövő egységes előírás alapján működnek, míg az autonómiáknak diverzifikáltnak kellene lenniük. A sajátos jogi rendszer nem az autonómia valamiféle definíciós „differentia specificá”-ja, és Szlovákiában sem az. Ezért az autonómia nem ott kezdődik, ahol az önkormányzat véget ér, hanem valóban önkormányzat; s a területi autonómia is valóban területi önkormányzat. Ennélfogva az etnikai alapú területi autonómia valóban a területi önkormányzatok legitim formái közé tartozik. Bármely területi önkormányzatokhoz hasonlóan szuverén képviselőtestülettel és szuverén végrehajtó szervekkel rendelkezik. Ez a szuverenitás lehet korlátozottabb (például a mi községeink esetében), lehet kiterjedtebb (mint például az olasz regionális önkormányzatok), s lehet nagyon széles jogkörű (mint például a svájci kantonok). A maximális mértékben érvényre jutó önkormányzatot politikai autonómiának szokták nevezni (de még mindig csak a területi önkormányzat egy bizonyos formájáról s nem annak ellentétéről van szó).

Ha az etnikai elv a domináns, etnikai autonómiáról vagy etnikai alapú területi önkormányzatról beszélünk. A polgáritól oly mértékben különbözik, amennyire a polgári állam különbözik a nemzetállamtól, melynek az etnikai autonómia logikus produktuma, az önkormányzat szintjén pedig partnere. A nemzetállam domináns nemzetének a megfelelője az etnikai autonómia domináns etnikuma. Ez utóbbi is lehet gyenge, erős, vagy maximális mértékű. De még mindig nem több, mint a területi önkormányzat egy fajtája.

S éppen itt rejlik a viszály gyökere. Arról van szó, sikerül-e a szavakkal való manipulálás révén az etnikai autonómiát a területi önkormányzattal szembeállítani s ezáltal illegitimmé változtatni, vagy pedig elismerjük, hogy a területi önkormányzat egyik legitim változata. Ettől függ, hogy a szlovák politikai élet demokratikusan gondolkodó képviselői miként viszonyulnak „a mi magyar kérdésünkhöz”. A nem demokratikus rész viszonyulása már régóta ismert.

Az etnikai alapú területi önkormányzatról a Szlovák Köztársaság alkotmányának negyedik fejezetében esik szó. Az alkotmány kifejezett elutasítást nem tartalmaz, a 64–69. cikkely megfogalmazásai szerint a polgári és az etnikai elv egyaránt érvényesíthető, s Dél-Szlovákia vegyes lakosságú területein mindhárom alternatíva (vegyes összetételű, tisztán szlovák vagy tisztán magyar képviselőtestület) megjelenik. Ami az etnikai alapú területi önkormányzatoknak egy nagyobb régióban való érvényesülését illeti, e lehetőség megvalósulása attól függ, miként értelmezik az alkotmány 64. cikkelyének 3. bekezdését, amely szerint „a nagyobb területi egységek önkormányzatáról és annak szerveiről a törvény fog majd rendelkezni”. Az alkotmány tehát a priori ezt a lehetőséget sem zárja ki: épp erre az eshetőségre gondolunk, amikor az etnikai autonómia problémájáról vitázunk. A szlovák-magyar alapszerződés csupán azzal egészíti ki a kérdéskört, hogy míg a Szlovák Köztársaság alkotmánya nem tartalmazza az etnikai autonómia kifejezett tiltását, az alapszerződés kifejezetten lehetővé teszi (miután a szerződéshez alkalmazták az Európa Tanács 1201. sz. ajánlását, különös tekintettel annak 11. paragrafusára).

Szlovákia szóban forgó régiójának etnikai viszonyait ismerve én sem tartom szerencsésnek és perspektivikusnak, hogy a magyar kisebbség helyzetét így módon rendezzék. A szlovák nemzetállam a szlovákokat az egész ország uralkodó etnikumává tette, az etnikai alapú területi autonómia pedig a magyarokat tenné meg az adott régió uralkodó etnikumává. A mindkét fél számára üdvös megoldást az jelentené, ha a regionális közigazgatásban és az államigazgatásban is a polgári elv érvényesülne.

A fennálló nemzetállam viszonyai között azonban ez aligha lehetséges, s amíg ebben az országban a nemzetállam nacionalista, kisebbségellenes politikája lesz a meghatározó, a kisebbségektől

sem lehet elvárni, hogy szó nélkül tudomásul vesszik, s nem fog-
nak védekezni ellene.

A nemzetállam és az etnikai autonómia

Jozef Moravčík, volt miniszterelnök és a Demokratikus Unió jelen-
legi elnöke arra keres választ, miképp lehet megakadályozni, hogy
a magyar kisebbség érvényesítse az etnikai autonómia iránti igé-
nyét: pártjának képviselőivel együtt e tárgyban törvényjavaslatot
terjesztett a parlament elé. A témát a *Polgári állam és az etnikai au-
tonómia* című cikkében is kifejtette.⁶ Csakhogy itt nem rólunk van
szó: Szlovákia ugyanis ma nem polgári, hanem *nemzetállam*, mely-
nek az etnikai autonómiához való viszonya alapvetően eltér a pol-
gári állam viszonyulásától. A polgári államban az etnikai autonó-
mia kétségtől idogenszerű képződmény, miközben a nemzetál-
lamban való létrejötté természetes következmény.

Az etnikai autonómia a nemzetállam hű másolata: amit az előbbi
bevezet nagyban, az utóbbi végrehajtja kicsiben. A domináns nem-
zet államnyelvével szembeállítja az autonóm területen domináns ki-
sebbség nyelvét, a domináns nemzet identitásával a nemzeti kisebb-
ség identitását szegezi szembe. Az országban uralkodó többségi elv-
vel az autonóm területen érvényesülő többségi elv dacol.

A nemzetállam megvalósítása

A nemzetállam létét nemcsak az alkotmány preambulumának
már idézett balszerencsés megfogalmazása tanúsítja, hanem min-
denekelőtt a nemzetállam eszméjének következetes megvalósítása
a ma hatalmon lévő politikai garnitúra által. A társadalmi élet va-
lamennyi területén a domináns, államalkotó és uralkodó szlovák
nemzet koncepciója érvényesül: ennek megnyilvánulása a kisebb-
ségi identitás ellen támadó nyelvtörvény, a kisebbségi kultúra
diszkriminálása (az állami támogatás radikális csökkentése ré-
vén), a kisebbségi iskolák visszaszorítása (az alternatív iskolák
bevezetésével, az iskolai önkormányzat elvének megsértésével,
igazgató cserékkel stb.), s végül az államigazgatásban és a közü-
gyek irányításában való részvétel folyamatos korlátozása.

A másodosztályú polgár

Az etnikai elkülönülés nem az autonómia követelésével kezdő-
dik, hanem a nemzetállam létrejöttével. Az államalkotó nemzet kije-
lölésével a priori meghatározták a nemzetállam polgárainak másod-
osztályát is, amely az autonómia révén csak a polgári egyenlőség ily
módon megsértett elvének helyreállítását akarja elérni.

Szlovákia mostani politikai képviselete egy nemzetállamot ho-
zott létre, s következetesen érvényre juttatja a szlovák nemzeti
princípiumot, de a kisebbségektől azt követeli, hogy a polgári
princípiumhoz tartsák magukat. Ám ez egyszerűen lehetetlen!
Megismétlődik az első Csehszlovák Köztársaság alapvető hibája,
amely — többek között — a bukásához vezetett. Akkor létrejött
az ún. csehszlovák nemzet állama, amely a kisebbségeket a polgári

elvvel kecsegtette. Csakhogy a németeket és a magyarokat az államalkotó politikai nemzetből kizárta, s így nem is csodálkozhatunk azon, hogy ezt az államot sosem fogadták el sajátjuknak — hiszen az sem fogadta el őket a sajátjának. Amikor Benes rádöbent, hogy ez hova vezet, etnikai alapú területi és személyi autonómiát *kínált fel* a németeknek, de már késő volt. Tanuljunk ebből a tapasztalatból, amíg nem lesz késő a Szlovák Köztársaságban is!

Az autonómia joga mint kollektív jog

⁷Obciansky stát a
etnická autonómia,
Národná obroda, 1996,
2, 22.

Semmi kétség, az autonómiához való jog érvényesítése egy kollektív jog érvényesülését jelenti. Jozef Moravčík szerint „a kollektív jogok feltételezik a polgárok felosztását polgárookra általában, s olyan polgárookra, akik bizonyos jogokat elkülönülve, autonóm módon gyakorolnak”.⁷

Véleményem szerint ez nem hiányosság, hanem ellenkezőleg: a plurális és demokratikus társadalom előnye. A totalitárius rendszer az ország valamennyi nem privilegizált lakóját *gleichschaltolta*, létrehozta belőlük a „dolgozók”, a „nép” monolit tömegét, s csupán úgy ismerte el őket, mint „polgárokat általában”; a plurális rendszert a különböző kisebbségek sokfélesége és tarkasága jellemzi.

Ha azt akarjuk, hogy a szlovákiai magyarok is községük és államuk büszke képviselői legyenek, egyenjogúsítani kell őket a szlovákokkal mind a községen, mint az államon belül, mégpedig oly módon, hogy mindkettőt éppúgy magukénak tekinthessék, mint a szlovákok.

Egyetértek Moravčík úrral abban, hogy az autonómia joga egy kollektív jog érvényesítése, amely azonban véleménye szerint „a polgárok és a polgári közösség kettészakadását” jelenti. Ehhez csak azt kell hozzátenni, hogy a kollektív jogot először a szlovák nemzetállam megalakulásakor érvényesítették, s létrejötté vezetett a polgárok és a polgári közösség elsődleges megoszlásához. Az autonómia csupán e helyzet elkerülhetetlen következménye.

A Demokratikus Unió képviselőinek igazuk van, amikor azt állítják, hogy az alkotmány nem zárja ki az etnikai autonómia lehetőségét. L. Cernák szerint „az alkotmányban lévő kétértelműségről”⁸ van szó, melynek alapján „el lehet jutni a területi autonómiához”. A kérdés csak az, hogy mit tegyünk ezzel? A Demokratikus Unió nemrégí törvényjavaslata arra irányult, hogy ezt a törekvést törvénytellenné tegyék, megcsonkítva ily módon az alkotmányt, amelyből eltűnne egy fontos politikai jog, s éppen az, melynek révén az etnikai kisebbség hatékonyan védekezhetne a nemzeti identitását érő támadások ellen. Most nem arról van szó, hogy az etnikai alapú területi önkormányzat esetünkben nem éppen a legszerencsésebb megoldást jelentené. Mindenekelőtt azonban az okok, nem pedig a következményeik ellen kell harcolni, tehát a magyar kisebbséget létében fenyegető szlovák nemzetál-

A Demokratikus Unió
törvényjavaslata

⁸ Domino-efekt, 1996. 4.

lam agresszív nacionalizmusa ellen, s nem a fenyegetés kiváltotta természetes magyar reakció ellen.

A Demokratikus Unió javaslatai tehát éppen arra irányultak, hogy a nemzetállam igényei és logikája sértetlenek maradjanak, ám a nemzetiségi kisebbségek kívánalmaiban arányos módon ne érvényesüljenek: Quod licet Iovi, non licet bovi. Ezért ez a javaslat mélysegesen antidemokratikus és egyoldalúan nacionalista.

Ha tehát Moravčík úr valóban „ki akarja zárni a jogrendünk-ből a kollektív jogok érvényesítését”, miként a *Nemzetiségi kisebbségek és jogaik. Kollektív vagy individuális?* című cikkében írja,⁹ a változtatást logikus módon azzal kellene kezdenie, hogy javasolja a Szlovák Köztársaságnak nemzetállamból polgárivá való átalakítását. S ugyanígy kellene tennie a nemzetállami alkotmánnyal is.

A Moravčík úr által védelmezett alkotmánytörvény azonban súlyos veszélyeket rejt magában, mert megindíthatja a meglévő alkotmányos jogok korlátozásának folyamatát: ma megakadályozzuk a magyarok kollektív jogainak érvényesülését, holnap a nem állami karitatív szervezetekre és az egyetemekre kerülhet sor (ennek érdekében már folyik a munka!), holnapután pedig a szakszervezeteket veszik elő. A kormány mindig talál majd nyomós érveket annak bizonyítására, miért is kell „a társadalom érdekében” vagy „a szlovák nemzet érdekében” a különböző csoportosulások autonómiáját korlátozni. De bárkiét csorbítjuk is, mindenkiét sérelem éri, s ez a lépés előbb-utóbb mindannyiunkon megbosszulja magát.

A demokráta viszonya a magyar politikához

„A Szlovákiában élő magyar politikus jól tudja, milyen érzelmeket kelt a szlovákokban, amikor területi autonómiát akar, mely alatt etnikai autonómiát ért” — emeli fel figyelmeztetően az ujját Peter Zajac.

Először is: a magyar politikusnak törvény adta joga van erre, s nem akarjuk megfosztani tőle. Inkább legyünk a segítségére abban, hogy olyan körülmények alakuljanak ki, amelyek között főleg lesz népcsoportját ilyen radikális módon védelmeznie. Másodszor: ezek az érzelmek az adott kontextusban irrelevánsak. A szlovákok is jól tudták, milyen érzéseket keltenek a csehekben az autonómia kihirdetésével, s egy pillanatig sem törődtek a csehek érzelmeivel. Harmadszor: korántsem mindegyik magyar politikus azonosítja a területi autonómiát az etnikaival. Amennyire én tudom, a demokratikus gondolkodású magyar politikusok túlnyomó többsége a területi autonómia fogalmán pontosan és kizárólag a helyi és a regionális öngazgatást érti — ne tulajdonítsunk hát nekik a priori „rossz szándékokat”.

Inkább annak van itt az ideje, hogy mi, szlovák demokráta összefogjunk velük a Szlovákia valamennyi lakosát és régióját szolgáló területi öngazgatás érdekében. Általa nemcsak a magyarok oldhatnák meg kisebbségi problémáikat: mindnyájunknak

⁹Národná obroda, 1996,
2, 27.

szükségünk van rá, akár egy falat kenyérre, mert egyedül így lehetséges a demokrácia alulról történő kiépítése, csak így teremthető meg a központi kormány s a tőle eredő centralizációs törekvések, a „pozsonycentrizmus” hatékony demokratikus ellensúlya. Néhány hivatal, esetleg minisztérium Besztercebányára való áthelyezése nem jelenti a hatalom igazi decentralizálását. A kormány által beterjesztett és a parlament által jóváhagyott új közigazgatási rendszernek sincs köze a demokratikus regionalizációhoz, sőt lényegében épp ellene irányul.

A kialakult, jól működő területi önzagazgatásra azonban mindannyiunknak szükségünk van, nem csak a magyaroknak. A területi autonómia (önkormányzat) nem igazán fejleszthető oly módon, hogy csak a szlovák községeket, városokat és járásokat érinti, s kihagyjuk belőle a magyarokat. Az ország demokratizálását nem lehet szétparcellázni.

A politikai nemzet

A fokozódó etnikai feszültség és a magyar kisebbség védelmi reakcióinak az oka egyértelműen a mi centralisztikus nemzetállamunk nacionalista, a kisebbségekkel szembeni ellenséges politikája. Nacionalista agresszivitása ellen csakis a szlovákokat, a magyarokat és az ország minden lakosát magába fogláló civil társadalom kiépítésével és fejlesztésével védekezhetünk, a *politikai nemzet* tudatos megteremtésével, melynek az összes itt élő etnikum (a szlovákokat is beleértve!) egyenjogú alkotórésze lesz. A centralizmusnak egyedül a decentralizáció és a regionalizálás, az önkormányzati demokrácia építése lehet az ellenszere, mégpedig a polgári elv alapján. Nem az etnikai, hanem a polgári elvnek kellene érvényre jutnia mind az államban, mind az önzagzó területi egységekben. A szlovák többségűekben éppúgy, mint ott, ahol a magyarok vannak többségben.

Az ország demokratikus erőinek a „mi magyar kérdésünket” illetően két elvi jelentőségű állásfoglalásban kéne megegyezniük:

1. Amíg a jelenleg hatalmon lévő politikai garnitúra a nemzetállam keményen nacionalista politikai irányvonalát érvényesíti, a magyar kisebbség képviselőinek az etnikai kiegyensúlyozottság megteremtésére irányuló kísérletei vitathatatlanul törvényesek és demokratikusak. A szlovák nemzet kollektív jogainak érvényesítésével szemben csak a magyar kisebbség kollektív jogainak képviselői révén lehet hatékonyan védekezni; a nemzetállam koncepciójával csak az autonómia különböző formái szegezhetők szembe.

2. Mindazonáltal az etnikai elv alkalmazása nem szerencsés megoldás, jobbra kell törekedni. Egy olyan multiethnikus országban, mint amilyen Szlovákia, csakis a polgári elv érvényre juttatása jelenthet jó megoldást mind a magyarok, mind a szlovákok számára. A polgárok állama csak akkor jöhet létre, ha túllépünk a nemzetállam koncepcióján. Ezzel kell kezdenünk.

G. Kovács László fordítása

A szociálpolitika esélyei

FERGE ZSUZSA

Született 1931-ben, Budapest. Szociológus. Az ELTE Szociológiai Intézete Szociálpolitikai Tanszékének vezetője.

Az állam dolgáról

¹Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*, I–III., Révai Testvérek Irodalmi Intézet RT.

Örülök a Vigilia által kezdeményezett vitának, annak, hogy a gazdaság és szociálpolitika viszonyáról való továbbgondolkodásnak nyitnak kaput. A kérdés kimeríthetetlen, ezért csak néhány, ma fontosnak látszó pontra koncentrálok.

Nem szeretem a jóléti állami kifejezést, többek közt azért, mert paternalista és leszereli a civil társadalmat, mert azt sugallja, hogy az állam dolga mindenki „jólétének” biztosítása, ami aligha érhető el. Kifejezi azonban, hogy az állam felelős az őt létrehozó és eltartó társadalomért. Ezt a felelősséget a következőképpen foglalnám össze:

Az államnak (is) dolga, hogy enyhítse az ember cselekvését bénító, a jövő tudatos építését aláaknázó szorongásokat a belátható kockázatok intézményes kezelésével, azaz a — mindenkor változó tartalmú — létbiztonság erősítésével. A biztonság társadalmi-pszichológiai fontosságáról már sokan, sokat írtak. Most csak Eötvös Józsefet idézem, aki a múlt század egyik legnépszerűbb államtudományi művét annak magyarázatával kezdi, hogy az ember csak nyugalomban, biztonságban tud élni. Egyik központi gondolata: „Az állam célja a biztonság. Amely állam ezt nem adhatja meg az egyeseknek, polgárai méltán a legnagyobb rossznak tarthatják azt...”¹ Pascaltól idézvén írja: „pompás dolog viharban hajózni, ha az ember biztos lehet abban, hogy hajója nem süllyed el”. Vagyis a kockázat akkor jó, ha az ember tudja, hogy minden nem veszhet el.

Az államnak (is) dolga, hogy segítse azon értékek érvényesülését, amelyeket a társadalom többsége fontosnak tart, és amelyek „maguktól” nem érvényesülnek, kivált akkor nem, ha a domináns mechanizmusok, hatalmi viszonyok ez ellen hatnak. Ilyen érték például a megfoghatatlan és mégis elevenen élő igény a „társadalmi igazságosságra”, vagy arra, hogy egy eleve egyenlőtlen társadalomban ne váljanak végzetesen szét fizikai és társadalmi életesélyek, sokakat reménytelenül kizárva abból, hogy sorsukat és gyermekeik sorsát befolyásolni tudják.

Az államnak (is) dolga, hogy hasson azok ellen a tendenciák ellen, amelyek a társadalmat bomlasztják, amelyek egyeseket ki-
rekesztenek, megbélyegeznek, a teljes állampolgáriságból kiszorí-

tanak, miközben, legalábbis a nyugati társadalmakban, soha nem látott és képzelt mértékűvé vált a javak bősége.

Mélyen egyetértek azokkal, akik úgy látják, hogy a rendszerváltás utáni egyik legnagyobb politikai hiba (ha nem bűn), az volt, hogy az új „politikai osztály” (sem az első, sem a második választás után) semmit sem gondolt végig abból, hogy mi lehet, mi legyen az állam szerepe az új feltételek mellett gazdaságban és társadalomban. A minimális állam ideológiáját követő „laissez-faire” politikák és a megújuló recentralizációs, a központi hatalmat erősítő törekvések egymás mellett léteznek. A pártállam túlsúlya nyomán a másik oldalra, a szabályozástól való félelem felé kibillenő inga, s az ezt fékezni akaró, a demokrácia szabályait zárójelbe tévő reformdiktatúra éppenséggel érthető pszichológiai motivációjú folyamatok, ám a politikai osztálynak mégsem a zsi- gereire kellene hallgatnia.

Koraszülött volt-e a jóléti állam Magyarországon?

Berend T. Iván írja, hogy „a korábbi államszocialista jóléti rendszerek a történelmileg sikertelenné vált modell legsikeresebb elemei közé tartoztak. A rendkívül alacsony, úgyszólván a harmadik világ- ra emlékeztető jövedelmi szintek ellensúlyozásával ugyanis a legnagyobb mértékben járultak hozzá a lakosság nagy tömegeinek fel- emeléséhez, a nyomorszint radikális leszorításához, a társadalmi biztonság- hoz, az iskolázás terjedéséhez, s a perifériális társadalmakra oly jellemző, veszedelmes társadalmi polarizáció ki- egyenlítéséhez.”²

²Berend T. Iván:

*Átalakulás a
világgazdaság
perifériáin*, Esély, 1995.

5.

Sokszor írtam már én is a kelet-európai államszocializmus gazdasági és politikai rendszereinek abszurdításáról, a piacot és gazdasági racionalitást tagadó gazdaságról, valamint az elkülönülő és egyeztetendő érdekeket nem ismerő politikáról. Mindkettő mesterséges, íróasztal mellett kitalált vagy idegen közegből át- emelt, szervezetlenül az országra kényszerített, az európai fejlődés irányával ellentétesen mozgó rendszer volt. A szociálpolitikát is számtalanszor bíráltam, antidemokratikus, diktatórikus működésmódja; gazdasággal és politikával való zavaros viszonya; a „nagy rendszereken” kívüli családi-egyéni szükségletek iránti érzéketlensége, stb. miatt. Úgy láttam azonban, s ezt gondolom ma is, hogy a hazai szociálpolitikai rendszernek voltak — igen jelen- tős — történelmi gyökerei; a társadalom támogatta és legitimálta; követte a II. világháború utáni európai fejlődés fő áramát, s telje- sítette azon funkciók legalább egy részét, amelyeket a modern társadalmak a szociálpolitikára kiosztottak.

Ha Magyarországon gyökeresen — és remélem visszavonhatat- lanul — megváltoztak ember és ember, felső és alsó rétegek köz- ti torzult hierarchikus viszonyok, ez részben éppen ennek a

szociálpolitikának volt köszönhető, amely megpróbált diszkriminációmentes hozzáférést biztosítani gyerekeknek az iskolához, betegeknek az orvoshoz, időseknek a nyugdíjhoz. Az emberek közötti viszonyok valamennyire modernizálódtak az elmúlt évtizedekben, meggömbült gerincek valamennyit egyenesedtek. Noha polgári jogaink nem voltak, ez a folyamat segített ahhoz, hogy az új rendszerben elindulhassunk a polgárosodás — azaz az emberi-polgári öntudat és jogtudat megszerzésének — útján.

Ha ma még a Világbank is úgy látja, hogy a „humán erőforrások” viszonylag jó állapotban vannak a régióban, s lehetővé tehetik a gazdaság talpraállását is, a demokrácia működőképességét is, ez jórészt ama koraszülöttnak köszönhető. Ezért írják, hogy igencsak kár lenne a fürdővízzel együtt a gyereket is kiönteni. Szeretném, ha Kornai János és a nézeteit osztó közgazdászok világossá tennék, milyen lett volna az az egészségügyi iskola-, nyugdíj-, családelátó rendszer, amelyet ők megfelelőnek tartottak volna, s ez ma milyen talajt jelentene a rendszerváltáshoz.

Mindehhez még Berend Ivánnak az a többször hangoztatott történelmi tézise is ide kívánczik, hogy gazdasági nekirugaszkodás és jóléti politikák nem ellentétesek egymással, s hogy egyes országok „nem a jólét és gazdagság magaslatain, hanem történelmük legnehezebb, legszegényebb korszakában, a világtörténelem máig legsúlyosabb válsága közepette, a harmincas évek elején folyamodtak a lehatározottabban ehhez a (jóléti rendszereket kiépítő-erősítő) politikához, s mentették meg ezáltal rendszerüket a szélsőséges kihívások katasztrófájától”. Ha tudjuk, hogy a magyar polgárok többsége mélyen csalódott a rendszerváltásban, s látjuk a jobboldali populizmus előretörésének veszélyét, érdemes ezeket a történelmi analógiákat komolyan venni.³

³Vö.: Ferge Zs. et al.
Societies in transition.
International report on
the Social
Consequences of the
Transition, a survey
carried out as part of
the SOCO project
initiated and coordinated
by the Institute for
Human Studies, Vienna.
Crossnational report on
five countries, prepared
by Zuzsa Ferge, Endre
Sik, Péter Róbert,
Fruzsina Albert.

Pluralizmusról és értékekről

Furcsán paradox világban élünk. Az uralkodó (liberális? neo-liberális?) ideológia vezéreszméje az individuum szabadságának, a választás szabadságának, a pluralizmus fontosságának az elve. A posztmodern paradigma lényege a szabad érték-, életmódválasztás, a plurális önmeghatározás tényként való tételezése.

A valóságban legalább két olyan mozgás megy végbe, amely megkérdőjelezi e szabadságot. Az egyik az a szabadságcsökkenés, azok a kényszerpályák, amelyek egy mind egyenlőtlenebbé váló világban várnak a szegényebb országokra, illetve szegény és gazdag országok szegényeire. A másik a gazdaság, ha tetszik, a piac mind korlátlanabb uralma nemzeti és nemzetközi szinten, amely mind egysíkúbbá teszi a politikákat és életeteket vezérlő értékeket.

⁴Towsend, Peter: A szegénység Kelet-Európában — a világméretű polarizáció legutóbbi megnyilvánulásai, Esély, 1995. 5.

Széteső világ

⁵World Development Report: Investing in Health. World Development Indicators. Crisis in Mortality, Health and Nutrition. The International Bank for reconstruction and Development — The World Bank, University Press, 1993, Oxford.

⁶Federal Reserve Bank adatai, idézi Berend, i.m.

A növekvő egyenlőtlenségekről, a széteső világról már sokat írtak.⁴ A világgazdaság globalizálódása — multinacionális cégek és technológiák terjedése — mellett nő a távolság a (részben új) centrumok és a perifériák között. A Föld 5,4 milliárd lakosából 3,1 milliárd, közel 60% él a 40 legszegényebb országban, 1,4 milliárd lélek, azaz 26% a 62 közepes jövedelmű országban, és 800 millió, 15% a 22 leggazdagabbban.

Az első csoportban az egy főre jutó nemzeti termék évi 350 dollár (Mozambikban, Tanzániában, Etiópiában körülbelül 100 dollár), a leggazdagabbak évi átlaga 21000 dollár (a csúcson Svájc áll, 33600 dollárral). A szélek közötti 300 szoros jövedelmi különbség olyasmit jelent, hogy a szegény országokban 23-30 évvel rövidebb az élet, hogy a felnőttek 50-60%-a írástudatlan, s mindaz, amit éhezéstről, csecsemőhalandóságról, az öregek nyomoráról, gyermekmunkáról, gyermekhalandóságról tudunk. Ráadásul jónéhány fejlődő országban, és a latin-amerikai országok jó részében a jövedelmek eloszlása is irtózatosan egyenlőtlen. Míg a fejlettebb világban és a mi régióinkban (még 1990 táján) a népesség legszegényebb ötödnek a jövedelmek 5-8%-a, a leggazdagabb ötödnek 35-45% jutott, addig Tanzániában, Kenyában Hondurasban, Panamában vagy Brazíliában a szegények (a legszegényebb 20%) mindössze az összes jövedelem talán 2%-ához jutnak hozzá, a gazdagokhoz ennek 25-30-szorosa, az összes jövedelem több, mint 60%-a kerül.⁵

Az egyenlőtlenségek azonban a gazdag és gazdagodó országok jó részében is rohamosan nőnek. A nyugati országokban a jövedelmi és fogyasztási egyenlőtlenségek előbb lassabban, a II. világháború utáni első három évtizedben gyorsabban csökkenni kezdtek. Ez a tendencia a 70-es évektől mind gyorsabban vált az ellenkezőjére. Nagyjából 1980 és 1990 között 18 fejlett ország közül 11-ben megfordult a trend, a jövedelmi és fogyasztási egyenlőtlenségek nőnek. Az Egyesült Államokban „a világ legszélsőségeiből vagyoni-jövedelmi polarizációja következett be: a lakosság leggazdagabb 1%-a, amely az 1970-es évek végén az ország vagyonának 20%-át birtokolta, másfél évtized múltán már közel a 40%-át mondhatja magáénak.”⁶

Mindeme országokban az olajválság óta is — minden ellenkező retorika ellenére — szinte töretlen volt a gazdasági növekedés. Az országok nem szegényedtek, csak a szegényeik. Azaz szó sincs arról, amivel itthon sokan hitegetik az egyre nagyobb veszteséget elszenvedő többséget (és talán önmagukat is), hogy a gazdasági növekedés eredményeiből automatikusan profitálnak a szegények. A gazdaság magától „nem csurog le” — épp ellenkezőleg. Az állam hathatós segédletével (azaz a jóléti rendszerek lefontásával, a közfelelősség visszavonásával) immáron több gazdag országban tömegessé váltak nem egyszerűen a munkanélküliek, hanem a teljesen ellátatlanok, a minden segílyre érdemtelen-

re ítélték, a hajléktalanok, a közösségből kiszoruló. Egyes országokban a jóléti rendszerek lerontása a gyermekek, gyermeküket egyedül nevelők, továbbá a munkanyugdíjjal nem rendelkező idősök helyzetének romlásához vezetett. Közép- és Kelet-Európa „átmenet-gazdaságaiban” közelről tapasztalhatók e folyamatok.

Az utolsó egy-két évszázadban a demokratikusan építkező nemzetállamokban olyan erőter alakult ki, amelyben a piac (azaz a gazdasági hatalom), az állam (azaz a politikai hatalom) és a civil társadalom (a polgárok „hatalma”) több-kevesebb sikerrel korlátozzák egymást. Ahol ezt a plurális erőteret megfojtották, mint a bolsevik típusú diktatúrákban, ott a politikai hatalom hajította maga alá gátlás és kontroll nélkül az élet minden szegmensét. Ahol működött a pluralizmus, ott a szereplők korlátozták és korrigálták egymás kudarcait, s sokáig legalább részlegesen megakadályozták, hogy a piac — Habermas kifejezésével — „gyarmatosítsa az életvilágot”. A monetarizmus (neo-liberalizmus, új jobboldal, vagy nevezzük, ahogy akarjuk) előretörése óta a monolitikus értékrend az országokon belül is uralomra tört.

Az élet gyarmatosítása

A nemzetközi szintén viszont mindig is hiányoztak az egy- mást ellenőrző-korlátozó tényezők, s ez a gazdaság úgynevezett globalizálásával csak szembetűnőbbé vált. A nemzetközi nagyvállalatok és a szupranacionális pénzügyi szervezetek gazdasági hatalmával nem áll szemben erős „nemzetközi állam” — az Egyesült Nemzetek ereje igencsak korlátozott. A civil társadalom erőit jelentő szerveződései pedig globális szinten gyakorlatilag nem léteznek. Így áll elő az a helyzet, hogy „a vállalat többlet-legitimítást igényel magának, mert olyan szervezetként tünteti fel önmagát, amely globális szinten a rendelkezésre álló anyagi és nem-anyagi források lehetséges legjobb menedzselését szavatolja. Ezenkívül saját céljaira sajátítja ki és teszi nemzetközivé az állam társadalmi szerepét... Mi több, globális állam hiányában a globális gazdaság szervezési funkcióit is privatizálja. Mindennek eredménye a gyökeres szerepcseré. A magánszférában dolgozó, magán-érdekeket képviselő polgárok határozzák meg és irányítják a közsférában dolgozó, közérdekeket reprezentáló polgárok dolgát.”⁷

A piac mind kevesebb korlátot tűrő térhódítása, miközben a materiális javak gazdagodó tárházával sokféle érzékünket csábítja,⁸ az életvilág ezernyi színét-értékét szegényíti. Ez az áramvonalasítás érvényesül az emberi magatartások értékelésében is. Egyik megjelenési formája az emberi motivációk leszűkítése egyetlen „racionalitásra”. Orvosnak és szociális munkásnak, tanárnak és művésznek, sőt lassan a lelkésznek is el kell felejtetnie, hogy hallott valamikor hivatásról: el kell adnia magát és szolgálatait a piacon, hiszen az államnak nem lehet dolga, hogy a fizetőképes keresletet, az állampolgár egyéni akaratának kifejeződését az adófizetők kollektív pénzéből pótolja. A piaci sikerhez mindenkinek be kell lépnie a piaci versenybe, ez teljesítménye növelésének is mo-

⁷Petrella, Riccardo: *The European Future: Competitive Innovation or a New Social Contract?* European Cultural Foundation, 1995.

⁸Bauman, Zygmunt: *Van-e posztmodern szociológia?*, Replika, 1993. 10.

torja. E „társadalmi” versenyképesség, mindenki versengése mindekivel — egyéni, családi, intézményi, nemzeti szinten a legfőbb értékkel, cselekvést vezérlő hittétellé változott.

A versenyről

Hadd idézzek ennek kapcsán néhány mondatot két mélyen hívő francia tudós, a biológus-genetikus Albert Jacquard és a filozófus Jacques Lacarriére beszélgetéseiből. Korunk kulcsszavává — mondja Lacarriére — „a verseny” vált. A sportban még úgy, ahogy elfogadható, hogy előrevivő versengésről van szó. A mindennapi életben azonban olyan eufémizmus ez, ami nem jelent mást, mint a *dzsungel törvényét*. Versenyképesnek lenni, ez ma a társadalmi siker egyik legfőbb előfeltétele; egyben a társadalom által kínált egyetlen cél. Magam azonban azt hiszem, hogy egy társadalom, amelyik ifjúsága számára egyetlen életvezetési erkölcsi elvként a versenyt tudja csak felkínálni, súlyosan beteg társadalom.” „Számomra, s sokak számára — mondja Jacquard — a verseny borzasztó kifejezés. Nemrégiben Jacques Testard (ismert biológus) azt mondta nekem: Ha megkérdeznének, melyik a francia nyelv legcsúfabb szava, ezt válaszolnám: a verseny... Csodálatos, és egyben undorral tölt el, ha látom, mivé vált az emberiség nagy kalandja. Nem a távoli háborúkról, hanem saját társadalmamról beszélek. Amikor elfogadjuk a konkurenciát, a versenyt, azaz az emberek egymást pusztítását, csukott szemmel rohanunk a mindent elborító prostitúcióba.” Aztán Lacarriére így folytatja a gondolatot: „A versengés szétválaszt, elkülönít, bomlasztja a társadalom testét — a szolidaritás egyesíti, összekovácsolja. Boldog vagyok, hogy sosem voltam, sosem akartam versengő lenni. Számomra a társadalomban létezés egyetlen emberi és becsülendő módja nem a versengés, hanem ennek ellentettje: a másik kiegészítése.”⁹

⁹Jacquard,

Albert—Jacques

Lacarriére: *Science et croyances*, Écriture, 1994. 70, 74, 209.

A veszteségekről és a társadalom integráltságáról

A társadalmak mindig próbáltak eszközöket találni a maguk által generált szegénység és szenvedés enyhítésére. A szegénység mögött mindig egy alapvető társadalmi normának való nem-megfelelés áll, az, hogy az egyén képtelen önmaga és családja megélhetését társadalmilag elfogadott módon, azaz általában munkával biztosítani. Épp ezért a szegény-segély mindenkor nyilvánvalóvá teszi a nem-megfelelést, azaz egyéni hiba vagy másság tényét. *Ennyiben eleve, szükségképpen minden segély elkülönítő, a segélyezett „mátságát” hangsúlyozó*, azaz a társadalmi összetartozás szálait és tudatát gyengítő. A kérdés az, hogy a társadalom (szerencsésebb része) tompítani vagy erősíteni törekszik-e ezt a hatást. A legkorábbi időktől kezdve különböznek a segélyezési módszerek és technikák, attól függően, hogy mennyire kívánták nyilvánossá, az érintett és a többiek számára hangsúlyossá tenni a segélyezett mátságát. Az Ó- és

Újszövetség segélyezési parancsai határozottan elkülönítés és megbélyegzés ellenesek. Az *Ótestamentum* ezt írja: „Mikor a ti földek termését learatjátok, ne arasd le egészen a te meződnek szélét, és az elhullott gabonaszemeket fel ne szedd... Szőlődöt se mezgérelj le, és elhullott szemeit se szedd fel szőlődnek, a szegénynek és a jövevénynek hagyj meg azokat.” (Lev 19,9–10). A mögöttes szándék éppen az, hogy minél kevésbé tudatosuljon mindkét félben, hogy a viszontszolgálat nélküli adás elkülönítő és hierarchizáló függőséget hoz létre. Ezt a gondolatot fejti ki részletesen Maimonidesz (a 12. században) a jótékonyosság nyolc fokozatáról szóló gondolatmenetében:

A Biblia és a segélyezés

„Nyolc fokozata avagy lépcsője van a jótékonyosság kötelességének. Az első és legalsó fok az, ha az adakozás vonakodó vagy sajnálkozó. Ez a kéz, de nem a szív ajándéka. — A második fok az, ha az adakozás örömmel történik, de nem a szenvedő szükségével arányosan. — A harmadik fokozatnál az adakozás örömteli és arányos, de kérésre történik. — A negyedik fokozatnál az adakozás örömteli, arányos, nem vár kérésre sem, ám az adományt a szegény kezébe adja, s ezzel a szégyen fájdalmas érzését kelti benne. — Az ötödik lépcsőn az adakozás úgy történik, hogy a szükségét szenvedő megkapja az adományt, ismeri is jótévőjét, de az adakozó nem ismeri a megajándékozottat. — A hatodik, megint magasabb fokon a jótévő ismeri a megajándékozottakat, de maga előttük ismeretlen marad. — A hetedik ennél is érdemdúsabb, amikor sem az adakozó nem ismeri azokat, akiken segített, sem a megajándékozottak nem tudják jótévőjük nevét.

A nyolcadik, s mind között a legérdemdúsabb az, ha a jótékonykodást megelőzi a szegénység megakadályozása; vagyis ha szűkölködő embertársunknak nagyobb ajándékot vagy pénzkölcsönt adunk, vagy valamely szakmára tanítjuk, vagy valamilyen kereseti lehetőséghez juttatjuk, hogy tisztessen megkereshesse kenyerét, és ne kényszerüljön arra, hogy alamizsnáért nyújtsa a kezét... Ez a legmagasabb fokozat és a jótékonyosság arany létrájának csúcsa.”¹⁰

¹⁰Moses Maimonides: *Mishne Torah, Gifts to The Poor*, 10, 7–18. — a szerző fordítása.

Az *Újtestamentumban* *Máté evangéliuma* azt mondja: „Vigyázzatok, hogy alamizsnátokat ne osztogassátok az emberek előtt, hogy lássanak titeket; ...Te pedig, mikor alamizsnát osztogatsz, ne tudja a te balkezed, mit csinál a te jobbkezed...; Hogy a te alamizsnád titkon legyen... (Mt 6,1–4). Itt is nagy a hangsúly a nem hivalkodó és nem nyilvános adakozáson, bár a személyes adakozást — az „osztogatást” — az evangéliumi szövegek nem ítélik el.

A modern jóléti állam igazi újjátása, az volt, hogy két „találmányával”, a társadalombiztosítással és az állampolgári jogon nyújtott ellátásokkal megfosztotta a szegények segítségét a stigmáktól is, a dezintegrálás veszélyétől is, és biztonságot hozott a szorongások helyébe. Ma azonban az új ideológia mindkét pillért kikezdte. Magyarországon különös erővel, nemzetközileg is szokatlan hevességgel és sebességgel indult meg a társadalombiztosítás színvonalának rombolása és

körének szűkítése, az állampolgári ellátásokat pedig a teljes felszámolás veszélyezteti.

¹¹Eardley, T.,
Bradshaw, J. Ditch,
I. Gough, P. Whitefors:
*Social Assistance
Schemes in the OECD
countries*, University of
York, Heslington, kézirat.

A növekvő szegénységgel szemben egyre inkább csak a segély eszköze marad. Bármilyen legyen is azonban a segélyezés — és ezt nemzetközi tapasztalatok sora igazolja,¹¹ mindenképpen visszalépés a másik két megoldáshoz képest. Mindemellett lehetnek jobb és rosszabb megoldások. És a jobbításban bizonyára segítené, ha komolyan vennénk a fent idézett tanításokat, amelyek többet tudtak a segélyezés pszichológiai káiról és társadalmi megosztó hatásairól, mint a mai magyar segélyezés egész rendszere.

¹²Jacquard; im. 71—72.

Úgy látom, hogy az államot két dologban semmi és senki nem válthatja fel. *Jogokat*, így a léthez való jogot is, csak az állam biztosíthat, márpedig polgárként, méltósággal élni ma már csak jogokkal és jogtudattal lehet. Csak az állam garantálhatja, hogy e jogokat érvényesíteni is lehessen, hogy mindenütt legyen e célra forrás, intézmény, jogvédelem. A már említett nemzetközi vizsgálat szerint ezt a polgárok is tudják, s ha segítségre van szükségük, még mindig szívesebben fordulnak az államhoz vagy önkormányzathoz, mint a magán vagy egyházi jótékonyasághoz.¹²

Mindemellett természetesen óriási szükség van minden más segítségre is. Egyfelől — a szubszidiaritás elve értelmében — ha a jogok és források biztosítása az állam dolga maradna is, nem kell mindent magának tennie. Másfelől a különböző nem-állami, nem-hivatalos segítő intézmények állandó kihívást jelenthetnek az államnak, mert oda is eljuthatnak, ahová a hivatal nem merészkedik, mert szembeszállhatnak a hivatallal a szegények érdekében.

A mai egyház

Hogy ehhez a magyar egyházaknak „újra kell-e gondolniok” eddigi gyakorlatukat? Nem tudok eleget a válaszhoz, de azt hiszem igen. A magyar hivatalos egyházak mindig inkább klerikális, mint szolgáló egyházak voltak. Az elmúlt rendszerben nem volt módjuk megújulásra. Ha el is jutottak hozzánk Teréz Anya, vagy a Quart-Monde hírei, ha — mind a katolikus, mind a református vagy evangélikus egyházon belül — megjelentek a radikális újítók, a drogmentők, a szegények mellett perelők, gyakran nem találkoztak saját egyházuk helyeslésével.

Jacquard mesél egy élményéről, amelyre, mint mondja, „nem különösen büszke”. „Kilenc hajléktalan családjának éhségstrájkot folytatott a Turbigo utcai lakáshivatal előtt. Az Emmaus egyesület takaróin feküdtek, reszkette a zuhogó esőben. Arra kértek, menjek oda, nézzem meg a tényállást, hogy majd tanúskodhassak. Ezt még aznap este meg is tettem, s magamban úgy döntöttem, holnap ez lesz az első dolgom. Ám erre nem került sor. Kevéssel utánam Pierre abbé járt arra. Nem mondta, hogy holnap megteszem. Azonnal hívta a miniszterelnökséget, a polgármesteri hivatalt, a püspökséget, a rendőrséget, s úgy üvöltött mindenkivel, hogy a problémát még aznap éjjel megoldották.”

Hány Pierre abbé van nálunk? És hány kap saját egyházától támogatást?

PETZ GYÖRGY

A vándor

Khalil Gibrannak

Született 1955-ben Budapest. Író, szerkesztő. Ezen írása a megjelenés előtt álló *A természet trükkje* című prózakötetének első darabja.

Előbb ért el híre hozzánk, mint láttuk volna.

Egy bizonyos, oly messziről jött, ahová gondolnunk képtelenség, mivel a *hatalmas távolság még egy gyermek fejét is szétrobbantaná*, mondta barátom. Azután hozzáfűzte, *legalább százéves, ami egyértelmű, látszik az öltözetén*.

A kutyák sem ugatták meg, nincs idegen szaga.

A bebugyolált ember előtt ajtót, kaput kinyitottunk, talán mert mifelénk úgy tudják, az öltözeke alatt mindenki anyaszült meztelen. Mégis leselkedtünk, mert aki gyerek, az nagyon figyel. Ruhája, bőre titkokat és szálnalmas csontokat takarhat. Az asszonyok fürdették le, meglepődtek csecsemőszín bőrén. Befogadtuk vendégként, megetettük. Szemében sokatmondó fényt láttunk; alig tűrtük, hogy jóllakjon, hiába éjfél már, vártuk meséjét, el nem alhattunk. A ruháját kicseréltük, kutyáknak sem adnánk a régít.

Illatos füstölőt gyújtottunk. Jóságos, megviselt arcát szinte belefúrta a frissen mosott, tiszta gyolcsba.

Közel húzódtunk hozzá, mellé telepedtünk, ágyához ültünk; egyetlen szavát el ne veszítsük. Miféle múltak hozták, úzték ide közénk, mi mindent hordoz legbelül, amitől koszosan is olyan volt, akár egy szent. Ismerheti a világot, ez *ittenit* s az *ottanit*, ami felé igyekszünk; többet tudhat rólunk is, akinek ilyen tapasztalatai vannak, úgy ismer minket, akár a tenyerét. Lélegzet-visszafojtva vártuk, reméltük, mit tudhatunk meg tőle, a *teljes* élet álruhás császáráról, akinek birodalmában a nap le nem nyugszik; aki előtt megnyílnak a dolgok, a növények; állatok, emberek alig várják, hogy rájuk tekintsen, mert jobbik énünket tükrözi vissza tiszta szeme. Még a szomszédból is itt tolongtak a szerencsések. Köribé telepedtek szomszédosan, mint akik várják a megvilágosodást, fényt a jövőnkre nézve, útmutatást; a mesét, hiszen rólunk szól valamennyi mondata.

A kételkedőket erre az estére elhagyta minden *hitük*, agyukat szétforgácsoló sehol sem levésük odakint hagyták.

Amint lámpásunk sátra alatt körbenéztem, újra azt láttam, amit apró gyerekként; ha körbenézek, körülöttem állnak, ülnek, bizalommal néznek, mintha mi együtt lennénk egy hatalmas szem, tág pupilla, és oly jó nézni, mert így mindent észrevesz az ember; és ezzel így van a többi is, ki fejét körbefordítva érdekelt, és mindegyik körközpont, ha onnét kezdi el; s már nem is tudtuk, miért jöttünk össze az izgatott csöndben, a gyöngye fényben egy lélek, egy test; és ekkor a vándor, a tiszta ruhájú, akár egy zsák krumpli — úgy dőlt el mellettünk, szavát se hallottuk, elaludt. Álmában mosolygott, csak aludt.

Két álom

„eltűnni és fekiüdni holtan” (Kosztolányi)

1. Lizi

Született 1938-ban Budapest. Író, költő, esszéista. Legutóbbi írását 1996. 2. számunkban közzeltük.

Työtyöle-mötyöle az, aki työtyöle-mötyölét gondol. Meredek, fele postáját akár olvasatlan szemétkosárba hajító gyerek vagyok, anyagi világban most már, ötvennyolc éves koromban csak anyagi problémákat ismerni óhajtó, magamban csak gyakorlati kérdéseket számoló, az önkifejezéstől gyakran csömört érző hapsi, az vagyok. Az írói életkort a régi szerencsétlenebb nagyok — Móricz, Babits, Kosztolányi, Karinthy, Ady — életévtizedein számoló túlélő. Mit akar már tőlem bárki? Hagyjanak békén! Keressék Dide urat a sírban; másutt kérdezzétek, hogy írunk mi, ti, ők. De ez az álom Icsi széncinegénkkel olyasmi, hogy elmondom.

Fenébe kívánnám, ha éreznék így is akár; fenébe, aki szentferencezik. A madarak és mi (társné, Tandori Ágnes, meg jómagam). Semmi szentfranciskaság. Meló volt, 19 éven át másodpernyi figyelések miriád-sora, hajnali felkelések, végig. Drága kaják, nekik. Nem magunknak. Elutasított dúspénzű DAAD ösztöndíj már 1979-ben (Nyugat-Berlin). És halálok sora. Belül embert-lepusztító halálok. Mintha a sivatagi tábornokok vagy századosok valamelyike lennék, és szörnyhalált halni látnám minden embereimet, valakimet.

Icsi széncinegénk tizenkét évet élt itt nálunk, sérülten hozzánk-kerülvén. Élete utolsó három évét vakon, majdnem világtalanul. Óránként etette őt, mi voltunk neki a világ. Meg a saját egészséges cinke-természete. Botorkálva, bukdácsolva is vészt-jelzett, ha „vész volt”, szerinte. (A cinkék, ha jól tudom, jelzőmadarak is az erdőn.) Tisztálkodni alig bírt, lába ragacs kolonc lett, de folyton rendezgette hiányossá kopott tollazatát. Szeretett minket, állíthatom, legalább tudott rólunk. Azt hiszem, csupa jót. Nem is érdemeltük.

Vagy tőle talán igen.

Most, hogy a Duna-part gesztenyefáit úgy letarolták, hogy a *Hetedik kereszt* leforgatható lenne itt, vagy már természetű antitf...izmus, a Dunát ellenszenves tónak látom. De mert a Lánchíd is nagyon látszik, lett egy ilyen álmom. A híd pesti pillérjénél a járdafordulón kuporogtam, társné a túlparton (miért tettük?). S megjelent a pillér mögött Icsi feje. Holló-nagy volt a széncinegénk? Igen, és élt. Jó ég, mi lesz? Veszély, szerettem volna jelezni neki. A nagy víz stb. Ám akkor Icsi szólalt meg. Emberi nyelven. Érthető mondatot kezdett: „Nem kell félnetek semmi...blublucsívuvikk...” A mondat végét nem tudom. Ilyesmi értelmetlenségbe fűlt.

S akkor egy hatalmas ív, ragadozó-madár-röpte, át Icsi a híd alatt, gyönyörű lendülettel. Vissza a pillér mögé, rá a kezem fejére. S rám nézett. Társnémnak mondtam még valami ámulót, s felbredtem.

Ismételtem, a gyengébbek kedvéért: a madár beszélt velem emberi nyelven. Nem én madáru. Kérek más fejreállt viszony-képzeteket is mellőzni mellőlem, s ha némi tényleg okossal, javamra gyakorlatilag szólóval nem jöhet valaki, hagyjon békén a bánataimmal, jó? Ez van.

2. Lizi

Alíz is tizenkét éves lesz, ha megéri, és „vele” is álmodtam. Azaz...

Még 1978-ban, mikor a Kis-Nagy Szpéró, első életben tartott madarunk kilenc hónapos volt, ráléptem. Szerencsére csak a szárnytollaiból etc. szakadt ki egy csomó. Ő több napig néma lett. De túlélte. Így lettek „a madarak”.

Nem „Tandori és a verebek”, Tandoriék-és-az-ez-meg-az. Nincs címszó. Ez az, ami elől (e világ elől) Salinger (nem rokonszenvesen, dróttal-örzökutyákkal, gazdagon) elbújt. Nem tudok elbújni. Nem vagyok gazdag, nincsenek vérebeim. Drótom és cernám van csak, fogy. Nos, Szpérokat etc. el kell olvasni. Németh Gábor (is) jól mondta: „Tőled tkp. mindent kéne olvasni, akkor van kép.”

Ez az álom egy képkocka.

A szoba padlóján kuporgok, mint nagyanyámmal 1944-ben, mikor az aknatalálat nyomán az ablaküveg halálra hasogatta mögöttünk a parkettát. Nem minket. Így van, így lehet egyáltalán „mindez”. Előttem madarak. Több madár, mint ahányan ma még (hármán) élnek. Nem tudom, pontosan kik ők. De mögöttem egy madár ott totyorászik, tétovázik. Hohó! Szpéróra én így léptem rá, így, hogy tompán hátraleptem, nem néztem oda. Oda kell nézni, mondom álmomban. Nem szabad moccani. Vigyázat! És büszke vagyok álmomban, nem, én nem fogok Lizire (ő van mögöttem) rálépni. Megvárom, hogy elébem kerüljön. S ez megtörténik. Jön Lizi. Aha, szia. Már moccanahatok. Még most is hátranézek. Nincs-e ott (nincs-e csoda?) még madár.

Nincs.

3. De csoda — van!

Csoda a trió (a hármak) kórusa reggel. Hirtelen vigasz, erős, sodró. Régen tizenöten is daloltak. A három is „elég”. Meddig lesz?

A világ (bár nem vagyok gazdag, halálig kell gályáznom, nincs őrkutyafalka, csak egy lengyel pásztor eb) a daluk mellett bátrabb érzettel nem kell. Nem kell. Nem tud igazán érdekelni.

Meghaltam (a halottaimmal), csak a megélhetés érdekében támadok fel, kell feltámadnom, néha.

E cikk dolgában sem hajszott az önkifejezés vágya. Persze, nem is pénzért írtam. Amit az ember így kaphat, „nem pénz”.

Én csak ilyesmiket kaphatok.

Erre vágytam. Író akartam lenni.

(Hány évet is élt Kosztolányi, Karinthy stb.?)

Miért nem vagyok köztük? Ha a trió nem lesz, senki miatt nem mondhatom, távol akarok lenni a halottaimtól. Társném „felnőtt gyerek”, az irodalom „felnőtt gyerek”, a virágok nélkülem is ki nyílnak, nekem pedig, ha a triót leszámítjuk (pár önáltató pillanatomat kivéve) roppant terhes az egész. Lásd Hamlet. De minek filozofálni? A *Darabban* is ez folyt, duma, duma, aztán egy jó híg vérfürdő, és vége lett, mélyebb eszmék nélkül, s a többi mély csend.

NEUMAYER
ZSUZSANNA

Csend

*Jó a csend a csendben,
veled lenni.*

*Jó Uram, hogy
tudok még szeretni.*

*Tudok még szeretni,
s nem csak egy-egy embert.
Tudom azt szeretni
aki engem megvert.*

*Adj nekik is békességet,
sok-sok boldogságot.
Mensd meg Uram kérlek,
ezt a Világot.*

RAINER MARIA RILKE:

Köszöntő

*Akárki légy, alkonyat felé jöjj ki
szobádból, hol az agy mindent megért;
látod házad a távolokba nőni:
akárki légy.*

*Elfáradt szemed alig lépi túl
szűmart, kopott küszöbét otthonodnak,
képzletedből fekete fa nyúl
magasba, s az ég háttérébe olvad.
S világot teremtettél. Tágasat,
akár a szó, mit megérlelt a csend,
majd amint betölti eszméleted,
a látomás szemedtől elszakad.*

Éji ég és csillaghullás

*Az égbolt: tűz-csodákkal tündökölve,
egy világ, túl földi mértékeken.
Túl közel van, hogy elforduljunk tőle,
s túl messze ahhoz, hogy átfogja szem.*

*Egy csillag hull! Vele mindünk reménye
magasságból a mélységbe ível:
mi kezdődött el és minek lett vége?
mi a bűnünk? s megbocsátást mi nyer?*

Kerék Imre fordításai

Az őrzés könyvei

Márai Sándor emigrációs regényei

És minden eszközzel meg akarom védeni azt a nemcsak
kövekbe és festményekbe rögzített életformát, melynek
gyűjtőneve Európa (...) Minden író tanú ma, feljegyző
és biztosító

(Márai Sándor, 1939)

Született 1934-ben Buda-
pesten. Irodalomtörté-
nész, 1984 óta a JATE
Bölcsészettudományi Ka-
rának tanára, 1987 óta
tanszékvezető egyetemi
tanár. A 19–20. századi
magyar irodalommal, a
szláv népek irodalmával,
valamint az összeha-
sonlító irodalomtudomány
elméleti kérdéseivel fog-
lalkozik. Legutóbbi írását
1995. 3. számunkban kö-
zöltük.

„Mikor az ember belekerül a Történelembe, megborzong, mert új
térfogatba lép. Szoknia kell élete megváltozott méreteihez. Az egyé-
ni időből és térfogatból embertelen távlat lesz. Ezért szívdobogva
és mesterkelt figyelemmel lépdel a végtelen múlt és a végtelen jövő
hulló-áramló hullámvölgyei között, azon a keskeny, törekeny pal-
lón, aminek jelen a neve.”

Márai Sándor még Zárda utcai — ideiglenesnek remélt, és ideig-
lenessé vált — lakásában jegyezte le *Harminc ezüstpénz* című esszé-
regényét, Júdás történetének reflexív elemekben, szerzői komment-
árokból gazdag feldolgozását, hogy majd 1983-ban Münchenben
jelentesse meg kurta utószó kíséretében, amely — önértelmezés-
ként — az árulás fájdalmasan időszerű problémakörét igyekszik a
mű középpontjába helyezni. Ugyanakkor a fenti idézet legalább oly
mértékben tanúskodik Márai regényszemléletének váltásáról 1945
után, a megőrzött regényhagyomány átértékelődésének irányáról.
Hiszen a többnyire saját korának nyelvvalóság-tudatára reagáló, leg-
alább is a századfordulós esztétikai (világ)tapasztalat szubjektum-
értelmezésére építő regényíró három művében is „történelmi” es-
eményeket örökít meg: az említett Júdás-regényen kívül e szempont-
ból a Homéroszt folytató *Béke Ithakában* (1952) és a *Rómában történt
valami* (1971) Caesar halálát követő (Shakespeare és Wilder antikvi-
tás-tematikájának elejtett szálait újra felvevő) alkotása mindenkép-
pen figyelmet érdemel. Hiszen a történelemhez forduló író egyál-
talában nem rejti véka alá a mitológiai-bibliai-antik alakokat iróni-
ával szemlélő gondolkodásmódját. Az iróniát is szolgáló anakro-
nizmusok nemcsak arra intik az olvasót, hogy korántsem szokvá-
nyos, népszerűséget hajszoló történelmi regénybe lapoz bele, hanem
a huszadik század felől az eseményekre tekintő narrátor reagálá-
sai-megjegyzései egyrészt a kulturális emlékezet tárházából kiraga-
dott ókori történetek időszerűsíthetőségét (s ezáltal a történetek
újra-másképpen elbeszélhetőségét) példázzák, másrészt magát a
kulturális emlékezet kultikus-szakraális értelmezését kérdőjelezi
meg a retorikus fordulatok deretorizálása árán (és segítségével).
Mindennek ellenére: az emigrációra készülődve írt (a Júdás-regény
esetében), illetőleg az emigrációban szerzett művek tematikailag

feltétlenül fordulatot jelentenek Márai írói pályáján, jóllehet az 1943-tól rendszeresen vezetett naplókban helyet kaphatnak az olvasmányok révén gondolattá-gondolattöredékké szerveződő és olykor az antikvitásra utaló világképi elemek, az azonban sok találgatásra adhat okot, vajon miért választja az emberi történelem (a Történet, ahogy maga Márai írja) fordulópontjainak minősítésére és ezen keresztül a korszak-átlépés morális és tudati ellentmondásainak kifejtésére az antik témájú, kevéssé hagyományos regényformát, illetőleg a regénynek olyan alakzatait, amelyekkel korábban ugyan már kísérletezett, de amelyeknek végső formába csiszolására az emigrációban került sor. Talán azért, mivel Márai életének pályafordulata az eddigi, a történelemhez (és a hazai) társadalmi-kulturális viszonyokhoz fűződő kapcsolatok új fázisát eredményezte; az olvasói és társasági visszajelzések közvetlenségének helyébe ennél jóval kevésbé átlátható viszonylatok léptek; a megszokott magyarországi, közép-európai helyzettudat imaginárius térbe került. Márai a „munkás” hétköznapiokból átlépett az emigráció iszonyú szabadságába, az írói létből az ismeretlenbe. Az a tény, hogy az emigrációt választotta, gesztusértékű megnyilvánulás: egy megtervezett történelem elutasítása és a (magan) Történelem lehetőségének fenntartása. Az élet „megváltozott méretei” a korszakhatár jelzései: a földrajzi távolság egyben a Történelemben való belenövést is ösztönzi. Hiszen emigránsként (bármennyire igyekszik is a maga — privát — világába visszavonulni, és még a *Naplók* kiadásra szánt változatában is visszaszorítani az időszerű események rögzítését) a „kivonulás” pillanatától kezdve bele nem nyugvásként a tiltakozásnak, a tagadásnak, az ellenállásnak e formáját választotta; a *hallgatási tilalom* elől menekült. Sosem fogadta el a művelődéspolitikai önkényuralom irodalmi elvárásait: ezekkel szemben körvonala azta regény-terjedelmű fejtegetéseit az árulásról (és lélektanáról), a személyi diktatúra szolgálékú és társutas kiszolgálóiról és nem utolsósorban azokról, akik a maguk igazolására írnák (át) a Történelmet, kijelölnék az egy igaz Történetírás útjait-módjait.

A nyitó idézet kapcsán merül föl a Márai-regények mindig is sokat vitatott problémája, az Időé, amely úgy bomlik korszakokra, akárcsak az emberi élet. E viszonynak (tudniillik élet-időnek) az a jellemzője, hogy „két végtelen” között helyezkedik el, az örök jelenben, a jelenbe tartó múlt és a jelenben készülődő jövő határain. Amit Márai három, szóban forgó regényében megragadni szeretne, az a korforduló; amiként az egyik műveltség átadja a helyét egy másiknak, az egyik létváltozat a következőnek, az egyik beszédmód az előzőt tagadva folytatónak. Leginkább talán ott érzékelhető, ahol magára a *jelentésre* utalnak a szereplők. Júdás szerint a szavaknak csak egy értelmük van, ám Máté azonnal rácsap: „De sokféle értékük”. A kimondás és megismerés bizonyosságától jutnak el a *Béke Ithakában* történetmondói (az ulysseusi lét kommentátorai) az elbeszélés bizonytalanságáig, s a *Rómában történt*

valami vákuumában az addig érvényes beszéd (meg)tagadása éppen úgy vezérli a szólókat, mint a hely- és beszédkeresés tanácsalansága. A határhelyzetben mind élesebb fényben rajzolódik ki a lezáródó és formálódó kulturális köröket képviselő emberek nyugtalansága, elbizonytalanodása; egyszóval a nyelvileg érzékelhetetlen és elmondhatatlan történés eredendő homályossága.

Talán ezzel magyarázhatjuk, hogy Márai számára a korszakváltás a bizonytalanba való lépéssel azonosul: „a görög műveltség már »megtörtént« túlérte és a befejezéshez közeledett” — hangzik a *Harminc ezüstpénz* egyik passzusa, hogy azután nem sokkal később ez a fejtegetés teljesítse ki a korszakváltáskor szétbomló világ(ok) rajzát: „ebben az időben — amely igazában féldíó volt — rómaiak, zsidók, prozelyták, mindenki tudta már, hogy a nagy változás pillanata elkövetkezett”. Csakhogy éppen ennek a változásnak a pontos időpontja nem dereng. Annyi bizonyos csupán, hogy valami visszavonhatatlanul véget ért. Ulysses tovább indul Ithakából, Caesart megölték, és nem tudni, ki kaparintja meg a hatalmat, merre és hogyan kell helyezkedni orvosnak, ügyvédnek, kiváltképpen nem sejt(i), milyen státusa (státusuk) lesz a mindig helyezkedő író(k)nak; s a „jó hír” ugyan bejárja a zsidók lakta földet, de nem feltétlenül jut el egyforma erővel és értelemmel mindenkéhez. „Az emberiség belakott a kalanddal — állítja Hermész —: most színtelenebb, de hasznosabb díó következik. Talán a vas ideje.” Majd alább ugyanez más látószögéből: „Sivár és unalmas díó következik: a Törvény ideje. Mindenre törvény lesz: társadalmi és természeti törvény... A nagy kaland, a világ teremtésének kalandja véget ért.” S talán idevonatkoztatható Télegenos világtapasztalása is, a halálistennő-Kirké fiaé, aki a Halálsziget idilljéből ereszkedik alá az emberek közé: „Gyanítani kezdtem, hogy Spártában új világot ismerék meg — az emberek világát —, amely közömbös kegyetlenségben nem marad az istenek világrendje mögött.”

A jelenkori célzásokkal-utalásokkal gazdag három regény az emberiség három csillagórájáról tudósít, Ulysses hazatéréséről, a Caesar halálát követő kaotikus helyzetről, az interregnumról, amelyben már előkészül a majdani császárság, valamint az Ige testté válásának, valamint az Árulásnak a létmódjáról. Konkrét, újtestamentumi-mitológiai-történeti pillanatokról van szó, három világkorszakról, s egyben három sorsdöntő, „kozmosz” napról, amelyben beteljesedik az Idő, vagy megadatik a lehetőség az Idő beteljesülésére. A lehetőség természetesen messze nem adottság vagy bizonyosság, így a korszakváltás nem feltétlenül tökéletesedés, a szónak goethei értelmében vett metamorfózis, csupán annak ígérete. Caesar halála felszabadíthatja a gúzsba kötött személyiségeket, de a diktatúrához szokott szellemet új, ravaszabb és hatékonyabb totalitás jármába kényszerítheti, Ulysses hazatérése új szakaszt indíthat meg Ithaka történetében, de magában rejtheti

a terméketlen ismétlődés veszélyét, a jézusi megjelenés megvilágosodáshoz éppen úgy vezethet, mint a júdási áruláshoz, a harminc ezüstpénz alapmetaforájához. Ismét csak annyi bizonyos, hogy a nyugati világ idegenségebe-függetlenségébe térő Márai egyszerre lesz szabad polgár, minden kötöttségtől fájón független magyar, cél nélkül vándorló idegen, hazáját sehol sem lelő író, akinek mindabból, amit valaha értéknek és őrzendőnek hitt, nem maradt más, mint az anyanyelv szavaiba, az írásba fogózó reménye. Árulkodó a *Harminc ezüstpénz*: Márainak az 1930-as esztendőben szinte monomániásan ismételtetett tétele a szavak, mondások kiüresedéséről itt ismét megfogalmazódik. Nem mintha kétkedne az értelem vagy a megértés lehetőségében. Pusztán a konvenciókba vagy a hatalmi beszédbe merevedett szótári készlet elértéktelenedéséről van szó, a személytől személyhez (ki tudja, miképpen) jutó szavak helyébe kell(ene) az írásnak lépnie, amely a magányban testet öltő gondolat éltető erejét példázhatná. Máté mondja ki végül azt, amit a naplóját makacsul (és a megjelentetés reménye nélkül) vezető Márait átsegítette a szavak hűtlenné válásán érzett válságán: „Manapság, amikor az emberek szutykosan beszélnek és hadarnak, a szavak elvesztették igazi értéküket. Ezért fontos a betűírás”. Ez annak ellenére fontos, hogy a *Rómában történt valami* írástudói, illetőleg poétái árulókká lettek: Julien Bendára utalva (kinek a magyar szellemi életben vihart kavarázó traktátusa 1927-ben még akkor jelent meg, amikor Márai párizsi lakosként élénk figyelemmel kísérte a francia szellemi életet). Márai a *Harminc ezüstpénz* utószavában, a *Rómában történt valami* írófiguráinak szavaival érzékelteti a politikai-ideológiai irányzatokat kiszolgáló, azok szóhasználatával élő, fogalomrendszerüket átvevő szellemiség szókinsének értékvesztését. Az intuíciót, a voluntarizmust előtérbe helyező irányzatok szigorú bírálatát Julien Benda *Írástudók árulása* című művében végzi el, s az ösztönök és az értelem (meg a humanitás) vetélkedése az emberi szellemért az 1930-as esztendőben erőteljesen foglalkoztatta Márait, s lényegében a *Béke Ithakában* korszakváltása az ősből-isteniből az emberire, a távoliból a közeli forduló világrend kínjait jelzi. A mese, a mítosz és a logosz világa feszül egymásnak, az öregedő nimfa, Kalypso előadásában, ironikus utalásokkal (Arany János-idézettel) kísérve, tárul föl az ulyssesi kísérlet és reménykedés — a mese, a mítosz és a logosz lehetséges érintkezésének mentén. Kalypso az ember fél-ismereteit állítja szembe a maga ismeretbe avatottságával, s a Télemachost az alapfogalmakba bevezető tudós(kodó) nő pózában oktatja a világ történetéről. Ez a történet a mítosztól vagy a mesétől a logoszig ível, és arról szól, miképpen lesz-lehet körforgássá, visszatéréssé embertörténet és mítosz: „Mítosz, ez a nagy játékszer, amellyel szívesen játszógnak az argosiak és az akhájok... Atyád soha nem ejtette ki ezt a szót. Az ő kedves szava a Logos volt — az értelem, amely átvilágítja a mon-

dát. Ezért volt ember (...) Ő tudta, hogy van egy határ, ahol a mese, az isteni, tehát a monda valóságossá változik és történelem lesz. De tudta azt is, hogy az idő varázsos elemében az emberi történet lassan foszlani kezd, nemesedik és foszladozik, s egy napon a valóság átalakul mondává. Mindaz, ami Trója alatt történt, a pestis, a harcok, az árulás: földi valóság volt... De atyád tudta, hogy a sok részlet az emberi értelemben összesűrűsödik, és nem lehetetlen, hogy az emberi vállalkozásból egy napon monda lesz. Ő, aki minden következménnyel ember volt, aggályosan figyelt az istenek és az emberek titkaira, mintha remélné, hogy a világot alkotó két nagy szellem, a Mítosz és a Logos ereje egy napon vegyülni tudnak és valami szerencsésen alkotnak”.

Kalypso olykor egzaltált előadásában egy régebbi típusú világmagyarázat tükröződik, amely szerint az istenek kora, a letűnőben lévő világ nem képes megfelelni az ulysseusi Logos által támasztott igényeknek, a mítosz is rászorul a Logosra, hiszen nélküle legfeljebb a történelem előtti korszak történelme világlik ki. A „Logos lámpása” azonban a halhatatlan istenek mellett a halandó emberek életére, az újfajta történelemre is fényt derít. Ám a Logos — a mítosz nélkül — az önigazoló emlékirat-írást sugallhatja, amely a „tökéletes igazság” illúziójába vész. A „borissza” Menelaos megvetőleg szól a „színesen fogalmazó” Ulyssesről, „bizonyos előadói képessége”-ről. „De a történetíráshoz nem ért” — teszi sietősen hozzá. A „reálpolitikus” Menelaos a szavakkal-emlékekkel visszaélés művészetét gyakorolja, a jelenet anakronizmusával Márai a második világháborús emlékiratokat és magyarázatokat idézi. Ironikusan hangzik az írást manipulációra használó Menelaos szájából a megfontolt fogalmazás dicsérete. A *Béke lthatkában* valójában a megismerés csődjét ismeri be, hiszen bárki nyilatkozik Ulyssesről, csupán töredék-, rész- vagy féligazságot mondhat, a három emlékező ugyanúgy, mint az, aki az emlékezőnek emlékezik. A *Rómában történt valami* az önátértékelések, az önátértelmezések sorozatát adja, a közelmúlt eseményeire, jelenségeire való utalás itt is feszültséget teremt a nyilatkozó és nyilatkozata között. A *Harminc ezüstpénz* nem is bízta a kommentárt és a reflexiót másra, csakis a narrátorra, ő mérlegel, sejtet, következtet, valószínűsít háttérbe szorítva a „regényes” mozzanatok. Nem mondja föl az evangéliumot, hanem az evangéliumból merített „történeti” anyagot szembesíti a más forrásokból származó és az egykorú hétköznapi életet bemutató jelenségekkel a Logos lámpásával világítva a mítoszba.

Anélkül azonban, hogy a Logos (és a logocentrizmus?) érvényét veszítené, a három regény akarva-akaratlan a Logos korlátairól, a Logost a maguk céljaira (fel)használó törekvésekről is szól. Ki tagadhatná, hogy a *Rómában történt valami* Caesarja a maga uralmának kiépítésekor „logikusan” járt el, megvett mindenkit, aki megvehető volt, s mindenki megvehetőnek bizonyult. Ezáltal

a kölcsönös függőségek működő rendszerét hozta létre, a hamis látszatokon alapuló Logos érvényesült. A *Harminc ezüstpénz* főpapjai szintén a Logos nevében és jegyében igyekeznek biztosítani a római impériumba beilleszkedő, annak jogrendjét kényszerűen elfogadó elnyomottak túlélési lehetőségeit; ennek következtében a hagyománnyá merevedett vallási és erkölcsi előírások, a szellemi és politikai hatalom függőségében élők irányítják és szervezik elviselhetőnek tetsző Rendszerré a társadalmat. A *Béke Ithakában* Ulyssese az istenek szép mítoszától fordul el, a halhatatlanság kalandnélküliségétől az értelem kormányozta emberi Rendet sejtve meg. Amit azonban róla tudhatunk, bizonytalan híradás, eseményláncolat, amely egyszerre állít és cáfol, nemegyszer közvetett hír, elhagyott nők, féltékeny harcostársak torzítása. Így a meggyőző mondatok Ulysses Logos-keresésének hányattatásairól éppen úgy kétségesek, mint jelleméül feltüntetett, meghatározó vonásai. Ennél hitelesebbnek látszik Télegonos tapasztalása, amelyet a görögök megvalósult emberlétének élményeként szerez (kissé a winckelmanni paradigmát újramondva):

„Úgy látszik, az ember valóban titokzatos lény. Nem gyöngéi határozzák meg igazi lényét, hanem az a kevés, ami más és több, mint a gyöngéi. Az istenek csak tökéletesek. Ez nem nagyon nehéz. Az ember tökéletlen, de túl tud lépni önmagán (...) Görögök között éltem. Fecsegő nép, de tudnak ölni és tudnak meghalni. Ezenfelül van egy sajátos képességük és tudományuk, amivel az istenek világában nem találkoztam: van arányérzékük. Tudják, mi a sok, mi a kevés és mi a közép. Ezt csak ember tudja. Az istenek — úgy vágyaikban, mint szándékaikban — aránytalanok.”

Az arányérzék az emberi tényező hangsúlyos jelenlétét igazolja, összhangban a mértékkel, amelynek megszegése a vétkekhez vezethet. A *Rómában történt valami* Caesarjának vesztét okozta, hogy nem volt szerény a sikerben, a *Béke Ithakában* istenei a változásban és változtatásban, akárcsak az állandóságban, egyhangúságot éreznek, „az örök idő és a változatlan sors egy és ugyanaz” szerintük, sőt, „Mi, istenek, tele vagyunk gyalrló, közönséges isteni hibákkal. Buják vagyunk, kapzsiak és hiúk”; „Fényben, pompában, az áldozati oltár illatos füstjének kábulatában élünk”; Hermés feltalálta a „piaci értékmérés legfontosabb kellékeit, tehát a mérleget, a mértékeket, a hasznos és a csalást...” A *Harminc ezüstpénz* mértékadó köreinek „hamis realitástudata” akadályozza őket abban, hogy a korszakváltás valódi természetére rádöbbenhessenek, a védekező gesztusok az uralmi pozíció megtartását célozzák, ennek következtében nemigen képesek fogalmat alkotni történelmi szerepről, sem a sajátjukról, sem Krisztuséről. Az arányérzék meglétével és hiányával függ össze az ítéletalkotás esetlegessége, a fogalmazások tökéletlensége, hiszen vagy a szubjektum túldimenzionálása bűnében marasztalhatók el elbeszélők, szereplők, értetlen nézők, vagy pedig a szubjektum igazi jelentőségének

föl nem ismerésében. Aligha hagyható figyelmen kívül, hogy sem Ulysses, sem Caesar testi valójában nem jelenik meg a regényekben, beszélnek róluk, sokat, sokfélét, egymással összecsengőt és egymásnak ellentmondót. Az igazságot (?) Márai szétosztja az Ulyssesről és a Caesarról beszélők között, olyaténképpen, hogy nem annyira Ulyssesre és Caesarra, hanem a róluk szóló beszédre, tehát a beszélőre derül fény. Az emberiség csillagórájának két hőse hatásában, közvetetten, tapasztalataik visszhangjában része immár a Történetnek, a róluk emlékezők történetének. A *Harminc ezüstpénz* közelebbről meg nem nevezett narrátora számos információt ad, ugyanakkor számos lényeges információt a szereplők beszédére bízott, így megosztja az elbeszélés felelősségét, lehetővé teszi a narratori és a szereplői aspektus szembesítését. S bár Jézus megjelenik, cselekedeteivel alakítja az eseményeket, a körülötte zajló és általa előrehaladó Történetet az értetlenek zavara kíséri, a megbizonyosodásra vágyók bizonytalansága, hűség és árulás szüntelen vitája a világban és a figyelők világán belül. Az a tény azonban, hogy a szabályosabb (?) életrajzi-történeti regénnyel szemben a főszereplő státusa megváltozik, úgy teszi a Történetet mozgó személyiséget főszereplővé, hogy korszakváltással jelzett lényegéről több félinformáció, megannyi találgatás roppen szét, mint valódi hír, általánosan elfogadható tudósítás, eleve jelzi, hogy a Történelembe taszított ember magára hagyatva küszködik sorsával, úgy veti magát a Kalandba, hogy képtelen belátni: „a pálma is tud olyan kalandosan élni, mint a tigrisek és párducok”. De nemcsak a kaland fogalma és jellege minősül át, jóllehet a kaland, a részvétel, a rész a hatalomban, a vagyonban és annak megszerzésében továbbra is meghatározó tényező marad. Mindezzel szemben hangzik föl Telemachos ráismerése: „Lehet, hogy gondolkozni éppen olyan izgalmas és kalandos vállalkozás, mint cselekedni...? Lehet, (...) hogy a gondolkodás a cselekvés egy neme? (...) Úgy látszik, a kalandnak sok alakja van, nemcsak az, amit mi, királyi emberek ismerünk”. A Logos jelenik meg ismét e mondatokban, a gondolkodás joga és „hatalma”, létet formáló ereje. Mind a *Rómában történt valami*, mind pedig a *Harminc ezüstpénz* szereplői nemigen vesznek részt a gondolkodás kalandjában, cselekedni szeretnének, hozzáilleszkedni az uralkodó elvárásokhoz, elfogadni a konvenciókat. Júdás nem megfontolásból lesz áruló, hanem azért (s ezt fogjuk föl allegorikusan), mivel belébújt az ördög. A Caesar uralma után a következő uralmi korszakban helyüket keresők a (pót)cselekvés kalandjába merülnek, nem a „pálmá”-éba, a kontemplációéba. Márai az ösztön és ösztönszerű ellen az értelem, a ráció tisztaságát, az emberiség csillagóráinak példáit mutatta föl. Ezért lett őrzője, makacs védője a humanitás, a polgárosultság, a műveltség hitének. S ezért adhatta Telemachos szájába a gondolkodás dicséretét, hozzátéve az elhangzottakhoz: „Lehet, hogy a költők (...) tudnak valamit erről”.

SCHANDA BALÁZS

A „feszület-döntésről”

1968-ban született Budapesten. Jogász, az Alkotmánybíróság munkatársa. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen alkotmányjogot tanít. Legutóbbi írását 1996. 2. számban közzöltük.

A Német Szövetségi Alkotmánybíróság egy tavaly májusban meghozott és szeptemberben kihirdetett határozatával nem várt vihart kavart: alkotmányellenessé nyilvánították a bajor népiskolákról szóló tartományi rendeletnek egy előírását, mely szerint minden tanteremben feszületet, illetve keresztet kell elhelyezni. Az indítványozók ügye hosszú iskolai viták és pereskedés után került a legfelsőbb bírói fórum elé. Bár a jogvitával csupán annyit akartak elérni, hogy feszület helyett pusztán a kereszt függjön gyermekeik tantermeinek falán, az állandó joggyakorlat a feszület és a kereszt között nem tesz különbséget, mivel úgy tekinti, hogy mindkettő ugyanazt a tartalmat hordozza. A döntés értelmezése is vitákat váltott ki: egyesek szerint a kereszt kifüggesztése, mások szerint a kereszt kifüggesztésének állami elrendelése alkotmányellenes.

A döntés óriási felzúdulást váltott ki. Az elmúlt években a Szövetségi Alkotmánybíróság több döntése került a nyilvánosság össztiüzébe, de talán egyikük sem érintette ilyen mélyen a háború utáni Németország berendezkedésének eddig érinthetetlennek tartott elvi és érzelmi alapjait. Számos tiltakozó megmozdulás szerveződött, és a sajtó valamint a szakma is kiemelten foglalkozik a kérdéskörrel. Egyesek odáig mentek, hogy a Harmadik Birodalom egyházellenes törekvéseivel hozták párhuzamba a legfelsőbb bírói testület döntését, míg mások egyre sürgetőbben teszik föl a kérdést: megvan-e még az újraegyesülés után a német társadalomban az az alapvető értékconszenzus, melyre „Isten és ember előtti felelőssége tudatában a német nép” háború utáni alkotmányát alapozta.

Az állam-egyház viszony egészét Németországban az együttműködés hangsúlyozása jellemzi: bár az állam és az egyház összefonódását tiltja az alkotmány, az együttműködés számtalan formája maradt fenn, illetve alakult ki a történelem folyamán, így a viszonyt elsősorban nem az elválasztás határozza meg. Erre példa az is, hogy bár Bajorországban a közoktatást nagyrészt átvette az állam, a közoktatás keresztény jellegét maga a tartományi alkotmány rögzíti. Az iskolák tehát, melyekről a határozat rendelkezik, állami iskolák, azonban egyben keresztény iskolák is — kereszt nélkül. A döntés, ha nem szakít is teljes egészében az évtizedek során kialakult helyzettel, mindenképpen hangsúlyeltolódásként értékelhető. A határozat kritikusai sem vitatják az állam világnézeti semlegességét, ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy ez a semlegesség pozitív és nyitott, mely nem zárja ki a vallási tartalmak azonosulás nélküli közvetítését. Ezzel szemben e döntés a negatív vallásszabadságot — a vallás elutasításának jogát — a pozitív vallásszabadság elé helyezte.

Nehéz állást foglalni abban a kérdésben, hogy egy vallási tartalommal, vagy azzal is bíró jelkép kinek mit jelent. Például a Magyar Köztársaság Alkotmányban meghatározott címere (mely minden tanterem

A beszélgetéshez vesd össze például: Josef Isensee: Bildersturm durch Grundrechtsinterpretation, Zeitschrift für Rechtspolitik, 1996, 10-15.;

Joseph Listl: *Der Kreuz-Beschluß des Bundesverfassungsgericht in: Staat und Religion, Staat, Religion, Kirche in der Bundesrepublik Deutschland*, 1996, Köln.

falán látható) nyilvánvalóan más tartalmat hordoz egy katolikus számára, mint egy református vagy ateista számára — az állam semlegességén ugyanakkor az egyesek számára hordozott többlet-tartalmak nem változtatnak. Magyarországon az állam-egyház viszony kérdései az elmúlt években az állam pozitív világnézeti semlegességének elvi alapján, a szigorú elválasztás garanciáival rendeződtek. Így állami és önkormányzati iskola nem folytathat világnézetileg elkötelezett oktatást, nem azonosulhat semmilyen világnézettel, azonban elő kell segítenie a tanulók tudatos választását, és védelmeznie kell mindenki meggyőződését. A hátrányos megkülönböztetés tilalmából és a vonatkozó törvényekből viszont egyértelműen az következik, hogy az állam saját intézményeihez hasonlóan köteles támogatni az elkötelezett egyházi intézményeket.

Az alábbi beszélgetés Josef Isenseevel, a bonni egyetem alkotmányjog professzorával, valamint Joseph Listl-lel, az augsburgi egyetem jezsuita egyházjogász professzorával, a német egyházmegyei állami egyházjogi intézetének igazgatójával készült a Szövetségi Alkotmánybíróság határozatáról, illetve az annak kapcsán felvetődő kérdésekről. A beszélgetéshez szorosán kapcsolódik e számunk Dokumentum rovata, melyben a döntés indokolásából adunk közre szemelvényeket.

A Szövetségi Alkotmánybíróság ellárusított „feszület-döntése” Magyarországon is nagy figyelmet kapott. Hogyan illeszkedik az állam és az egyház viszonyának németországi összefüggéseibe ez a döntés?

Josef Isensee: A döntés kívül esik a vallásszabadság alapjogával kapcsolatos joggyakorlat eddig kialakult keretein. Abból a feltevésből indul ki ugyanis, hogy az iskola falára kifüggesztett kereszt a vallásszabadságot sérti, ezért az indoklás e jogra mint a magánszféra védelmének jogára hivatkozik, pedig a feszületnek az osztályterem falán való kintléte, véleményem szerint, a vallásszabadságot nem érinti. A határozat arról szól, hogy a keresztet az iskola faláról, a tanulás környezetéből ki kell iktatni. Senkinek sincsen azonban alanyi joga arra, hogy valami, számára kellemetlen látványtól mentes maradjon. Egy kereszt, egy kép, vagy egy más jelkép egyszerű látványa még nem beavatkozás az alapjogba, feltéve, hogy senkit sem köteleznek arra, hogy állandóan azt nézze, illetve, ami még fontosabb: senkit sem kényszerítenek, hogy értelmével azonosuljon. Egyrészt mások vallási meggyőződésének kinyilvánítását a polgár a tolerancia jegyében tűrni köteles, így a templomi harangszót, a köztemetőbeli sírokon elhelyezett vallási jelképeket, másrészt sok esetben a hagyományok vagy a kulturális identitás jeleként maga az állam is használ vallási tartalommal is bíró jelképeket, tartalmakat: gondolhatunk arra, hogy a gyógyszerházakat, kórházakat, elsősegélynyújtó helyeket keresztel jelölik, vagy az állam tanügyi követelményeinek számos vallási tartalommal is bíró eleme van. Németországban a bírósági tárgyalótermekben is van feszület, amit egy korábbi alkotmánybírósági döntés nem tekintett általában a másként gondolkodók számára elviselhetetlen tehernek — csak egyes, sajátos esetekben lehet arra következtetni, hogy valamelyik peres fél nehezményezné az ilyen tárgyalóteremben történő eljárást. A Szövetségi Alkot-

mánybíróság érvelése szerint azonban sajátos az a helyzet, melyben a még kialakulatlan személyiségű, világnézetű tanuló „konfrontrálódik” egy állam által elhelyezett vallási jelképpel. Egy jelkép természeténél fogva többértelmű. Mindenki — aki egyáltalán tudomást vesz róla — gondolhatja róla a magáét. Már ezért is hiányzik esetünkben minden kényszer-jelleg, ami az alapjog, ez esetben éppen a vallásszabadság alapjogának csorbulását jelenthetné.

Van azonban egy ezt megelőző kérdés, melyet ahhoz, hogy a problémát megértsük, föl kell tennünk: mit jelent ez a kereszt az állami iskola falán? Egy olyan keresztől van szó, amit nem az egyház függesztett ki, hanem az állam. Az állam azonban nem a diákok vagy a szülők képviseletében helyezte el azt az osztályterem falán, hanem mint szuverén állam, mivel e kereszt az állam identitásának része, és a neveléssel kapcsolatos feladatát, részben, jelképszerűen megjeleníti. Ez tehát „állami kereszt”, ha nem is éppen az állam jelképe — egész sor európai állam van, mely a keresztet közvetlen módon a zászlaján viseli: Dánia, Nagy-Britannia, Görögország, Svédország, Svájc...

...Magyarország címerében is szerepel...

Josef Isensee: ...így van. Ez tehát az állam önmegjelenítésének része. A kereszt ezekben az esetekben az időközben szekularizálódott állam eredetére utal. Így, mivel ezzel a világi állam saját magát jeleníti meg, ez nem beavatkozás a vallásszabadságba, akkor sem, ha az adott jelkép az államiakon túl vallási tartalmakat is hordoz.

A Szövetségi Alkotmánybíróság azonban még egy ponton tévedett. Ez a kereszt, állami rendelet alapján, olyan iskolákban volt kifüggesztve, melyek a „keresztény közösségi iskola” típusába tartoznak. Ez a „keresztény közösségi iskola” ökumenikus keresztény elkötelezettséggel bír.

Mit jelent a „közösségi iskola” keresztény jelzője?

Josef Isensee: A közoktatás szabályozása Németországban a tartományok hatásköre. A bajor alkotmány szerint a népiskola fő formája ez az iskolatípus. A keresztény iskola, bár misszionálni nem akar, az ott folyó oktatást és nevelést a kereszténység ethosza és hagyományai határozzák meg. A Szövetségi Alkotmánybíróság egy korábbi határozatában a keresztény közösségi iskola típusát az Alaptörvénnyel (tehát az alkotmánnyal) összeegyeztethetőnek ítélte. Ezt az általunk tárgyalt döntésében is megismételte, és ezzel érdekes önellentmondásba került: míg a *jelkép* a vallásszabadságot sérti, a *jelképezett tartalom* — a keresztény elkötelezettségű oktatás egy állami iskolában — összhangban van mind ezzel az alapjoggal, mind magának az alkotmánynak a szellemével. S ez csak egy, jöllehet a legalapvetőbb, e zavaros döntés számos ellentmondásai közül.

Joseph Listl: Ez a döntés törés a Szövetségi Alkotmánybíróság vallásszabadsággal kapcsolatos eddigi joggyakorlatában. Itt a kisebbség számára abszolút előnyt biztosítanak a diákok többségével szemben, és a negatív vallásszabadságot egyoldalúan a pozitív vallásszabadság elé helyezik, ami eddig nem így volt. Egy korábbi analóg eset az iskolai imádságról szólt. Itt az alsóbb fokú bíróságok azt mondták, hogy a felekezetek feletti iskolai imádság nem megengedett, ha van olyan tanuló, aki nem kíván benne részt venni. A Szövetségi Közigazgatási Bíróság, a közigazgatási bíraskodás legfelsőbb fóruma azonban felülbíráltá ezt az ítéletet, és olyan döntést hozott, mely szerint az iskolai imádság megengedett, ha a tanulóknak megfelelő módon lehetőségük van az imádkozásban nem részt venni. Ezt a jogi megoldást a Szövetségi Alkotmánybíróság akkor megerősítette. A jelen esetben is kellett volna a lehetőség, hogy azt mondják: a tanuló a kereszt puszta látványával nem kerül annyira hátrányos helyzetbe, hogy igénye támadjon a kereszt eltávolíttatására. Így kellett volna a döntésnek hangoznia. A diák vallásszabadsága nem szenved súlyos csorbát, és így a kereszt „optikai látványát” el kell fogadnia. Bár a bíróság helyesen állapítja meg, hogy „a kereszt elhelyezése az osztálytermekben nem kényszerít sem azonosulásra, sem meghatározott tiszteletadásra és magatartásformákra”, a profán tantárgyak oktatására sem hat ki, ebből nem azt a logikus következtetést vonja le, hogy alkotmányjogilag tehát aggálytalan a kereszt elhelyezése a tantermekben, hanem éppen ellenkező végkövetkeztetésre jut. A falon elhelyezett keresztet misszionárius kultusztárggyá átértékelve arra a következtetésre jut a bíróság, hogy a kereszt túllépi az iskola vallási-világnézeti irányultságának megengedett kereteit. Az Alkotmánybíróság megállapítja, hogy a kereszt nem fosztható meg a hozzá kapcsolódó hittartalmaktól, és nem redukálható a nyugati kultúrkör jelképévé — amit meghatározóan alakított, de ahol sokan el is utasítják. Itt van az egyik ellentmondás: a bíróság egyfelől megállapította, hogy a kereszt egyáltalán nem befolyásolja az oktatást és a tanulót, másfelől azt posztulálja, hogy a kereszt jelenléte által az állam a tanulót a kereszténységgel való azonosulásra készíti.

Egyesek azt állítják, hogy a német állam vallásosabb, mint a német társadalom. A vallásbarát jogrendszer mögül tehát mintegy „kiszekularizálódott” a társadalom.

Joseph Listl: Minden tartomány más és más. Hamburgra és Brémára biztosan nem áll ez a megállapítás, Brandenburgra szintűgy nem. Bajorország nyilvánvalóan vallásbarátabb, mint más tartományok. Minden tartomány végülis önálló állam.

Josef Isensee: Az állam mint olyan nem vallásos. Az alkotmány révén vallásilag semleges. Feladata, hogy polgárai immanens igényeiről gondoskodjék, másképp fogalmazva: az állam evilági célszervezet. Nem vallásos abban az esetben, ha különböző jelképeket világi, állami jelképekként átvesz, és akkor sem, ha a vallás

gyakorlásának lehetőségéről — kerülve a vallással való azonosulást — gondoskodik. Ez feladata egyéb alapjogok gyakorlása terén is. Ezzel az állam nem lesz vallásos, hanem az alapjogok érvényesülését segíti elő. A társadalom, mely az alapjogok jogosultjainak, hordozóinak összessége, szintén nem vallásos: a legkülönbözőbb egyének, csoportok, egyházak, vallási közösségek élnek benne együtt, egy pluralista társadalom rendje szerint. A legkülönbözőbbek, vallásosok, közömbösek és magukat az alapjogokat is megvető személyek együtt élnek a társadalomban, de mindannyiuk számára kötelező az alapjogok tiszteletben tartása, ugyanakkor joggal várják el, hogy az ő alapvető jogaikat mindenki tiszteletben tartsa. A szekularizáció előrehaladása azonban tagadhatatlan tény.

Lehetséges, hogy ez a döntés egy új kultúrharc kezdetét jelzi?

Joseph Listl: Nem hiszem. Azt remélem, hogy egyes bírák cserélődésével a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlata visszatér a régi mederbe. Mindenesetre Németország számára is nagy jelentősége van annak, hogy más európai államok — így a szabadságát visszanyert Magyarország — hogyan rendezik az állam és az egyház viszonyát: a vallásszabadságot biztosító, vallásbarát szabályozás a német rendszerre is kihat.

Josef Isensee: Véleményem szerint egyfajta új kultúrharc nem zárható ki. Ez a döntés „felülről”, a Szövetségi Alkotmánybíróságtól érkezett. Az ellentmondások, melyekkel ez az ítélet tele van, úgy is föloldhatók, hogy a vallás láthatóságát a nyilvánosságból teljesen száműzik. Elképzelhető, hogy magát a bajor típusú keresztény közösségi iskolát az alkotmánnyal összeegyeztethetetlennek nyilvánítják, és így nemcsak a jelképet döntenek le, hanem a jelképezett tartalmat is kiiktatják a közéletből. Léteznek olyan törekvések, melyek a kereszténységet — arra való hivatkozással, hogy a vallás magánügy — a nyilvánosságból teljesen száműznék. A társadalomban vannak laicista, egyházellenes, kereszténységellenes erők, melyek üdvözlik a Szövetségi Alkotmánybíróság ezen döntését. Hasonlóan olyan kálvinista ihletésű keresztény csoportokhoz, melyek hajlamosak a képrombolásra, és a vallás láthatóságát föl akarják számolni.

A másik oldalon a döntésnek olyan megrázó hatása volt a német társadalomban, amellyel senki sem számolt, és nemcsak egyházi körökben. A döntés kapcsán az egyháztól távol álló, vallásilag közömbös emberek is nagy számban emelték föl tiltakozó szavukat kiállva e hagyomány mellett — gyakran vehemensebben, mint maguk a népegyházak. A tiltakozás olyan méreteket öltött a társadalomban, mint az Alkotmánybíróság eddigi egyetlen határozatával kapcsolatban sem. A II. világháború óta, a német jogállamiság elmúlt öt évtizede alatt bíróság döntése nem váltott ki ilyen nagyszabású ellenállást és értetlenséget Németországban.

A NÉMET ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG HATÁROZATA A TANTERMI FESZÜLETEKRŐL

„Az Alaptörvény 4. szakaszának 1. pontja védi a vallás és a hitbéli meggyőződés szabadságát. A hit megválasztása vagy elutasítása így az egyén és nem az állam ügye. Az állam nem írhat elő és nem tilthat meg valamilyen hitet vagy vallást. A hitszabadsághoz azonban nemcsak az tartozik hozzá, hogy az egyén, szabad választása szerint, valamilyen hittel rendelkezzen, hanem az a szabadság is, hogy saját hitbéli meggyőződése szerint éljen és cselekedjen. Különösen védi a hitszabadság a hit által előírt vagy azt kifejező kultusz-cselekményeken való részvétel jogát. E jogok másik oldala az eltérő vallás kultusz-cselekményeitől való távolmaradás szabadsága is. Ez a szabadság azokra a jelképekre is vonatkozik, melyben valamely hit vagy vallás magát kifejezi. Az Alaptörvény 4. szakaszának 1. pontja az egyénre bízta a döntést, hogy mely vallási jelképeket fogad el és tisztel, és melyeket utasít el. Ugyanakkor a társadalomban, melyben különböző hitbéli meggyőzések számára van tér, senkinek nincs joga arra, hogy kizárjon idegen vallási megnyilvánulásokat, kultusz-cselekményeket és vallási jelképeket. Ettől azonban meg kell különböztetnünk az olyan, az állam által létrehozott helyzeteket, melyben az egyén kiterjesztés nélkül ki van téve valamely hit befolyásának, a hitet kifejező cselekedeteknek és az azt megjelenítő jelképeknek. Ekkor az Alaptörvény 4. szakaszának 1. pontja olyan élethelyzetekben fejt ki szabadságot biztosító hatását, melyekben nem a társadalmi önszerveződés, hanem az állami gondoskodás érvényesül. (...) Ezt védi az az alkotmányi rendelkezés is, mely szerint senki nem kényszeríthető vallási cselekményeken való részvétellel.

Az Alaptörvény 4. szakaszának 1. pontja mindazonáltal nem korlátozódik arra, hogy megtiltja az államnak az egyén vagy a vallási közösség hitbéli meggyőződésébe, ebből fakadó cselekményeibe és ennek kifejezésébe való beavatkozását. Sokkal inkább olyan állami kötelezettséget is megalapoz, melynek alapján az állam teret biztosít a személyiség világnézeti-vallási területen való kibontako-

zásának, és megvédi más vallási irányzatok, vagy ellenséges vallási csoportok támadásaitól, illetve akadályozásától. Az Alaptörvény 4. szakaszának 1. pontja ugyanakkor nem ad jogot az egyéneknek és a vallási közösségeknek arra, hogy hitbéli meggyőződésüket állami támogatással juttassák kifejezésre. Éppen ellenkezőleg, az Alaptörvény 4. szakaszának 1. pontjából a különböző vallások és hitvallások irányában fennálló állami semlegesség követelménye adódik. Az állam, melyben különböző, sőt, egymásnak ellentmondó vallási és világnézeti meggyőzések követői élnek együtt, csak akkor biztosíthatja a békés együttélést, ha maga megőrzi semlegességét. Így maga nem veszélyeztetheti a társadalom vallási békéjét. (...)

Alkotmányi rendelkezések tiltják az állam-egyházi megoldások bevezetését és az egyes hitvallások privilegizálását, hasonlóan a más-vallásúak kirekesztését. (E tekintetben valamely nézet követőinek számát, vagy a társadalomban betöltött szerepét figyelmen kívül kell hagyni. Az államnak sokkal inkább a különböző vallási és világnézeti közösségek egyenjogúságának elvére kell tekintettel lennie. Az állam magatartása ott sem vezethet egy meghatározott vallási közösséggel való azonosulásra, ahol azzal együttműködik, vagy azt támogatja. ...) Az Alaptörvény 4. szakaszának 1. pontja a szülőknek gyermekük gondozására és nevelésére vonatkozó természetes jogával együtt felöleli a gyermek vallási és világnézeti nevelése szabad megválasztásának jogát is. A szülők joga, hogy gyermeküknek hitbéli és világnézeti kérdésekben olyan nézeteket adjanak át, melyeket maguk helyesnek tartanak. Ennek felel meg az a jog, hogy a gyerekeket távol tartsák azoktól a hitbéli meggyőzésektől, melyeket a szülők hibásnak vagy károsnak tartanak. (...)

Az általános tankötelezettség mellett a tantermekben kifüggesztett kereszték ahhoz vezetnek, hogy a tanulók a tanítás alatt állami akaratból kénytelenek szembesülni e jelképpel, és arra kényszerülnek, hogy a „kereszt alatt” tanuljanak. E tekintetben különbözik egymástól az osztálytermekben elhelyezett kereszttel, illetve a mindennapi élet során a legkülönbözőbb hitbéli irányzatok vallási jelképeivel való gyakori találkozás. Egyfelől ez

utóbbiak nem az államtól származnak, hanem a különböző vallási közösségek társadalomban való jelenlétének következményei. Másfelől nem ugyanolyan mértékben kikerülhetetlenek. Bár az nem az egyéni múlik, hogy útszéli feszülettel, egyes járműveken vagy bizonyos épületekben vallási jelképekkel találkozunk, e találkozások azonban általában rövidek, és a hosszabbak sem alapulnak szankciókkal kikényszeríthető kényszeren.

(Az osztálytermekben lévő keresztetek hatása az időtartamot és az intenzitást tekintve nagyobb, mint a bírósági tárgyalótermekben lévő keresztéké. A Szövetségi Alkotmánybírórság viszont már abban a kényszerben, hogy egy bírósági tárgyalást, az egyéni vallási vagy világnézeti meggyőződéssel szemben, „a kereszt alatt” kell lefolytatni, egy zsidó peres fél — aki ebben az államnak a keresztény hittel való azonosulását látta — vallásszabadságának sérelmét látta.)

(A keresztrel való kikerülhetetlen találkozást a tantermekben az Alaptörvény 7. szakaszának 4. pontjában engedélyezett magániskolák föllállításának joga sem oldja föl. Egyfelől a magán-népiskolák föllállítása az Alaptörvény 7. szakaszának 5. pontja értelmében különösen szigorú feltételekhez kötött. Másfelől mivel ezen iskolákat túlnyomó többségükben tandíjakkal finanszírozzák, a népesség nagy részének nincs lehetősége, hogy ilyen iskolákba járassa gyerekeit.) (...)

A kereszt egy meghatározott vallási meggyőződés jelképe, és nem csupán a kereszténység által is meghatározott nyugati kultúra kifejezője.

Bár az évszázadok során számos keresztény hagyomány beépült a társadalom általános kultúrájába, aminek a kereszténység elengedési és történelmi hagyományának bírálói is részesei. E kulturális közegetől azonban meg kell különböztetni a keresztény vallás avagy éppen valamely keresztény felekezet sajátos hitbéli tartalmát, ideértve annak rituális megjelenítését és jelképes bemutatását. Az állam viszonyulása az ilyen jelképekhez, amikor e jelképekkel kívülről találkoznak, a vallásszabadságot érinti. (...)

A kereszt változatlanul a kereszténység hitének sajátos jelképei közé tartozik. Sőt, ez maga a keresztény hit jelképe. Krisztus halálának áldozatát jeleníti meg, mellyel megváltotta az embert az áteredő bűntől, és egyben Krisztus győzelmét is a Sátán és a halál fölött, illetve uralmát a világon, szenvedést és dia-

dalt egyben. Így a hívő keresztények számára a kereszt sokféle formájú tisztelet és hódolat tárgya. Valamely épület vagy helyiség keresztrel való ellátása a keresztény hit kifejezett megvallását jelzi. Nem keresztények vagy ateisták számára éppen a kereszténység által adott és a történelem során kialakult tartalma miatt a kereszt meghatározott hitbéli meggyőződés kifejezője és elterjesztésének a jelképe. A keresztnek — a kereszténység önértelmezésének és a keresztény egyházaknak is ellentmondó — profanizálását jelentené, ha csupán a nyugati hagyományok kifejezésének vagy olyan kultikus jelnek tekintenénk, mely nem hordoz semmilyen sajátos hitbéli meggyőződést. (...)

Az osztálytermekben kifüggesztett keresztnek a tanulóra való hatása nem vitatható.

Igaz ugyan, hogy a kereszt kifüggesztése az osztálytermekben nem jár az azonosulás vagy bizonyos tiszteletadás és meghatározott magatartás kényszerével. Az sem következik abból, hogy a különböző tárgyak oktatását a kereszt meghatározná, hogy a szimbolizált hitbéli igazság vagy egyes viselkedési norma elfogadásának követelményét támasztaná. E példák azonban nem merítik ki a kereszt hatásának lehetőségeit. Az iskolai oktatás nem csak az alapvető kulturális alkotások megismerését és a megismeréshez szükséges adottságok kifejlesztését szolgálja. A tanuló érzelmi és kifejezőképességeit is ki kell bontakoztatnia. Az iskolaügy arra rendeltetett, hogy a személyiségejlődést átfogóan támogassa és különösképp a közösségi magatartást befolyásolja. Az osztályteremben lévő kereszt ebben az összefüggésben nyeri el jelentését. Felhívó jellege van, és az általa jelképezett hitbéli tartalmat példaképpel és követésre méltóként állítja be. Mindezen túl ez olyan személyekkel szemben történik, akik fiatal koruknál fogva nézeteikben még nem szilárdak, és csak most kellene megtanulniuk a bírálat képességét, az egyéni álláspont kialakítását, ennélfogva különösen alkalmasak a mentális befolyásolásokra. (...)

A Szövetségi Alkotmánybírórság (...) arra a következtetésre jutott, hogy a tartományi törvényhozó felhasználhat keresztény elemeket a nyilvános népiskolák alakításában akkor is, ha egyesek, akik nem kívánnak vallási nevelést adni gyermekeik számára, ezeket az iskolákat nem kerülhetik el. Ennek előfeltétele, hogy ahhoz kényszer csak az elengedhetetlen mértékben kapcsolódják. Eszerint az iskola a

vallási-világnézeti oktatás feladatát nem foghatja fel hittérítésként, és nem teheti kötelezővé a keresztény tanítás elfogadását. Az, hogy az állam a kereszténységet elfogadja, nem egyes hittételek igazságtartalmának elismerését jelenti, hanem azt, hogy az állam elfogadja a kereszténységnek a kultúrában és az oktatásban betöltött meghatározó szerepét. A kereszténységhez, mint a kultúra eleméhez az eltérő meggyőződést magukénak valló személyekkel szembeni tolerancia gondolata is hozzátartozik. (...)

A keresztnek az osztálytermekben való elhelyezése átlépi az iskola vallási-világnézeti irányultságának megvont határait. A kereszt különleges viszonyban van a keresztény hittel, és nem pusztán a nyugati kulturális hagyomány egyik szimbóluma. A keresztény hitbeli meggyőződés lényegi magvát jelképezi, ami a — különösen a nyugati — világot sokféle módon formálta. Ezt azonban korántsem vallja magáénak a társadalom minden tagja, sőt, az Alaptörvény 4. szakaszának 1. pontjában foglalt alapjogukkal élve sokan elutasítják azt. Ezért az olyan kötelező állami iskolákban, melyek nem felekezeti iskolák, a kereszt elhelyezése összeegyeztethetelen az Alaptörvénnyel.

A kereszt elhelyezését a keresztény hitű szülők és tanulók pozitív vallásszabadsága sem teszi jogszerűvé. A pozitív vallásszabadság minden szülőt és tanulót egyformán megillet, nem csak a keresztényeket. Az ebből keletkező konfliktust nem lehet a többségi elv alapján feloldani, hiszen a hit szabad megválasztása alapjogának rendeltetése nagy mértékben a kisebbség védelme. Az Alaptörvény 4. szakaszának 1. pontja ugyanakkor nem biztosítja a hitnek az állami intézményekben való korlátlan megvallását. Amikor az iskola, az Alkotmánnyal összhangban, teret ad ennek, mint a vallásoktatásnál, az iskolai imá-

nál vagy más vallási rendezvényeknél, alapvető követelmény az ilyen eseményeken való részvétel önkéntessége, valamint annak biztosítása, hogy a más vallásúak vagy kívülállók anélkül maradhassanak távol, hogy ebből bármilyen hátrányuk származna. E követelmény a keresztnek az osztálytermekben való kifüggesztése esetében nem valósul meg, mert annak jelenléte és intenzív jellegének hatása alól a más nézeteket vallók nem vonhatják ki magukat.”

A Szövetségi Alkotmánybíróság döntéséhez három alkotmánybíró nyújtott be különvéleményt. Ezek érvelése szerint az iskolaügy egésze a tartományok joghatósága alá tartozik, ami történetileg a nyilvános iskolák világnézeti-vallási jellegének kialakítására is vonatkozik. A bajor alkotmány rendelkezései rögzítik, hogy a közoktatás keresztény alapelveken nyugszik. A kereszt kifüggesztése a tanteremben nem sérti az állam világnézeti-vallási semlegességét, ez ugyanis nem közömbösséget vagy laicizmust, hanem az egyházakkal való együttműködést és támogatásukat jelenti. Az iskolának nyitottnak kell maradnia, nem ölthet misszionárius jelleget, hit- és lelkiismereti kérdésekben a kényszer elemeinek a szükséges minimumra kell korlátozódniuk. Egy kereszt egyszerű jelenléte az osztályteremben azonban nem kényszeríti a tanulókat meghatározott magatartásformákra, nem teszi az iskolát térítő intézménnyé, és nem zárja ki más világnézeti-vallási tartalmak figyelembevételét.

Schanda Balázs fordítása

ISTEN ÚTJAI

Jan Milic Lochman: *Mi Atyánk* (Kálvin János Kiadó) — Fazekas Csaba: *Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban* (Látószög könyvek) — Mindszenty József veszprémi püspök 1944-1945 (Veszprém) — Tamás Alajos Emlékkönyv (Ferences) — Ifj. Lele József: *Az Úr készen találta őt* (Korda Kiadó) — Molnár Tamás: *Filozófusok istene* (Európa) — Assisi Szent Ferenc művei — Celanói Tamás életrajzai Szent Ferencről — A három társ legendája (Agapé)

Könnyű volna közhelyeket megfogalmazni; Isten útjai és szándékai kifürkészhetetlen; Isten úgy ír, ahogy neki tetszik. Az az igazság, hogy napról napra elimádkozzuk: „legyen meg a te akaratod, amint a mennyben, úgy a földön is”, de Isten akaratát gyakran összetévesztjük saját vágyaink teljesítésének kötelmével. Nem véletlen, hogy Jan Milic Lochman a *Mi Atyánkról* írva rendkívüli nyomatékot tesz az engedelmességre, s arra figyelmeztet, hogy a választott népnek gyakran nemzedéknyi idő kellett, hogy feldolgozza az Isten ítéletétől való függés és sorsa fordulatának feszültségét. Döbbenetes hatású lehetett számukra a Jeremiásnál olvasható intelem: „Fáradozzatok annak a városnak békességén, ahová fogságba vitettek benneteket, mert annak békességétől függ a ti békességetek is” (Jer. 29, 7).

Az ember azonban nem szívesen nyugszik bele, hogy engedelmeskednie kell. Szorítják a szabályok, a megkötöttség, s a „szabadság” és az „önmegvalósítás” jelszavait hangoztatva szembefordul Isten embereivel, rájuk sűti, hogy hamis próféták, s elkezdí saját elképzelései szerint magyarázni az üzenetet. Ez a magatartás az eretnokségek és a szekták születésének egyik oka. A másik: az egyház mind nehezebben szólítja meg az egyes embert, aki így abban a hitben él, hogy sorsa érdektelen. Keresni kezd, s gyakran olyan közösségbe kerül, amely istenközelséget kínál — egyház nélkül vagy annak ellenében. A vizsgáztató, az egyén könnyeit letörölő, sebeit begyógyító Isten jelenlétének tudata különösen a szegények és elszegényedők vigaszára szolgál. Nem véletlen, hogy a nagy gazdasági világválság idején kivált az Alföldön hódítottak

a szekták. Fazekas Csaba most megjelent munkájában (*Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban*) hatalmas apparátussal fejti ki a szekták terjedésének okait, s újra meg újra elgondolkodtató példákat hoz a történelmi egyházak türelmetlenségére, és arra, hogyan szövetkeztek a kisegyházakban politikai ellenfelet vélő hatalommal.

A könyv érdekes, bevezetőjének írója megemlíti, hogy a „történelmi igazsággal” szemlél. Van azonban súlyos veszélye: mint minden hasonló munka — nem veszi, nem veheti figyelembe az adott korszak történelmi összefüggéseit (e műből hiányzik például annak a feszültségnek, nézetkülönségnek bemutatása, amely a reformmozgalmak során kialakult szervezetek és az egyházak felső vezetése között keletkezett), s arra készíti a tájékozatlan olvasót, hogy a tárgyalt korszak történéseit rávetítse a jelenre. Holott a tények olyasmint mutatnak, hogy némelyik szekta napjainkban erőszakosabban végzi térítő tevékenységét, mint ahogy a Horthy-korszakban korlátozták működésüket.

E korszak legvégén bontakozott ki, s később lett a hazai egyházi élet meghatározó személyisége a világszerte tisztelt Mindszenty József. 1944-ben lett veszprémi püspök. 1945-ben pedig esztergomi érsek. 1995-ben ülésszakot rendeztek emlékére Veszprém-ben. Az itt elhangzott előadásokat tartalmazza a *Mindszenty József veszprémi püspök 1944-1945* című kiadvány. „Fél évszázada annak, hogy a veszprémi püspök a háború viharában és az azt követő romokon tekintélyét, eltökélt szándékát, vasakaratát is látba vetve megpróbált ellenállni az embertelenség tengerében” — olvassuk Szendi József veszprémi érseknek Horváth Lajos történész: muzeológus szavait idéző bevezetőjében. Valóban: mindig elkötelezetten ellenállt, mindig fölemelte szavát, bármilyen hatalom korlátozta, tiporta sárba az emberi jogokat, korlátozta az egyház működésének és a hit gyakorlásának szabadságát.

Az előadások és tanulmányok nemcsak Mindszenty veszprémi tevékenységéről, a háború utolsó évében tanúsított hősi és következetes helytállásáról, emberi tulajdonságairól, egyházszervező tevékenységéről adnak pontos, hiteles képet, hanem a későbbi évek tragikus történéseiről is. „Babilon vizeinél

ülünk, és elpatogott hárfahúrokon idegen énekekre akarnak tanítani minket.” — idézi T. Horváth Lajos a veszprémi püspök szavait. Hogy végül mégsem tanultuk meg ezt az éneket, abban Mindszentynek alapvetőek az érdemei.

Az egyház visszaszorításának, üldözésének éveiben bontakozott ki e kor egyik jelentős egyházzenesze, Tamás Alajos pályája. Megszenvedte ezeket az éveket: elhurcolták, börtönbe zárták, megkínózták, meghalni engedték haza. Életben maradt, s együtteseivel, a Kapisztrán Kórossal, Zenekarral és gyermekegyütteseivel járta az országot, a szentzene művészi megszólaltatása révén örök értékekre irányítva hallgatói figyelmét. Küldetéses személyiségét, hamar ellobbant életét idézi a *Tamás Alajos Emlékkönyv*, amelyben rendtársai, tanítványai, énekesei és barátai csilantják fel vele kapcsolatos emlékeiket.

Volt ennek a korszaknak egy csodálatosan tiszta, megejtően szerény, hatalmas tudású szereplője, a magyar vallásos néprajz legnagyobb kutatója: Bálint Sándor, a legigazibb, leghitelesebb szögedi. Az *Úr készen találta őt* címmel idézi példaszzerű életútját, nagyszabású tudományos tevékenységét ifj. Lele József. A tanítvány szeretetével, melegségével idézi mesterét, akiből hiányoztak a mesteri allűrök, inkább Assisi Szent Ferenc utódának nevezhetnénk. Nem véletlen, hogy tisztelői azon munkálkodnak, hogy egyházunk szentjei sorába emelje. E cél elérését segíti Gyulay Endre szeged-csanádi megyéspüspök két, a kötet függelékében található imája. Bálint Sándor boldoggá avatásáért és pártfogásáért. Szép, elgondolkodtató könyv, a hétköznapi hűség bizonyossága.

Visszatérve a bevezetőben felvetett kérdésre elmondhatjuk: a legnehezebb években is példamutató személyiségek, küldetéses emberek képviselték a keresztény hitet, annak biznyságaképp, hogy Isten nem hagy magára bennünket. Sőt: amikor ellen fordulnak, amikor lenéznek, megvetik vagy üldözik hitüket megvallókat, akkor is jelen van, róla folyik a szó. Erről ír Molnár Tamás *Filozófusok istene* című könyvében.

Molnár Tamás Amerikában él, de művei hazánkban is megjelennek, s néha vitát provokálnak nézetei, kivált az a mód, ahogyan a II. Vatikáni zsinat következményeit tárgyalja. E munkájában voltaképp sajátos szempontú filozófiatörténetet alkotott, az egyik legérdekesebbet. „Isten volt és maradt a filozófia

centrális problémája” — írja. Rendkívül logikusan, világosan mutatja ki, hogy a filozófia mindig szembekerül Isten létének kérdésével, vagy elfogadva, vagy elvetve a világmagyarázó és -kormányzó akarat jelenlétét és közreműködését. Fontos felfedezése, hogy kitágítva a tapasztalat fogalmát arra a következtetésre jut, hogy az ember állandóan magasabb szintre érne, ám megismerő tevékenysége kitágítása révén újra meg újra az istentapasztalás birtokába jut, s így érkezik el az igazi bölcsesség kezdetéhez.

Molnár Tamás a tapasztalás hagyományos módszereit tágítva jut el a misztikusok látomásainak fontos üzenetéig. Valami hasonló üzenet szavait halljuk a nagy szentek megnyilatkozásaiból, életük, gondolkodásuk példájából arra következtethetünk: Isten szólít bennünket, a kegyelem áramába kerülve megváltoznak létünk összefüggései, kitágulnak sokszor szűkösnek érzett határai.

E felismerésünket erősíthetik *A ferences források* című sorozat (Hidász Ferenc és Várnai Jakab szerkesztésében megjelenő) könyvei, amelyek Balanyi György egykori tolmácsolásait korszerűsítik s közlik filozófiai szempontból is példamutatóan alapos jegyzetekkel.

A történelem még egyszer sem cáfolta meg a ferences rendalapító, Assisi Szent Ferenc példáját, sőt bizonyos korszakaiban a példa még fénylőbb, reményt adóbb. Az általam eddig olvasott kötetek (*Assisi Szent Ferenc művei; Celanói Tamás életrajzai Szent Ferencről; A három társ legendája*) legalábbis ezt bizonyítják. Szent Ferenc révén valóban új tapasztalatok, más minőségű, hitelesebb szemléletű élet-szemlélet és életmód birtokába juthatunk. S erre bizony nagy szükségünk volna. (Egyetlen bíráló megjegyzésem volna: Sík Sándor *Naphimnusz*-fordítását érzésem szerint helytelen „módosítással” közölni, ha hitelessége kérdéses, újra kell fordítani!)

RÓNAY LÁSZLÓ

MÉSZÖLY MIKLÓS: HAMISREGÉNY (Változatok a szép reménytelenségre)

Mészöly Miklós életműve legújabb darabjának magyar kiadását már megelőzte a francia; amely a *Variations désenchantées — Pseudoroman* címmel jelent meg. A *Hamisregény* tizenhárom novellából s egy regényrészletből tevődik össze, ezek határait a francia változat jelöli, a magyar kiadásban — építve a Mészöly-életművet ismerő olvasóközönségre —

sem a címek, sem az egyes darabokat összekötő szövegek nem jelöltek. A *Hamisregény* cím az alkotót és befogadót egyaránt meghatározó közös közép-európai létélményre utalva játékos, cinkosságot sejtető, a beavatott olvasókat megszólító.

A kiválasztott szövegek az életmű legjobb, legkiemelkedőbb darabjai közül kerültek ki, sorrendben: *Alakulások, Térkép Aliscáról, Anno, Legyek, legyek-avagy az elmondhatóság határai, Magyar novella, Nyomozások 1-4, Pontos történetek, A kitelepítő osztagnál, Szárnyas lovak, Magasiskola, Térkép repedésekkel, Jelentés öt egérről*. A szövegek az új elrendezésben új jelentést kapnak, s a Mészöly-prózáat egyébként is meghatározó intra- illetve intertextuális viszony most műfajkonstruáló elvvé válik. A már ismert novellákból, regényrészletből és a köztük kialakuló lehetséges kapcsolatokból új mű, új műfaj: hamisregény születik.

A kötet első darabjai az *Alakulásokkal* kezdődő, a lineáris prózaépítkezéssel szakító, fragmentarizáló Mészöly-prózáat mutatják be, míg a továbbiakban, a *Pontos történetek részlet után* inkább a hagyományosabb, példázatszerű szövegek dominálnak. A kérdés persze az, milyen új jelentés bontakozik ki akkor, ha ezt a merészen játékos prózáat regényként olvasuk? Mint általában a regényformát ennyire felrúgó művek esetében, itt is a műfajra, az elmondhatóságra kerül a hangsúly. A *Hamisregény* is olvasható egy regény alakulásának történeteként, a lehetséges formák felvonultatásaként. Az *Alakulások* és az azt követő darabok a szereplők, a regényidő, s regénytér esetlegessége, cseppfolyós állapota, az egymásra rétegződő idősíkok, végül a *Pontos történetek* tárgyiaságába, konkrét szereplőibe és helyszíneibe torkollnak, azonban ez a dokumentarista próza voltaképpen „hamis”, a kiválasztott témák révén is (halál, család) nagyon is általánosító. A *Hamisregény* nem rendelkezik a regényszerűség kritériumaival, nincs egyéni sors. Az ezt követő példázatszerű novellák is ezt a vonalat folytatják; az emberi lét minőségéről és lehetőségeiről szólnak; meghatározó elemük a bezártság. A mű utolsó darabja a lehetőségek teljes beszűkülését mutatja. Így a *Hamisregény* több, mint egy közép-európai Atlantisz felidézése. A felvonultatott szereplők, terek és idők látszólagos diverzitása mögött egy mindenkor azonos, a céltalanság és szabadságvesztettség létszituációja rejlik. (Jelenkor, 1995)

LIPTAI CSILLA

KÉT KÖLTŐRŐL

(Oravecz Péter és Szentmártoni János)

Szinte egyidősek: nagyjából húszévesek. Együtt szerepeltek *A sivatag kupolája* című antológiában; tehetségük rokon voltát látva egyidőben publikálta igen szép küllemű kötetüket a Stádium, s a kiadó spiritus rectora, Kárpáti Kamil költő mindkettejük könyvéhez meleg hangú útrabocsátót írt. Közösen mutatkoztak be az irdodalmi sajtó előtt, és versgyűjteményeiket „holtversenyben” sorolta nemrég a Múzsza című televíziós műsor s az Élet és Irodalom közös „toplistájának” harmadik helyére Domokos Mátyás.

Oravecz Péter, a *Mindenség-kalitka* ifjú poétája, valamint Szentmártoni János, az *Útszéles magány* költeményeivel jelentkező lírikus első szempillantásra valóban testvéri alkotó-karakterek. Magabiztos, érett formálói a szabadvers-beszédnek, de egyelőre sután próbálgatják az időmértékesen kötött és a rímes versalakokat. Irigylésre méltóan pompás szó-készletet és gazdag metaforatartat birtokolnak, ám még tobzódnak is a szavakban, pazarolják a jelzőket. Inkább jó sorokat és emlékeztető szakaszokat írnak, mintsem teljes, kész és egészzé komponált művet. Oravecz egyelőre nem riad vissza az Ady-epigonság olyan borzalmaitól (vagy Ady nélkül, önmagában bombasztikus kijelentéstől), mint hogy „enyém... a vérivó hajnal arany serlege”. Szentmártoni azt tudatja valakivel — és sajna velünk —, hogy „csipőmre csavartalak a réten/filiszteusvértől remegő/karcsú holdsugárban”. Persze rossz pillanatai mindenkinek lehetnek; s — „ellentételként” — Oravecznek olyan emlékezetes képeket köszönhetünk, mint a *Gaudíhoz* című nagyobb, profán fohász kezdete, utalással a barcelónai Sagrada Familia-templomra: „Gaudí, te ránk hagytad retentő fogorodt!/Nyolc tépőfog mered büszkén az égnek,/istent hivatottak cibálni...” Az Istennel szemben látnivalóan „engedékenyebb” Szentmártoni pedig gyönyörű zárótételbe futtatja az *Isten tenyerében* című versét, mondván: „Isten, tudjuk, sokat szenvedtél,/s hogy most sem vagy biztonságban,/mégis arra kérünk emberi alázattal,/ne zárd ily görcsös öködbe/Mindenségezed!”

Ha központi szervező elemet keresünk, Oravecz kötetét — saját kifejezését kölcsönözve — a *tűzűnemény* uralja, *Tűzanyáról*, *Tűzhajú Aphroditéről* ír. Szentmártoni verseit inkább pára- és esőképzetnek lengik be. Egyi-

küknek természetesen, másikuknak paradoxon révén cimborája a Nap. Kitűnik, hogy jelenleg Oravecz az agresszívebb, irgalmatlanabb, ő az, aki kint keresi a helyét és a rendet, ő az előrenéző típus, ő szórja a felkiáltójeleket. Szentmártoni csendesebb, meditatívabb, bőbeszédűbb, a *bent* világa izgatja elsősorban, s emlékező típus; írásjel halkító, megállító szerepűek. Mindketten számos nagy költő és művész kegyeibe ajánlják magukat, Oravecz az „itt vagyok!” hetyke, fölmentő attitűdjével, Szentmártoni védtelenebb segítőkészséggel. Közös példaképüknek a fiatal Szabó Lőrincben gyanítom.

Bár a két fiatalember együtt érkezett, előbb-utóbb majd külön-külön kell szólni róluk. Külön a szerelmi és az alkohol-verseikről, családi és társadalmi ideáikról. A *Mindenség-kalitka* és az *Útszéles magány*, a két bemutatkozó kötet tulajdonképp semmit sem döntött el. Lehetnek jó költők, rossz költők, prózaírók, világotutazók, ostyasütők. Egy bizonyos: mindketten igen tehetségesek. (*Stádium*)

TARJÁN TAMÁS

MAGYAR LEGENDA EMLÉKEI NYUGATON

Kerek hatvan esztendővel első verseskönyve, a *Kék ég az udvar fölött* megjelenése után Szamosi József, a müncheni Életünk, „az európai magyar katolikusok lapja” szerkesztője csinos kis kötettel jelentkezett. Vele kedvenc történelmi alakjához, Nagy Lajos királyhoz és témájához, a máriacelli kegyhelyhez tér vissza, melynek az 1979-es „emlékkönyv” óta több írást szentelt. Míg a fedőlapon a fenti cím olvasható, a belső címlap a tárgyat pontosabban jelöli meg: „Egy magyar legenda képekkel. Nagy Lajos király legendájának művészeti emlékei Nyugaton”. A tartalommutatóból aztán kiderül, hogy ezek az emlékek mind Ausztriában vannak.

Előljáróban mindjárt tisztázza, miért beszél „Nagy Lajos-legendáról”, bár az uralkodót oltárra nem emelték: a szent lovagkirályt, Lászlót tekintette mindenben példaképének, hadjáratait — a „bűntető” nápolyit kivéve — missziós vágy is hajtotta, s a török előnyomulásában a kereszténységet fenyegető veszélyt látott; másrészt „korának uralkodói közt fehér hollóként tisztas családi életet élt”. Csetochowában boldogként tisztelték is.

A legendák magva rendszerint történelmi tény, azt ékesíti csodás elemekkel a hit és az

áhítat ihlette képzelet. Itt a történelmi tény Nagy Lajosnak a törökök feletti egyik győzelme, — nem biztos, hogy Viddin 1365-ös bevételéről vagy egy 1377-es sikerről van-e szó, — s az úgynevezett „kincstári kegykép” adományozása a zarándokhelynek; a csodás elem viszont Szűz Mária megjelenése a csata előestéjén s az általa az alvó király mellén hagyott szentkép. Szamosi elmond mindent, amit az említett kegyképről tudnak — valószínűleg a sienai Andrea Vanni alkotása —, majd ismerteti a megjelenés, illetve a csata ábrázolásait az 1430 körüli, St. Lambrecht táblaképtől a 19. század ájtatossági képecskéiig. Figyelemre méltó a Dürer hatására valló fametszet (1520 körül), Marcus Weiss vászna (1626) és W. I. Lamberti képsorozata (1734) a salzburgi főapátságban.

Rámutat a szerző több, forgalomba került téves vagy hiányos adatra — Meszlényi *Magyar szentek és szentéletű magyarok* című művében összefoglalt legendából éppen a hátrahagyott szentkép ritka motívuma hiányzik — kevéssé megalapozott véleményre, de nem fedkezik meg „a »Nagy Lajos ellenes« marxista történészek” megrovásáról sem. A szépen illusztrált kis könyv annál öröndetesebb, mivel a magyar vallás- és művelődéstörténészek eddig nem méltatták nagyobb figyelemre a hazánkban oly népszerű búcsújáróhelyet, melynek királynője nemcsak Magna Mater Austriae és Mater Gentium Slavorum, hanem Magna Domina Hungarorum is.

A kötetet a *Nagy Lajos legendája színpadon* függelék egészíti ki, egy Máriacell 825 éves jubileumán, 1982-ben előadott ünnepi játék idevágó két jelenete az eredeti német forgatókönyvvázlat alapján. (*Tisia*, 1995, München)

RÓNAI ZOLTÁN

ORBÁN JOLÁN: DERRIDA ÍRÁS-FORDULATA

Orbán Jolán könyve ma azon művek közé sorolható, amelyek minden joggal érdemelhetik ki a „hiánypótló” jelzőt. Az utóbbi években Magyarországon is kiterjedt (és valamelyest artikulálódott is) a Jacques Derrida körüli diskurzus, bár a divat nem mindig vonta magával a francia filozófus szövegei iránti érdeklődést is. Orbán Jolán azok közé tartozik (vagy akár: Magyarországon ő az), akik — minden jel szerint — nagyjából végigolvasták ezt a „korpuszt”, könyve alapos szöveg- és „diskurzusismeretről” tanúskodik. A de-

konstrukcióról született nagyszámú összefoglaló munkának (például: Jonathan Cullerétől Pierre V. Zima könyvéig) most már Magyarországon is akadt egy olyan társa, amelyet nem is kell a szokásos „magyar” színvonal-különbség miatt mentegetni, mivel Orbán Derrida-értelmezése nemzetközi viszonyításban is megállhatja a helyét. Olyan kérdéseket tett fel, amelyekkel strukturálisan-differenciáltan (bár a lehetséges filozófiai hagyományok kontextusát figyelmen kívül hagyva) sikerült feldolgoznia egy olyan „szövegvilágot”, amelyet a legnagyobb hiba volna homogénként kezelni.

Orbán könyve elsősorban irodalomelméleti szempontból közelít Derrida írásaihoz (így persze bizonyos műveivel nem foglalkozik), a dekonstrukció „écriture”-fogalmának, újfajta szövegfelfogásának legkülönbözőbb vonzatait, következményeit („tudományelméletitől” a „műfajelméletiig”) bontakoztatja ki. A monográfia szerzője kissé „divinatorikusan”, teljes egyetértéssel viszonyul „tárgyához”, ami a szövegértelmezések szempontjából szerencsés, ám kizárja a Derrida-szövegekre vethető pillantás tágabb kontextusait, ez két fejezetben válik zavaróvá: a Derrida körüli filozófiai diskurzus elemzésében más irányzatok olykor kicsit áldozatul esnek annak a homogenizációnak, amit a Derrida-olvasat mindvégig elkerül, illetve az olvasásról szóló fejezetben, amely — úgy tűnik — Derrida legkevésbé meggyőző koncepcióját interpretálja; itt a monográfia „kikerüli” a más olvasásfelfogásokkal való komolyabb szembesítést.

A lényeg viszont mindenképpen az, hogy született egy magyar nyelvű, jó Derrida-monográfia, amely — ismerve a hazai Derrida — „hozzáérés” nyelvi, illetve „materális” (könyvtárak!) akadályait — nemcsak a formálódó magyar dekonstrukciós diskurzus, hanem minden Derrida-olvasó nagy segítségére lesz. (Jelenkor, 1995)

KULCSÁR SZABÓ ZOLTÁN

PROHÁSZKA ÉBRESZTÉSE

A tanulmánykötet címe legfájdalmasabb hiányosságainkra figyelmeztet. Nem lehet mulasztást mondani, hiszen Prohászka Ottokár nevét évtizedekig csak negatív tartalmú jelzők kíséretében lehetett leírni, életművét kutatni, történelmi környezetébe állítani pedig

lehetetlen volt. Épp a Vigilia próbálta őt visszaperelni a kényszerű feledésből, ám idősebb olvasóink még emlékezhetnek arra, hogy a Prohászka-szám megjelenése után az akkori idők kinevezett marxista irodalmi kritikusa heves támadást intézett a püspök ellen. Belon Gellért róla szóló tanulmányát használva ürügyül. Nem csoda, hogy a Belon Gellért és Vass Péter által összeállított háromkötetes Prohászka-gyűjtemény megjelenetésére sem adott engedélyt az Egyházügyi Hivatal, csak a rendszerváltozás után vehették kezükbe az olvasók Koncz Lajos kitűnő válogatását (Prohászka Ottokár: *Modern katolicizmus*, Szent István Társulat, 1990).

Az említett Vigilia-számban nagy feltűnést keltett Szabó Ferenc tanulmánya, amelyben Prohászka és Teilhard de Chardin eszméi rokonságát fejtegetve a székesfehérvári püspököt a zsinati gondolkodás korai előfutárának nevezte. Szabó Ferenc tovább folytatva kutatásait életre hívott egy munkacsoportot, amely Székesfehérvárról, Takács Nándor megyéspüspök támogatásával 1995-ben tartotta első tudományos ülészakát, melyen a többi között Barlay Ö. Szabolcs, a Prohászka-életrajz szerzője: Gergely Jenő, Szabó Ferenc és Szabó Péter tartottak igen érdekes, Prohászka életét, művét, emberi alakját és szellemi indíttatásait különféle szempontok alapján megvilágító előadásokat. Ezeknek megszerkesztett változata alkotja a kötet gerincét, a középpontban Szabó Ferenc: *Prohászka és a modernizmus* című elemzésével, amelyben a szerző nemcsak a modernizmusról ad teljes képet, hanem a Prohászka dogmaértelmezésére nagy hatást tett Le Roy-ról és a püspök ismeretelméletéről is. Nyilván egy későbbi nagyobb, teljesebb könyv alapvetése, amelyben hősét beleállítja majd az európai eszmétörténet horizontjába. Most megjelent tanulmányában részletesen elemzi Prohászka „bergsonizmusát”, amelynek mintegy kiegészítéseként szerepel a kötetben Tamás Erzsébet *Prohászka és Dienes Valéria rejtélyes barátságát* megvilágító írása. Érdekes összefüggésekre világít rá Balla Lászlóné, aki Prohászka egyéniségét a nőknek írt levelei alapján világítja meg.

A függelékben Serényi Antal Szent Ferenc és Prohászka lelki rokonságáról szól, Horváth Pál pedig a hazai antimodernizmus egyik jellegzetes képviselőjéről, a Prohászka-val szembenálló Dudek Jánosról rajzol portrét. Érdekes, hiánypótló könyv, várjuk folytatásait. (Távolatok)

STAHL ERVIN

SOMMAIRE

- About the collective rights of the minorities
The address of Pope John Paul to the UN General Assembly
- VIKTOR PAPEŽ: The respect of minorities
- GÁSPÁR BÍRÓ: Collective human rights?
- ISTVÁN EÖRDÖGH: The Trianon-Peace-Treaty and the Vatican
- MIROSLAV KUSÝ: The Hungarian minority in the nation-state of Slovakia
- ZSUZSA FERGE: The chances of the social policy
- ISTVÁN FRIED: The novels of Márai written in exile
- Interview about the verdict of the German
Constitutional Court about the Cross in schools

INHALT

- Ansprache vom Papst Johannes Paul II in den Vereinten
Nationen über die Minderheiten
- VICTOR PAPEŽ: Des Friedens willen achten wir die Minderheiten
- GÁSPÁR BÍRÓ: Kollektivrechte?
- ISTVÁN EÖRDÖGH: Der Friedensvertrag von Trianon und der Vatikan
- KUSÝ MIROSLAV: Die ungarische Minderheit im slowakischen Nationalstaat
- ZSUZSA FERGE: Die Aussichten der Sozialpolitik
- ISTVÁN FRIED: Die Emigrantenromane von Sándor Márai
- Gespräch über das Kruzifixurteil des deutschen
Bundesverfassungsgerichtes

CONTENTS

- Discours de Jean-Paul II à l'ONU sur les minorités
Dans l'intérêt de la Paix, respectons les minorités
- VITOR PAPEŽ: Des droits collectifs?
- GÁSPÁR BÍRÓ: Le traité de Trianon et le Vatican
- ISTVÁN EÖRDÖGH: La minorité hongroise dans l'État national slovaque
- KUSÝ MIROSLAV: Les chances de la politique sociale
- ZSUZSA FERGE: Les romans d'émigration de Sándor Márai
- ISTVÁN FRIED: Entretien à propos de la sentence de la Cour
constitutionnelle allemande sur le Crucifix

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: BITSKEY BOTOND, HORÁNYI ÖZSÉB, KISS SZEMÁN RÓBERT, MORVAY EDIT

Szerkesztőbizottság: BÉKÉS GELLÉRT, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, MOHAY TAMÁS, NAGY ENDRE, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, VÁRNAI JAKAB

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését a József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány, a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

Szerkesztőség: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 117-7246; telefax: 117-7682. Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. I. lh. I. em. Tel.: 117-3661. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta, a HÍRKER Rt., az NH Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP. VII. ker. 11707024-20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1000,— Ft, fél évre 500,— Ft, negyed évre 250,— Ft egy szám ára 95,— Ft. — Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy az Inter-Europa Bank Rt-nél (1053 Budapest, Szabadság tér 15) vezetett 11100104-1971941402 sz. számláján. Ára: 35,— USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA KÖZÖTT.

KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 95 Ft

VIGILIA

SZEMLE

JAN MILIC LOCHMAN	Mi Atyánk
FAZEKAS CSABA	Kisegyházak és szektakérdés
a Horthy-korszakban
■	Mindszenty József veszprémi püspök
1944–1945
■	Tamás Alajos Emlékkönyv
IFJ. LELE JÓZSEF	Az Úr készen találta őt
MOLNÁR TAMÁS	Filozófusok istene
■	Assisi Szent Ferenc művei
■	Celanói Tamás életrajzai Szent Ferencről
■	A három társ legendája
MÉSZÖLY MIKLÓS	Hamisregény
(Változatok a szép reménytelenségre)
■	Két költőről
(Oravecz Péter és Szentmártoni János)
SZAMOSI JÓZSEF	Magyar legenda emlékei nyugaton
ORBÁN JOLÁN	Derrida írás-fordulata
SZABÓ FERENC	Prohászka ébresztése

A SZEMLÉKET ÍRTÁK Kulcsár Szabó Zoltán, Liptai Csilla,
Rónai Zoltán, Rónay László, Stahl Ervin,
és Tarján Tamás

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Ezeréves kereszténységünk.
Az elmúlt évszázad tanulságai,
a jövő század esélyei
- Pilinszky János emlékére:
a költő kiadatlan írásaiból,
vallomások Pilinszkyről
- 1956 októbere: a forradalom
és annak utóélete